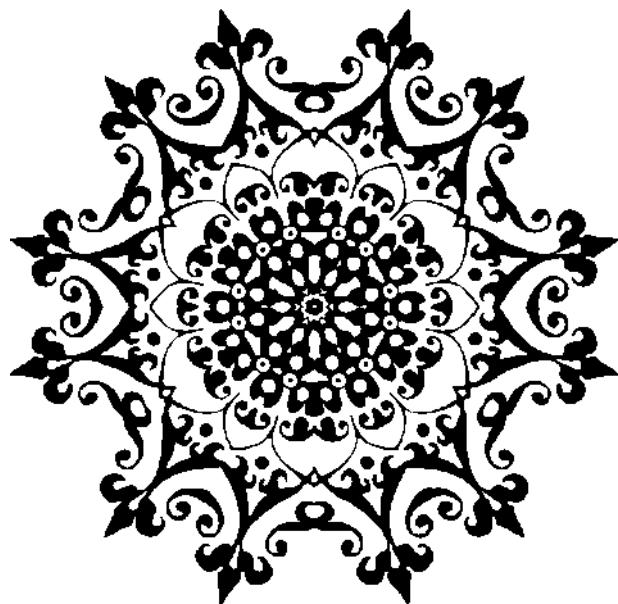

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТАРАЗ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНСТИТУТЫ
«ШЕРХАНТАНУ» ФЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ**

БІР КЕМ ДҮНИЕ

**Тараз қаласы
2022**

**ББК 84.3 (Каз7-5)
М 84**

Баспаға Халықаралық Тараз инновациялық институтының
Ғылыми кеңесі мен «Шерхантану» ғылыми-зерттеу
орталығы шешімімен ұсынылған

**Мұртаза Ш.
М84 Бір кем дүние. 1-2-кітап.** – Тараз: ХТИИ баспаханасы,
2022. - 288 б.

ISBN 978-601-7325-23-7

Қазақтың Шерағасы атанған абыз жазушының философиялық толғамдағы «Бір кем дүниенің» кітабы халықтың қалпымыз берілгенде, жүргізуңда, келбетіміз турасында, ұлттық рух пен намыс жайында кеше мен бүгінді және ертеңгі болашақты жалғастыра отырып толғанған әрі қысқа, әрі нұсқа ойлары жинақталған құнды дүние болып табылады. Ой-толғауларынан өмір философиясын ұғынып, ерекше сезімге бөлекеттініміз анық.

Кітап жалпы әдебиет сүйер көпшілік қауымға арналады.

ББК 84.3 (Каз7-5)

ISBN 978-601-7325-23-7

© Шерхан М., 2022
© ХТИИ, 2022

АЛҒЫСӨЗ

Әрбір ұлттың генофондының негізі – танымал тұлғалардан тұрады. Ұлттың ақыл-ойын, парасатын құрайтындар да осы топ, яғни тұғырлы тұлғалар. Олар – заманның желінен ықпайтын, шындықтан қашып бұқпайтын, сабыры үгілмейтін, ұсаққа үнілмейтін, көкірегі сыр-сандығын пендешіліктен таза ұстайтын, өнерді өрістетіп, ғылымды өрге сүйрейтін ерекше талант иелері. Тұлғалар – өмір-өзен қалай тулап жатса да, уақыт қандай өзгеріске түссе де арнасынан аумайды, тарихтың тамырын дәл басады. Ел басына күн туып, бағытын таппай жаңылғанда ең алдымен тұлғаларын іздеп табатыны, үлкен үміт артатыны да сондықтан болса керек.

Сындарлы саясатымен еліміздің жарқын болашағын бастаушы Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев та үнемі руханият ісін алға өрлеткен ұлы тұлғаларымызға тағзым етіп келеді. Жүргізілген мәдени реформалар мен рухани өзгерістер еліміздің тарихи-саяси қайраткерлерінің өмірі мен өнегесін ұлықтап, ұлттық кеңістіктегі дара қызметтерін кейінгі үрпаққа аманаттауды басты мақсат етуде.

Әрине, ұлы тұлғалар ұлттық болмысымыз берін елдігімізді сақтау жолында қай істе де жанын аямай, жан ынта-ықыластырамен қызмет ете білген. Осындай тұлғалар қатарында бүгінде сексеннің сенгіріне шыққан, абыз жазушы, қоғам қайраткері Шерхан Мұртазаның да орны өзінше дара, өзінше дана.

Кесек тұлға, кенен дарынның шығармашылығы мен қайраткерлігі турасында аз жазылып, аз айтылып жатқан жок. Десек те, осы бір кітаптың орны тым бөлек. Бұған дейін «Бір кем дүние» кітабының бірінші кітабы жарық көрген болатын. Ал, бұл кітап – соның жалғасы, жазушының әбден кемеліне келген жастағы шығармашылық серпінінің соңғы жолдары.

«Бір кем дүниенің» алғашқы кітабы оқырмандар назарын бірден бұрып, қолдан-қолға өтіп, қайта басылуға ұсынылды. Өйткені, кітаптың жанры да, жазылу мәнері де басқа, айтары да тым терен. Зерттеушілер «өмір философиясы» деп бағалаған кітаптағы әрбір шағын тәмсілдің шынында өскелең ұрпақ үшін ғана емес, әрбір адам баласына шертері соны, ойландырады, рухтандырады, тәрбиелейді.

Олай болса, бүгінгінің бірегей тұлғасы, қазақтың Шерағасы атанған – Шерхан

Мұртазаның жарыққа шығарғалы отырған «Бір кем дүние» кітабы да қызығы мен қындығы қатар жүретін өмірдің тылсым сырларын шертіп, өз оқырманын баурап алатыны даусыз. Әсіреле, өмірдің бұраланы мен қалтарыс сәттерінен шыырланған тәмсілдердің еліміздің ертеңіне саналатын жастар тәрбиесіндегі маңызы ерекше деп ойлаймын.

Шындығында өткен тарих шежіресін, бүгінгі өмір шындығын ұлы ойшылдардың танымы терең тарихи туындылары арқылы біле аламыз. Бұндай туындыларда тарих беттері паракталып қана қоймай әрбір ұлттың тарихымен тікелей үндесіп, болмысымен біте қайнасып жатқан адамгершілік пен, парасаттылық, салт-дәстүр, дүниетаным ұғымдары, философиялық ой, көркемдік пен сұлулық, патриотизм, эстетикалық нәр тұнып тұр. Тек соны зерделі пайдалануды қажет етеді. Олай болатын болса, Ш.Мұртазаның да аталмыш кітабы ұлттық руханиятқа қосылған сүбелі үлес, тек соны оқырманға жеткізіп, өскелен ұрпақ тәрбиесінде қолдана білуіміз қажет.

Саурықов Ерболат Байұзакұлы

*Құмға құлап аунағаныңды емес,
жасын болып лаулағаныңды айт!*

*Осы еңбегімді 99 жириен қасқа
әфсанасын айтып, идея берген
Әмірбек*

Байгелди бауырыма арнаймын.

*Жасаған Ием, Жаратушы Құдірет —
Алла Тағаланың 99 аты бар.*

* * *

Таспих моншақтары — 99

Жирен қасқалар - 99

Жамбыл — Жәкең — 99

Насиха апаң — 99

Жеңешемнің жауабы

Менің аталас ағам майдангер Мақанбет Дембайұлы Роза (Разия) деген татар қызына үйленді. Разия жеңгеміз тоғыз (9) бала тапты.

Абысындары:

- Байғұс-ау, тағы біреуін тусаңшы, сонда «Батыр Ана» атанар едің, — дейді ғой.

Разия:

- Құдай берсе, тастамаймыз,
Бермесе, қақсамаймыз, — дейді.

Құдай бергенде тағы біреуін табар ма еді, бірақ Алла Тағала Разияның өзін ертерек алыш кетті. Асығыс алыш кетті.

Абайсызда тағы біреуін туып қоя ма деп асықты ма, кім білсін.

Бір кем дүние.

Дуананың жирен қасқасы

Қасиетті қарт Қарататудың қойнында Қарағай деген байдың тоқсан тоғыз (99) жирен қасқа тұлпарлары болыпты. Қанша дәulet бітсе де, бай қуанар егізге дегендей, байекем сол сәйгүлік жирен қасқалар жүзге жетсе еken деп армандалды.

Бірақ, Құдайдың құдыреті, биелері қайтып жирен қасқа құлын тумай қойыпты.

Сондай күндердің бірінде бай ауылына ел кезген бір дуана келе қалады. Қараса, астындағы аты Жирен қасқа! Бай жігіттерін жұмсап, дуананың атын тартып алады. Бұдан асқан қорлық, бұдан асқан зорақылық бола ма?!

Сөйтсе, дуана жай дуана емес, қызыр шалған әулие кісі еken, таудан арқырап аққан асау өзенді бөгеп тастап, Жирен қасқасымен өрге шапшып, бай ауылын қарғап кетіпті. Бай дәuletten айрылып, қайтып мал-мұлік құтаймай қойыпты.

Тоқсан тоғыз Жирен қасқа хикаясын айтқан
Өмірбек Байгелди.

Біреуі-ақ жетпеген. Дуананың қарғысынан
Қарағай елі, Еңбек Ері Байгелдінің тұсында ғана
арылған.

Нысап

Кедей - бай, бай Құдай болсам дейді.
Нысапсыздық жаман.

Бір кем дүние.

Құдірет

Бидайын алып, сабанын қойған Құдай,
Жақсысын алып, жаманын қойған Құдай...
Бір кем дүние.

Қайдан...

Кедейді бай, азды көп қылған патша данышпан.
Бір кем дүние.

Қалтай айтқан

Журналист — это Қаранар,

Но мизерный гонорар.
Бір кем дүние.

Асқанға — тоқсан

Толдым деген төгіледі,
Жеттім деген жығылады.
Бір кем дүние.

Құнықпа

Алтын өзі тотықпайды,
Адамдардың жанын тотықтырады.
Бір кем дүние.

Тым... тым...

Патшаға тым жақындама,
Тым алыстап та кетпе.
Ол да от сияқты:
Тым жақындасаң - күйіп өлесің,
Тым алыстасаң - ұсіп өлесің.
Бір кем дүние.

Маймыл құрлы жоқсың ба

Жазушы Дидахмет Қалтайға:
- Машина сатып алайын десем, айдай
білмеймін. Правом жоқ, — дейді.
Сонда Қалтай:
— Ей, циркте маймыл да велосипед теуіп жүр
ғой. Маймыл құрлы жоқсың ба?! - деген ғой.

Дәнек

Кейбір бастар ішінде дәнегі жоқ жаңғаққа ұқсайды.

Ондайлар көп қой.

Бір кем дүние.

Өгей шеше

Краткость — сестра таланта, мачеха гонорара.

Ойшыл қарға

Тұнімен — жаңбыр.

Таңертең — қар.

Жалаңаш ағаш мұлгіп тұр.

Төбесінде - қарға. Ойланып отыр. Не ойлайды?

Қарғаның тілін білмеймін. Әйтпесе, сұрап едім:

— Оу, Қареке, ертең не болады? — деп.

Ол көп біледі. Жүз жасаған ғой. Ол Мұсаның оқыстап өлетінін білген. Көп шүйлдап, көп қарқылдаған.

Оны біз түсінбедік.

Бір кем дүние.

Өлтіру оңай, тірілту қыын

Соттар қателесіп, кінәсіздерді өлімге бұйырады.

Кінәсіз екені анықталғанда қайтадан тірілте
алмайды. Не істеу керек?

Бір кем дүние.

«Халық жаулары» дегендердің көбі солай
өлтірілді.

Әңгі есек

Алтын артқан есектің шықпайтын шыны
жоқ. Кейбір әкімдер, байлар сондай.
Бір кем дүние.

Ақымаққа — шапалақ

Серік Үмбетов Жамбыл облысының жаңа
әкімі болып келгенде, ең алдымен Қарахан
күмбезіне барып, дұға оқытты.

Содан кейін Мыңбұлақтағы Бауыржан
Момышұлы музейіне барып, тағым етті.

Ауыл әкімі:

- Мен Бауыржанның туысымын, - деп
тәнисстырыды өзін. Сонда:

— Туысы болсаң, мына музейдің төбесінен
неге тамшы ағып тұр? Айналасы неге лас? —
деді облыс әкімі.

Бір кем дүние.

Дауыл

Астананың желі күшті. Біз тұрған он алты қабат үйдің шатырын дауыл ұшырып әкетіп жатыр.

Ең сапалы деген үй.

Бір кем дүние.

Аңсау

- Ах-ая, Гүлдерайым, Күн мен Айым, ұшуға қанатым жок, неғылайын...

- Қос қанат құсқа біткен маған бітсе, бармас па ем қалқатайға әлденеше...

Бір кем дүние.

Сталинге не жетпеді

Басқа - басқа, Сталинге не жетпеді десенші, Жоғарғы Кенеске сайлау кезінде ылғи да 99,09% дауыс алушы еді, 100%-ға жетпей-ақ койды.

Бір кем дүние.

Хрущевтің екі беті

Сталиннің көзі тірісінде оған бір ауыз қарсы сөз айта алмаған Хрущев ұлы көсем өлгеннен кейін оны жерден алғып, жерге салды.

Сөйтіп Хрущев өлген соң Неизвестный деген суретші оның моласының басына қойған

ескерткішті бір беті ақ, бір беті қара бояумен
бояпты.

Бір кем дүние.

Сарыала қаз

Жазушы Оралхан Бекей:

- Елімнің бір жайлауы Құрымбай саз,
Жайланаң алты ай жазға сарыала қаз.
Шолпандаң таң алдында туып батқан,
Қайтейін, о, дүние, ғұмырым аз, — деп ән
салушы еді.

Бір кем дүние екенін білген ғой.

Ұятсыз болма

Адамға бала жастан ең керегі — Ұят деген
қасиет. Ол туда бітеді. Бірақ кейбіреуі өсе келе,
үлкейе келе ұяттан жүрдай болады.

Бір кем дүние.

Имансыз болма

Біреулерге Құдай бәрін береді. Байлық та
бар, алтын, гауһар, інжу-маржан — бәрі бар.
Төрт құбыласы сай.

Бірақ Иман жоқ.

Ең сорлы адам сол.

Бір кем дүние.

Қисық заң

Заң дегеніміз - өрмекшінің торы: әлсіздер тұтылып, әлділер құтылып кете береді.

Бір кем дүние.

Жоғалған тіл

«Болашақ» деген шығып, бай балалары шет елде оқып, бірсыптырасы сол жақта қалады. Бірсыптырасы елге қайтады. Білімі жақсы, істі біледі. Бірақ тек орысша, иә ағылшынша сөйлейді.

Қазақшасы жоқ.

Бір кем дүние.

Ақсақ Темірдің аманаты

Жалған дүниеден өтер алдында жарты әлемді жаулаған Әмір Темір жанындағыларға аманат айтты:

— Мен өлген соң жылап-сықтап, дауыс көтермендер. Оның түкке қажеті жоқ. Ажалды біреу айқайлап, қорқытып қуады ма еken? Кийімдерінді жыртып, жынды адамша жүгіргеннен гөрі Алладан «Аллаһу акбар» деп маған мейірім тілеңдер. Жүрегімді жылдыту үшін «Фатиханы» оқындар.

Жарты әлемді жаулаған Әмір Темір де мейірімге мұқтаж.

Бір кем дүние...

Құр алақан

Жарты әлемді жаулаған тағы бір жаһангер —
Александр Македонский — Ескендір
Зұлқарнайын өлген соң табыттан қолы
шошаңдап шыға беріпті.

Бір данышпан алақанына бір шөкім топырақ
салған соң ғана қолы сылқ етіп табытқа түсіпті.

Сөйтсе, Ескендір тірілерге:

-Ей, жарандар, мен дүниенің жартысын
жаулап, алтыннан тау тұрғызсам да, о дүниеге
ештеңе алып бара жатқан жоқпын. Міне,
қарандар, — деп алақанын ашып көрсеткені
екен.

Қайран дүние, тіршілікте кім тойған...
Адамның ашқарақ көзі топыраққа ғана тояды.

Бір кем дүние...

Мұрагерсіз патша

Баяғыда бір патша, өзі Құдай емес, Құдайдан
былай емес бола тұрса да, бір ұл балаға зар
болыпты.

- Ұлым болса, мұрагерім болар еді-ау, — деп
армандайды.

Сонда бір уәзірі ақыл айтады.

Бұл өмірде армансыз әйел болса, сол әйелдің дамбалын өз жұбайыңызға кигізсеңіз, Құдай бүйіртса, ұл бала табады, — дейді.

Содан соң патша жер-жерге шабармандар шаптырады.

Бірақ еш жерден армансыз әйел табылмайды. Бәрінің әйтеуір бір арманы бар.

Шабармандар салдары суға кетіп, бастары салбырап қайтып келе жатса, әріректе бір қатын отын арқалап бара жатыр екен. Шабармандар:

— Бұл байғұста арман жоқ деймісің, — деп бұрылғысы келмесе де, — кім біледі, мүмкін, жолымыз болар, — деп әлгі әйелді атқа мінгестіріп ала кетеді.

Патша алдына келгенде, патша сұрайды:

— Шыннан арманың жоқ па? — деп. Сонда әлгі отын арқалаған қатын:

— Е, арманым да жоқ, дамбалым да жоқ, қараң қалғыр! — деп қойып қалыпты.

Бұл да бір кем дүние.

Ай мен Күн туралы

Бұлар туралы ақын Гете жазып кеткен. Ол да біреуден естіген.

Біз де елден естігенімізді, оқығанымызды жазамыз.

Аспанда Ай мен Күн бір-бірінен ажырап, адасып қалғанда, жердегі пенделерге не жорық?!

Қыз Жібек пен Төлеген, Қозы Көрпеш — Баян сұлу, Ләйлі — Мәжнүн, Жұсіп — Зылиха, Сейпілмәлік — Жамал — қайсы бірін айтасың, бір-біріне қосыла алмай кеткен, шын ғашықтар ғой.

Дүние жаралғалы бері Ай Күнге жете алмай келеді. Олар о басында ерлі-зайыпты екен, екеуінен жүлдyzдар туған. Әзәзіл ажыратқан.

Бір-біріне шын ғашық болып, қосыла алмау дүниедегі кемдіктің ең ұлысы.

Қанағат қарын тойдырады...

Араны ашылған, ашқарақ тойымсыздар — адалдықтың қазығынан ажырап қалғандар. Адалдықтың қазығы — қанағат. Бір кем дүние — зор кем дүние.

Жекеннің орманы

Журналшылар да түйе сияқты: арқалағаны — алтын, жегені — тікен.

Газетте жұмыс істеп жүргенде ЦК-дан талай таяқ жедік.

«СК»-да Жекен Жұмақанов деген жазушының қарамағында біраз болдым.

Жарықтық, газеттің келесі нөміріне кезекші болғанда, бетті оқып отырып:

- Шіркін, бір асыранды ақ тышқан болса, газеттің бетіне жүгіртіп жібергенде иіскеп-иіскеп, қатесі бар жерде екі аяғын көтеріп, шыңғырып-шыңғырып жіберсе, қатені түзетіп, редактордан сөгіс алмас едік, - деп армандалап отырар еді. Әлі күнге дейін ақ тышқан жок.

Бір кем дүние.

Жарық астау

Араб нәсілді Александр Пушкиннің Алтын балық туралы інжу-маржандай әдемі ертегісі бар.

Балықшының ауына Алтын балық түспей ме.

Сөйтсе, Алтын балыққа тіл бітіп, балықшы шалға:

- Мені босат, не тілейсің, соның бәрін орындаимын, — дейді ғой.

Балықшы:

- Кемпірімнің кір жуатын ағаш астауы жарылып қалып еді... — дейді.

Алтын балық:

- Үйіңе қайта бер, тілегің орындалады, -дейді ғой.

Кемпір шалына риза болудың орнына, бас салып ұрсады. Араны ашылып кетеді. Жердің

бетін қойып, су астының патшасы болғысы келеді. Ең соңында баяғы жарық астаудың қасында қалады.

Тойымсыздық.

Бұл да бір кем дүние.

Шөлдеген жұлдыз

Шілде айында Қазан шаһарда да күн ысиды. Сондай бір кезде атақты ақын Ғабдолла Тоқай қатты шөлдесе керек. Сыраханаға кіріп, бір кружке сыра сұраса, сатушы:

- Отыз бес тиын, — депті.

Сонда Тоқай қалтасын қағып, тиын санап тұрып:

- Пиво тура отыз бес тиын, қалғаны тура бес тиын, и-и, дүние-ай... - деп қиналса керек.

Өзін Пушкин, Лермонтов сияқты алыптардың қатарына қосып:

«Три звезды в небе - Пушкин, Лермонтов и Токай», — деп жүрген Тоқайдың қалтасы тесік екен.

Бір кем дүние...

Жұзді азырқанған жазушы

Ертеректе, Жазушылар одағының үйінде бір жазушының мерейтойы өтіп жатты. 90 жасқа

толған той иесі көпшілікке алғыс айтып, мінберде сөз сөйлеп тұрғанда, арт жақтан біреу:

- Элеке, Элеке! Жұзге жет! Жұзге жет! -деп айқайлады.

Той иесі қаһарланып:

- Ей найсан! Жұзден артық сан білмейсің бе?! - деп ренжіді.

Сөйткен Элекен жұзді азырқанып жүргенде, тоқсан алтыға келіп, дүниеден өтті.

Бұл да бір кем дүние.

Әттең, қанаттың келтесі-ай

Құладын деген құс бар. Жыртқыштар әuletіне жатады. Бірақ өзінің аталас туыстарына қарағанда салақтау ма, әлде олақтау ма, әйтеуір, қопал құс. Оның қасында кішкентай тұрымтай, жағалтайлар әлдеқайда пысық. Қырғи, қаршиға, лашынның шаңына да ілесе алмайды.

Бірақ Құдайдың оған шақтап берген несібесі бар. Сонымен күнелтеді. Тышқан аулайды, күзде, тары піскенде, бөдене аулайды. Тіпті кейде асыранды тауықтардың балапандарына да түсетін кездері бар.

Сондай бір мезгілде үйдің маңайында балапандарын ертіп, құрқылдап, балақайларын шегіртке, шыбын-шіркейлерді ұстауға баулып жүрген шұбар тауық байқамай қалып, бір

балапанын құладын іліп алыш кетеді. Шұбар тауық байғұс бар даусымен ойбай салып, әлгі құладынды қуып жетпекші болып, аспанға атылып барып, қайтадан қара жерге топ ете түскен. Қанаттары қысқа, ұшуға жаратылмаған. Әттең, қанаттың келтесі-ай...

Бір кем дүние.

Мұндайда:

*Құйрығы жсоқ, жсалы жсоқ,
Құлан қайтіп күн көрер,
Аяғы жсоқ, қолы жсоқ,
Жылан қайтіп күн көрер, —
деген мұнды өлең еске түседі.
Бұл да бір кем дүние.*

Шыңғыс ханның моласы қайда

Жарты әлемді жаулаған Шыңғыс хан Таңғұт елінде әлдекандай жұмбақ ажалдан кеткен дейді тарих.

Ең жақын адамдары Шыңғыс ханның денесін қара жерге көміп, үстінен мың жылқы айдатып, таптап тастаған дейді. Оны көміскен адамдардан тірі куә қалдырмай, бәрін өлтіріп тастаған.

Бұл, сірә, Бұрхан тауының бір сілемі көрінеді.

Енді бір анызда Орхон өзенін басқа арнаға бұрып жіберіп, соның табанына терең қазып,

Шыңғыс ханның сүйегін тоғыз қабат табытқа салып, Орхонды қайтадан өз арнасына бұрып жіберген.

Шыңғыс ханның сүйегі өзеннің табанында жатыр деседі.

Таяуда бір «көріпкел» қазақ Шыңғыс ханның қай жерде жатқанын мен білемін деп, баспасөз арқылы бөсіп еді. Әлі ештеңе жоқ.

Шыңғыс хан бұл фәниден өткелі мың жыл болайын деп қалды.

Жаңа техникамен қаруланған жапондар да іздеп жүр. Нәтиже жоқ.

Бір кем дүние деген осы.

Кенесарының басы қайда

Сөйткен Шыңғыс ханның көкжал ұрпағы — Кенесары хан Астананың қақ ортасында, Есіл өзеннің жағасында оңтүстік-батысқа қарап, алмауыт аттың үстінде шіреніп отыр.

Скульптура авторы — Нұрлан Дағбай деген азамат.

Тұғыр салғыш — кәдімгі өзіміздің Шота Уәлихан.

Кенесары ханның басында айырқалпақ. Қалпаққа кейде шымшық қонып отырады.

Ал шын өмірде Кенесары өз жасақтарымен Ақмола атты патша қамалына қарсы беттен, яғни

онтүстік-батыстан солтүстік бетке қарай шабуыл жасаған.

Сөйтіп, патшаның зеңбірекпен, мылтықпен мұздай қаруланған қорғаныс қамалына найзамен, қылышпен, дойыр қамшымен, шоқпармен Қаруланған қолды бастап, Ақмола қамалын басып алған.

Бәрі дұрыс. Бірақ кейін-кейін патшаның сансыз әскеріне, зеңбірегіне қарсы тұра алмай, онтүстікке, Қырғызияға қарай бет алды. Қырғыздың шонжарларымен мәмілеге келіп, патшаға қарсы одак құрмақшы еді. Бірақ патша губернаторлары қарап жатпай, қамданып, қырғыз манаптарының аузын алып, зеңбірекпен, мылтықпен қаруландырып, Кенесары қолына қарсы шығуға дайындал қойған екен.

Келелі істің аяғы кері кетіп, Кекілік таудың тұсында, хан Кене қолға түсіп, жауыздар оның басын кесіп алып, патшаға тарту ретінде Омбыға, одан соң Петербургке жіберген дейді. Бірақ сол бас әлі табылмайды.

Ал Астана қаласының қақ ортасында, Есіл өзені жағасында алмауыт атқа мінген Кене хан шіреніп отыр. Басында айыр қалпақ. Бұл тас бейне.

Ары-бері ағылып өтіп жатқан адамдар. Ескерткішті айнала қойылған скамейкаларда отырғандар.

Көбісі хан Кененің өз басы әлі табылмағанын білмейді.

Бұл да бір кем дүние.

Өкінішті дүние.

Соғыс жетімі

1998 жыл. 9 май еді. Женіс күні. Алматы. Панфилов паркіндеміз. Мереке күнімен бір-бірімізді құттықтап жатырмыз. Өзі бір «кампанбызы». Қалың қарағай түбіне шағын дастархан жайылды.

Әсіресе жазушы Бек (Совхозбек) Тоғысбаев көнілділеу. Мен сөз кезегінде Бекке қаратса:

— Әкең сенің осындай азамат, жақсы жазушы болғанынды көрмей, майданда қаза тапты, әттең... - деп едім, Бек кенет еңкілдеп жылады. Алпыстан асты ғой. Әлі бала. Әке үшін. Ес білмей, жастай қалған жетім, соғыс жетімі жылады. Міне, бұл ұлы сезім, жүрегі жібіп, елжіреді. Жүрегі елжіремейтіндерден қорку керек. Ондайлар жазушы бола алмайды.

Алпыс жылдан кейін әкесі есіне түсіп жылаған жетім.

Соғыстан қалған жетім.

Бұл да бір кем дүние...

Ауыл иттері

Ахмет Байтұрсынов:

- Қиналмайды абақтыға жапқаны, қын емес дарға асқаны, атқаны. Маған ауыр осылардың бәрінен өз ауылымның иттері үріп, қапқаны, -деп еді-ау.

Әттең, дүние-ай, 1937 жылы біздің әкейді де өз ауылымыздың шолак белсенділері нақақтан жала жауып, ұстатьп жіберді де, жоқ қылды ғой. Обалы кімге? Қорлықты көп көрдік қой.

1937 жылы «халық жауы» деп ұсталып, атылған, айдалған, асылғандардың бәрі кейін акталды.

Бірақ жазықсыз жапа шеккендер қайта тірілген жоқ.

Бір кем ғана дүние ме еken? Орны толmas орасан обал дүние.

Баукең солақай емес

Тараздағы драма театрының жанында Бауыржан Момышұлына ескерткіш қойылған.

Бұл өте бір Иманды іс болды.

Тұла бойы сыйдиган еңселі ескерткіш.

Бәуkenдей батырды алмауыт тұлпарға мінгізіп қойса да болар еді, бірақ бір бастық

ескерткіштің бәрі аттылы болып бара жатыр депті.

Мейлі ғой. Бірақ мына тұла бойы тік тұрған Бәукеңнің қылышы оң қол жағына тағылышты. Оны суырып алатын Бауыржан солақай емес еді ғой!..

Сызып тастап түзететін жазу емес, қисық-қыңырын түзете салатын бояулы сурет емес, шойыннан құйылған ескерткіш.

Әттең, бір кем дүние.

Тасбақаның көз жасы

Дүниеде бір армансыз, қамсыз, уайымсыз жан иесі бар болса, ол Тасбақа шығар деп ойлаушы едім. Мейір шөпті тауып алып, соны тістеп жатып, жұз жыл жасай беретін, Құдайдың сүйген бір макұлығы сияқты көрінуші еді.

Сөйтсем, кинодан көрдім, Тасбақадан қасіретті жәндік жоқ еken. Теңіз тасбақасын айтамын.

Теңіз тасбақасы баласын жұмыртқадан шығарады. Бірақ жұмыртқаны суда туа алмайды. Теңізден шығып, жағалаудағы құмды қазып, жұмыртқа туып, құмға көміп кетеді еken.

Кетерінде көз жасы көл болып, іштен шыққан тұқымды кия алмай, құрлықта ұзак уақыт қала алмай, амалсыз теңізге оралады.

Міне, сұмдық сол сәттен басталады. Тасбақа жұмыртқасына алдымен адамдар әуес, тіпті жерік десе де болады.

Адам сондай болғанда, басқа жыртқыштарға не жорық? Олар да жұмыртқа жегіш.

Ал енді жегіштерден аман қалған жұмыртқалар құмның қызуымен ай-күніне жетіп, балақай болып, жарық дүниеге шығадығой. Әне, содыр сойқан сонда басталады. Енді оларды аулауға аспандағы жыртқыш құстар да шүйлігеді.

Тумай жатып, жарық дүниеге келмей жатып, ажал аранына түсетінін Жаратқанның берген түйсігі арқылы сезетін балақайлар сол сезім жетектеп, дереу теңізге жетуге асығады.

Теңізге жеткені - жетті, жетпегені желкесі үзіліп, қорқаулардың құлқынына түседі.

Бұл да бір кем дүние, арпалыс әлемі.

Оспанханның «Ңөңі»

Баяғыда Оспанхан марқұмның бір әңгімесін жарияладп едік. Ұмытпасам, әңгіменің аты «Ңөң» болатын.

Содан, енді ойлаймын жарықтық Осекем әулие екен-ау деп.

Қазіргі мына заманда «ң»-ға тілі келмейтіндер көбейді. Теледидарды тыңдалап,

қарап отырсаң, «Жанағы, жанағы» деп сөз арасына «арам» сөз қосып сөйлейтіндер жиіледі.

Басқаны былай қойғанда, осы замандағы қоғадай көп партиялардың дәкейі «н»-ға тілі келмейді екен. «Жанағы, жанағы» дейді. Және екі сөзінің бірі «жанағы».

Ерте-ертеде большевиктер көсемі Ленин жарықтықтың «р»-ға тілі келіңкіремеуші еді. Бірақ оған бұл сақаулық біртүрлі жарасып тұратын.

Енді қазіргі көсемдердің бірі: «*Жанагы, женістен женіске жете берейік!*» — деп соғады.

Бір кем дүние деген осы.

Жамбылдың жолбарысы

Жарықтық Жамбыл - Жәкеміздің жолбарысы бар екені рас-ау. Оны бұл дүниеден өтерінде өзі де айтқан ғой. Үлкен баласына:

- Тезекбай, қамдана бер, менің жолбарысым маған қарамай, тау жаққа кетіп қалды. Кешікпей мен де кететін шығармын, - деп еді-ау.

Тоқсан асқанда Сталинді мақтау керек болды. Жағдай солай еді. Тапсырма солай еді.

Мақтауын мақтады. Шын түсінген адамға ол мақтау емес еді. «Күндіз бар да, түнде жок» күн де орнында. «Түнде бар да, күндіз жок» ай да баяғыдай.

Ал Сталин баяғыда өлген. Лениннің қасына қатар жатқызып еді. Хрущев оны сүйретіп алғызып таstadtы.

Бір кем емес, орасан кем дүние.

Итаяқтың кесірі

Шілденің шықылдаған ыстығында
күншығыстан қарасан, күнбатыс жақта
Келіншектау ағып жатқан асау алтын өзен
сияқты.

Күннің аптабы қайтып, кешкі салқын түсে
Келіншектау анық көріне бастайды.

Сонда Келіншектау туралы ерте-ерте
ертедегі аңыз еске түседі.

Отыз күн ойын, қырық күн тойы болып,
байдың қызы ұзатылады. Қырық түйеге артылған
жасаудың бәрі алтын, күміс, гаунардан еken
дейді.

Ұзыннан ұзак созылған дәuletжар көштің
алдында келе жатқан қыз әкесі қызынан:

- Қалай, қызым, жасауыңа көнілің тола ма? -
деп сұрапты.

Сонда ұзатылып бара жатқан қыз:

- Ризамын, әке, тек итаяғым алтыннан
болмады-ау, - депті.

Мұндай тойымсыздыққа не айтарын білмеген әке байғұс қос қолын теріс қаратада жайып жіберіп:

- О, қанағатсыз мұндар, қаратас болып қатып қал! - деп қатты қарғапты. Қарғыс Құдайдың құлағына шалынып, бүкіл асыл көш лезде қаратас болып қатыпты да қалыпты.

Қанағатсыздыққа, тойымсыздыққа Құдайдың қаһары осылай тиіпті.

Қарап тұрсаң, мына қазіргі заманда да, сол бейшара қыздың абайсызда айтып қалған айып сөзін кешпеген Жаратқан Ие мына қазіргі заманда түйені түгімен, кемені жүгімен жұтып жатқандарды қалай көрмейді - ғажап!

Бірақ Құдай асықпайды: бұл дүние болмаса, о дүние бар; зауал әйтеуір бір соғар.

Бұл тек бір кем дүние емес, екі дүниеде де кешірілмес мол кем дүние.

Бір тал шаш

Шіркін, қазақтың қара өлеңі! Неге бірақ «қара өлең»? «Қара» деген сөздің әртүрлі мағынасы бар. Мысалы, қара мал - ірі мал, Қаратая - ұлы тау, Қарахан - атақты хан, қара жер, т.б.

Қара өлең де сондай шығар. Ірі шығар.

Сонау соғыс жылдарында азынаған аштықта күннің шуағы тым сирек кезде, қақаған қыста, анда-санда адамдар бір бас қосқанда, майданға ондап кеткен азаматтардан ілуде біреу жараланып қайтқанда жетім ауылда бір азғантай той-мереке болар еді.

Сол тойда екеу-екеу ән салып, сағынышты әуендер айтатын. Әсіресе есімде қалғаны, көкірегімде өшпестей жатталғаны, әрдайым қырау шалған жүргегімді жылытатыны екі-ак ауыз мына шумақтар:

*Ауылыңнан ары да өттім,
бері де өттім-оу,
Үкіңді шекеңдегі бермей кеттің-оу.*

*Сол үкің, көп болғанда,
жуз теңгелік-оу,
Қалдырың көнілімді
мың теңгелік-ай...*

* * *

*Қара көз қарай берді дүркін-дүркін-ай,
Көзімді қарықтырды сенің көркің-ай.
Шашыңнан бір-бір талдаң сүйер едім-ау,
Қайтейін, жетпейді ғой өмір шіркін-ай...*

Қазір бір-бір талдаң сүйетін шаш қайда?
Ондай сүюдің қадірін білетін бас қайда?
Әттең, бір кем дүние!..

Има Сумак

Сонау жиырмасыншы ғасырдағы алпысыншы жылдардың басы еді. Мен «Социалистік Қазақстан» газетіндегі әдеби қызметкермін. Бөлім бастығы айтулы әңгімеші, шешен Жекен Жұмақанов.

Жаздың бір айында Алматыға Има Сумак келді. Оның отаны — жердің арғы бетінде жатқан Перу деген ел. Има Сумак – көне «қызыл терілі» кечуа тілінде «Сұлу келді» дегенді білдіреді.

Он жасында керемет әнші атанған осы ғажайып қыз той-томалақта жиналған көпшіліктің арасында келе жатқанда жүрттың бәрі:

— Има Сумак! Има Сумак! — деп аса зор құрметпен қарсы алады екен. Американы бұдан бес жүз жыл бұрын жаулап алған еуропалық басқыншылардан аман қалған инктер тұқымынан тараған тұяқ.

Оның дауысы әлемде сирек кездесетін ерекше дауыс екен. Яғни ол төрт дауыспен ән сала алады: колоратура, меццо-сопрано, сопрано, тенор.

Ал «Күнге табын» атты кереметті орындағанда Има Сумак көмейінен «бас» дейтін дауыс та шығады-ау деп қалдым.

Алматыда Има Сумакка жолығып,
сұхбаттасқан жалғыз мен болдым десем,
мақтаншақ демендер.

Есікті оның күйеуі, продюссер Мойзес Биванко ашты.

— Сіз біздің кечуа-индеецтерге ұқсайды екенсіз, - деді сонда маған ғажайып Има Сумак, — басқа ешкімді қабылдамаймын.

Сөйтіп, Има Сумак концерті туралы «Социалистік Қазақстан» менің айқара қос бет очеркімді басты. Содан кейін Има Сумак туралы хабар зым-зия. Арғы тағдыры, өмірі не болды — ары-бері сұрастырып, іздестіріп, ешқандай дерек таппадым.

Кім біледі, «Күнге табыну» әнін айтқанда ол қос қолын көк аспанға қарай созып жіберіп, шырқау биікке самғап ұшқандай көрінуші еді, Күн көзіне қарай ұшып кетті ме... Әлде колонизаторлардан көп қорлық, зорлық-зомбылық көрген өз нәсілінің, қырылғанжойылған өз ұлтының әруақтарына барып қосылды ма...

Беймәлім.

Бір кем дүние.

Нағыз Төлеген осы еді

Жуырда ғана қорапта жатқан қағаздарды актарып отырып, «Егемен Қазақстан» газетінің 2005 жылғы 31 мамырда шыққан нөмірі көзіме тусты.

Тақырыбы – «Сембин», авторы Қали Сәрсенбай екен. Тор көз сауыт сияқты тоқыма жемпір киген сұлу жігіт - сол Сембиннің өзі, қырын қараған сұлу сурет.

Қали Сәрсенбай менің Амангелді Сембин туралы кезінде жазған бір ауыз сөзімді келтіре кетіпті.

Мен: «Кезінде сондай бір әнші болған, сондай бір жұлдыз жарқырап туған. Сол жұлдызды жабылып жүріп өшіргенбіз», - деп жазыппын.

Енді арада жылдар өтіп кеткен соң ойлап қарасам, дұрыс айтқан екенмін.

Мұны Қали Сәрсенбай мына «Егемен Қазақстандағы» көлемді мақаласында, мақала емес-ау, аса ірі дарынды жоқтау-эссесінде еске сала кетіпті. Рахмет. Иә, менің Амангелді Сембінді Алматыдағы Опера және балет театрында "Қыз Жібек" спектаклінде көргенім рас.

Сол спектакльде Сембин Төлеген рөлін ойнады. «Қыз Жібек» операсын сан рет көріп жүріп, осы жолғыдай тебіренген емеспін.

Төлеген болып ойнаған басқа мықтыларды мансұқтағым келмейді. Қанабек Байсейітов, әрине, классик! Ешқандай талас жоқ. Бірақ ол кейін-кейін жуан тартып, егде болған кісі еді.

Ал мына Төлеген ғасырлардың ар жағынан тіріліп келген, әлі өлмеген, Бекежан жауыздың қанды қанжары да жүрегіне дарымаған, өмірдегі Төлегеннің дәл өзі сияқты еді-ақ.

Тұла бойы тұнып тұрған талантпен қоса жаратылыстан бірге жаралған бекзаттық қасиет оның бар болмысын асқақтатып тұратын.

Қали Сәрсенбай жазады: «АҚШ-та талантты қорғайтын этикалық бас басқарма бар екен», - деп.

Ондай мекеме бізде әлі күнге дейін жоқ. Ондай мекеме болса немесе аса дарынды адамдарды ала көзден, бәле көзден, сұқ көзден, театрдағы, өмірдегі дарынсыз Қотыраш, Батыраштардан, өзге де жақтың өзеуреген өсекші, бәлекор, жалақорларынан қорғайтын заң болса, кім біледі, Сембин бәйшешектей ерте солмас еді.

Бәйшешек байғұс қаһарлы қыс шығаршықпастан, көктем әлі келер-келмestен, күнәсіз

көк періштедей күлімсіреп шыға келеді де, жер бетінен лезде көшіп кетеді.

Қали Сәрсенбай Сембиннің анасының сөзін келтіреді: «Дүниеге сыймай кеттің-ау, құлымын», - депті анасы.

Дүниеге Сембин сыймай кеткен жоқ, қотыраштар сыйдырмады ғой. Бірақ ақпейіл ана ешкімді кінәламайды.

Күншіл қотыраштар таспаға жазылған даусына дейін қалдырмауға тырысқан. Сембіндегі асыл талант теңіз түбіндегі інжумаржандай ғасырларда ғана бір-ақ кездесетін өте сирек қазына.

Жүз жылда бір-ақ туатыны өкінішті.

Босқа қоразданба

Айғыр кісінегенмен, байтал буаз болмайды.
Бір кем дүние.

Жалғыз

Атадан алтау тусаң да — бір жалғыздық.
Бұ да кемшілік.

Неге алдайды

Ұлытау орталығына баар жолда, жартаста шамамен:

«Бұл жерде қасиетті Ұлытау бауырында халық бірлігі мен мемлекет тұтастығын айғақтайтын ескерткіш орнатылады», — деп жазылғалы талай таң атып, талай күн батты. Жылжып жылдар өтті. Жазу өше бастады.

Уәде орындалмайтын ретте тасқа қашап жазбау керек еді ғой.

Бір кем дүние.

Сорлы

Өзгенің көлеңкесінде тұрғанның өз көлеңкесі болмайды.

Өз көлеңкесі болмаса — өлгені.

Күн-құдірет

Егер адамның жүргегіне мұз қатып қалса, көркем кітап соны жібітуге тиіс. Егер еріте алмаса, ол осал шығарма.

Бір кем дүние.

Әулие құс

Тұмаудан құлантаза айыға алмасам да, бүгін далаға шығып... О, жарықтық! Жақсылықтың жаршысындай болып көзге оттай басылған көгілдір Наурызкөкті көрдім. Ол жылда мені көктемнен көктемге дейін жетектеп келе жатқан

әулие құс. Көрісер көктеміз көп болсын, әулие
Наурызкөк!

Сен көрінбей қалсан — сол қын.

Нағыз кем дүние сол болар...

Көреген көсем

Мен енді Астанада, Әлихан Бекейхан көшесінде тұрамын. Үйдің бірінші қабатындағы магазин «Алтын Орда» аталады. Іргемізде — Конгресс-холл, алдымызды — түрік шайханасы.

Тұстікте бір үйден кейін — Есіл-өзен. Оған төніп тұрған — Кенесары ескерткіші.

Әлихан Бекейхан — Алашорда көсемі. Соның атындағы көше — айбын.

Сонау 1910 жылдың өзінде Петроградта басылып шыққан «Қазақтар» деген еңбегінде Әлихан Бекейхан былай дейді:

«Крестьяндарды қазақ даласына үйіп-төгіп қоныстандыра берсе, тың жердің түгел жыртылары хак. Ал қазақ даласы тыңынан айрылған соң, тұлдырысыз бедеу қалады да, егін өспейтін болады... Қазақ даласының тамаша шүйгін жайылымдарының топырағы көкке ұшқан соң, дала шөлге айналады, сөйтіп, крестьян айтакырға отырып қалады, ал жайылымнан айрылған қазақ әбден азып-тозып, ақыры жаңа тұрмыстың жағдайымен

пролетариат қамытын киіп, тау-кен заводтарына, қалаға кетеді».

Арада елу жыл өткеннен кейін орыс жазушысы Чивилихин «Земля в беде» деген шығармасында Әлихан Бекейханның көріпкелдігін растап берді.

Сөйткен көсем Әлихан Бекейханды Сталин жауыздары атып таstadtы.

Имансыз жауыз заман, залым дүние.

Алла жар

Патшалар заманынан бастап қазақтарды өз жерінен бірте-бірте ығыстырып, шұрайлы жерлерді иемдене беруге құмарлықтың сыры неде? Мұны 1907 жылы II Думаның депутаты Марков деген ашықтан ашық былай деп жайып салды:

«Киргизы (қазақтар дегені — Ш.М.) потомки орд Чингизхана и Тамерлана и что с ними надо поступать так, как поступали с краснокожими в Америке».

Жағына жылан жұмыртқалағыр Марковтың айтқаны келе жаздал барып, қазақтарға Алла жар болып, әйтеуір, мемлекеттігін сақтап қалды.

Бірақ толық тәуелсіздік әлі де түгел емес.

Бір кем дүние.

Бір уыс топырақ

Смағұл Садуақасов ерен ақыл-ойдың және батыл әрекеттердің иесі болған екен. Туған халқы үшін, өз ұлты үшін шын күрескер. Мұндай адам сол кездегі Мәскеуге ұнамайды-ақ. Ақыры Сталин өкіметі оны Ростов на Дону деген жаққа жұмысқа жіберіп, сол жақта белгісіз жұмбақ өлімге тап болады. Мәйітін Мәскеуге жеткізіп, крематорий дегенге салған ғой, күлі ғана қалады.

Смағұл әйгілі Әлихан Бөкейханның күйеу баласы еді. Әлекенді сол жолы крематорийден Тұрар Рыскұлов, тағы бір қазақ, сірә, Нұрмақов, сүйеп алып шығады.

Сөйткен Тұрардың өзі де 1938 жылы көктемде Сталин тізімімен атылды.

Әлихан Бөкейханға да Сталин оғы атылды. Сүйегі қайда қалғанын білмеймін.

Есіл ерлерге, сөйтіп, туған жерден топырақ та бұйырмаған ғой.

Әттең, бір кем дүние.

Өз үйінді қорлама

Адам да құстар сияқты өмірбақи алып бәйтеректің бір бұтағын паналап тіршілік етеді. Сөите тұра, сорлылар, сол өзі паналайтын бұтақты балталап шаба береді.

Бұтақ құласа, өзі де құлайтынын сезбейтін қандай макұлық?!

Кейде адамдар жасампаз бола тұра, өркениеттене келе өз құйрығын өзі жалмайтын айдаһар сияқтанады-ау деймін. Құмырсқа екеш құмырсқа да өз илеуін қорғайды. Ал адамдар өз үйін (табиғатты) қорлайды.

Ойсыраған орны толmas бір кем дүние...

Дүлей күш

Карл Маркс, әрине, ақылдан кенде емес. Кейбір айтқандары — шын данышпандық. Мысалы, оның: "Надандық — дүлей күш. Сол надандық әлі талай сойқанның сойылы бола ма деп қорқамын" дегені - көрегендік. Содан бері де талай қырғын болып, талай қан төгілді.

Надандықтан.

Орасан кем дүние...

Инкубатор балапаны

Біздің ауылдың жаңа салынған жап-жақсы мешітінің азан шақырғаны — инкубатордан шыққан бала қораздың дауысындай жарықшақ әрі беймезгіл.

Діни мектептердің шалағайлышы. Дүмбіл молдалар дайындайды.

Бір кем дүние.

Матриархат деген не

Қайран қазақтың қара өлеңі!

Керегенің басында оймақ тұрап,

Кедейшилік жігітке қой бақтыра.

Алған жары жігіттің жақсы болса,

Атын байлап, алдында жайнап тұрап...

Ондайлар қазір бар болса, бар шығар. Әй, бірақ көбісі сол күйеуінің өзін ерттеп мініп алып, басына жүген салып, екі тізгін, бір шылбырды қолға алып, қалаған жағына қарай бұрып отыра尔

Әйелдер қауымының қатын бастығы қоқандап:

— Гендерлік саясат!

Гендерлік билік! — деп қақсан жүр ғой.
Көресіні сонда көрерсің.

Наступает матриархат!

Бұкір дүние

Бірінші Петр патша солтүстіктің Балтық дейтін теңізінің бір қолтығына, батпақтың үстіне қала салдырды. Сол қала батпаққа батып өлген мындаған адамдардың сүйегінің үстіне салынды. Атын Санкт-Петербург деп қойды.

Кейін ол ат лезде өзгеріп, Ленинград болып шыға келді.

Опасыз дүние. Жетпіс жылдан кейін Ленинград аты өшіп, бұрынғы есімі қайта оралды.

Сталинград Волгоград болды.

Қаланың, елді мекендердің әуелгі атын өзгерте берген жақсы емес.

Ақмола еді... Целиноград болды... Астана болды... Әлдекімдер шошаңдал, тағы да өзгертеміз деп жүр.

Кешегі Кеңес өкіметі тұсында жер-су аттары қопарыла өзгеріп: Андреевка, Алексеевка, т.б. толып жатқан колонизаторлар атымен тоғытылды. Содан не береке шықты? Қайтадан Қүренбел, Қызтоған, Қошқар-Ата, Тұктібай, Сұрым, Кәрі-Қорған болып, баяғы қалпына келді.

Бірақ әсіресе бір кезде Хрущев пен оның губернаторлары Соколов, Бородин, Демиденко дегендер «Целинный край» деп өзгерткен Солтүстік Қазақстан тарапы сол патша заманынан, Хрущев дәуірінен қалған аттарға тұнып тұр: Киевка, Малиновка, Александровка, т.т.

Киевка дегені Нұра өзені бойындағы елді мекен. Әйгілі ғалым, халқының ардагер азаматы Кәрім Мыңбаев туған жер. Киевканы қойып, Кәрім Мыңбаев қояйық десен, көнбейді. Баяғы отаршылдық қамшысы қарғыс таңбасындай басылып қалған байғұстар, «Киевка» атынан айрылса, арам өлетіндей өзеурейді.

Міне, бұл бүкір дүние.

Баласағұн дауы

Ерте, ерте, ертеде Баласағұн шаһары болғаны рас. Ол Шу өзенінің бойында тұрған еken. Ал дауласып жүрген қазақ пен кырғыз оқымыстылары.

Қырғыздар айтады: «Баласағұн қаласы біздің жерде», — дейді. Қазактар: «Жоқ, біздің жерімізде», — дейді.

Шу өзені екеуінің де аумағында жатыр.

Сонда Баласағұн сол Шудың қай тұсында тұрған?

Қырғыздар айтады: «Шудың бойында Тоқмақтың тұсында Бурана деген мұнара тұр. Эне, сол Баласағұн», - дейді.

Оны да көрдік. Мұнара бар екені рас. Бірақ Баласағұн егер де кәдімгідей қала болса, қала тұрмақ, кішігірім ауыл сиятын жер жоқ. Бір жағы - жар, бір жағы - Шу.

Ал профессор Шалекенов айтатын Баласағұн Ақсу дейтін өзеннің Шуға құятын қылышында құладала жерді алыш жатыр. Айналасы ат шаптырым қазылған ордың сұлбасы да көрінеді.

Қазактың әл-Фараби атындағы мемлекеттік университеті тарих факультетінің студенттері жылда жазда осында қазба жұмыстарын

жүргізеді. Көне қаланың толып жатқан белгілері табылған.

Бұл жайдың басы қашан ашылады?
Бір кем дүние.

Намыс қайда

«Әлем бізді құрметтесін десек, өз ұлтымызды және ұлттық бейнемізді алдымен біздің өзіміз бар сезімізбен, ақыл-ойымызбен, іс-әрекетімізбен құрметтеуіміз керек. Өзінің ұлттық бейнесін таба алмаған ұлтардың басқа ұлтарға жем болатынын біліп қойғанымыз жөн» (*Ататүрік*).

Ал бізде, қазақтарда қалай? Басқа-басқа, тіпті Парламенттің өзінде, Сенаты бар, Мәжілісі бар, дауысқа салғанда тоқсан пайызға жуығы қазақ тіліне қарсы дауыс берді.

Ал дәл осы Парламент қазақ тілін мемлекеттік тіл деп шешім қабылдаған болатын.

Бұл толқу сонда не толқу? Депутаттардың басым көпшілігі кешегі өз шешіміне қарсы шыққаны қалай?

Жоғарыда Ататүрік айтқан ұлттық қасиеттердің мүлде ада болғаны ғой. Ұлттық қасиет, ұлттық намыс өлген ғой.

Міне, бұл нағыз қасіret!
Бір кем дүние.

Ойлан, қазақ

...Тұрік ұлтының мінезі асқақ. Тұрік халқы еңбеккор. Тұрік халқы зерек халық. Өйткені, тұрік халқы ұлттық тұтастықтың және бірліктің арқасында басқа күштерді жеңе білді.

«Мен тұрікпін!» деген адам қандай бақытты (*Ататұрік*).

Ал бізде, қазақтарда қалай? «Мен қазақпын!» деп бәрі де қасқайып тұрып мақтанышпен масаттана айта ала ма? Ай, білмеймін. Қазақтардың жартысына жуығы өз ана тілінде сөйлей алмайды деп жазып жүр ғой газеттер. Ол рас шығар. Оған өзім депутат ретінде Парламентте жүргендे көзім жеткен. Қазақша сөйлейтіндер некен-саяқ болатын.

Президентіміз Нұрсұлтан мырза: «Қазақ қазақпен қазақша сөйлессін», — деп айтқан. Бірақ...

Зор кем дүние. Амал қанша?!

Ұмытпа

9 мамыр — Жеңіс күні. Жылда тойланады. Газеттер Н-лерін осы Жеңіске арнайды. Өте дұрыс. Ал осы Жеңіс тек әскер күшімен келген жоқ. Ауыл, қала еңбекшілерінің де үлкен үлесі болды ғой. Бірақ Жеңіс күніне арналған TV

хабарларында не газеттерде тыл ерлері туралы ештеге айтылмайды.

Әділетсіз әлем.

Тылсыз Жеңіс келер ме ед? Ұмытшақ заман.

Бұл бір кем дүние. Сол жаман.

Қанатты адам

Соғыс жылдарының бірі. Жазғы шілде еді. Жұмыстан келе сала Айша қатты құлады. Тек үрейлене қорыққан маған қарлыққан дауыспен:

— Аққыз... Аққыз апаңа жет... — деді.

Түсіне қойдым. Біздің үйден кейін екі сайдың ар жағында әскерге кеткен Поштақұлдың үйінде... егер басқа жаққа кетіп қалмаса, Аққыз әпкеміз сол үйде. Есіктен кіре берे:

— Айша... апам, — деп демім жетпей, әйтеуір, ишара беруім сол екен...

Аққыз әпкем көз алдында лезде жоқ болды. Сірә, терезеден ұшып шығып кетті ме, білмеймін.

Мен үйге қайтып келсем, Айшаны айнала зікір салып жүр екен.

Аққыз әпкеміз мұлде өзгеріп кеткен, нағыз бақсы, баяғы шамандықтан қалған шын сарқыт осы болар. Аққыз дүниеден өткен соң біздің Мыңбұлақта бақсы болған емес. Аққыздың орны ойсырап қалды.

Бір кем дүние.

Бір тамшы жас

О, Сүйінбике! Алтын Орда хандарынан қалған тәбәріктей асыл жан.

Сен жасында дәуірледің.

Қазан халқының ханы болдың. Қазанды билеген әйел затынан шыққан тұңғыш хан.

Сенің сорыңа орыс патша Иван Грозный замандаст болар ма?!

Қазанды сол қиратты.

Қазан қамалын зеңбіректен атқылап құлатып, сені тұтқынға алды.

Сен Қазанмен қоштасарда көзінде жалғыз тамшы жас тұрып қалды.

Кейін тамаша суретші Бақи Орманшы (Урманче) сенің суретінді ағаштан ойып салғанда, кірпіктерінің астынан сол бір тамшы жас ерекше көрініп тұрды. Сол тамшы жас болмаса, суретте жан болмас еді. Сол тамшы жас болмаса, бір кем дүние - шын кем дүние болар еді.

Пәруана

Токсанбай бабадан тараған төртеудің біреуі Жылтыр ата, одан Төлетай, одан Сұлтан деген ағамыз еді ғой.

Шыр бітпеген қу сирақ кедей. 1932 жылғы Голощекиннің ашаршылығында, «асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын» деген ұран шыққан заманда, ауданнан келген уәкіл, ауылдан шыққан белсенділер үй-үйді тінтіп, бір түйір дән табылса, кәмпескелеп келе жатып, Сұлтан көкеміздің құжырасының тұсынан өтіп бара жатады.

— Бұрылмаймыз ба? - дейді ауданнан келген уәкіл.

— Бұл байғұс битін сығып, қанын жалап отырған қу кедей, — деп ауылсовет бұрылмайды.

Бұларды көрген Сұлтан жертөлесінен шығып:

- Оу, мырзалар, мә, мынаны ала кетіңдер, бір тостаған арпа... ала кетіңдер, — дейді.

- Ой, байғұс-ау, өзің аштан өлесің ғой, — деп жаны ашығансиды ауылсовет.

- «Көппен көрген ұлы той» деген, - депті Сұлтан көкеміз.

Сол Сұлтан қыстың күні жүні шыққан жаман көрпесін жамылып жүруші еді. Басқа киер лыпасы жоқ.

Сөйткен Сұлтанды, бір ауыз орысша білмейтін, әліпті таяқ деп танымайтын, өмірі мылтық ұстап көрмеген тақыр сауатсыз Сұлтан-

ды өскерге алыш, Совет өкіметі Ұлы Отан соғысына салды-ау. Сталинград қасапханасына.

Моласы белгісіз, ешкім оған арнап дұға да оқымайды. Еске де алмайды.

Бір кем дүние.

Құмырсқа ғұмыр

Ұйықтап жатқан құмырсқаны көрmedім. Бәрі қыбырлап-жыбырлап жем тасып бара жатады.

Біз ғой түске дейін ұйықтаймыз. Түстен кейін қыдырамыз.

Бай баласы байға ұқсайды,

Байланбаған тайға ұқсайды, — деген осы.

Жалқаумыз.

Бір кем дүние.

Қылыш пен қалам

Қылыш ел шауып, қазына құрайды.

Қалам қазына тауып, қайыр сұрайды.

Мұны Жүсіп Баласағұн баяғыда жазып кеткен. Қалам ұстаған міскіндер әлі сондай...
Бір кем дүние.

Жекеше көне ме

Өз пайдаңды ойлама,

Ел пайdasын ойла!

Өз пайдаң соның ішінде.

Бірақ бәрі солай ойламайды ғой.
Бір кем дүние.

Не істеу керек

«Сұлу әйел алған адам өмір бойы қарауыл болып өтеді. Бай әйел алған адам өмір бойы құл болып өтеді», — депті Баласағұн бабамыз.

Бір кем дүние.

Шұғыланың назы

«...Бірақ кейде көнілге ауыр алатын жағдайлар да бар. Кеудесін қуаныш кернеп, алып-ұшып келген қандастарды орыс тілін білмегені үшін кінәлап, кейбір мемлекеттік мекемелерде дұрыстап жауап та бермеген сэттері болып жатады» (Шұғыла, «Астана хабары», 16.12.06 ж.).

Кейбір жерлерде шошқа бақтырып корлайтынын қайтерсің?!

Бір кем дүние.

Тарих қашан түзеледі

31 қаңтар. Президент мәдениет орталығында «Байтақ дала» атты конференция өтті. Мырзатай Жолдасбеков кіріспе, Әбіш Кекілбай сөйледі. Ал Өмірбек Байгелди:

«Қазақ тарихы 500 жылға сыймайды. Қазақ тарихын Керей мен Жәнібектен бастау обал», — деді. Өмекең Сақ дәуірін меңзеді.

Тарихшы ғалымдар осы уақытқа дейін қазақ тарихын дұрыстап, анықтап жаза алмайды.

Бір кем дүние.

Туған жерің

Тілші менен сұрайды:

— Жұрттың көбі қалада тұрады. Сіз неге ауылды аңсай бересіз? — дейді.

Мен:

— Наурызкөк, қарлығаш, т.б. құстар ерте көктемде сонау жердің түбіндегі Африкадан біздің елге мындаған шақырым ұшып жетеді. Немене, сонда Африкада ұя салатын жер жоқ па? Құс екеш құс та туған жеріне жер түбінен ұшып жетеді. Ал мен адаммын ғой.

Кейбіреулер туған жерінен жерісе, бұл да бір кем дүние.

Тұғырына саңғыған сұңқар онбас,
Үйірінен безінген тұлпар онбас.

Адасқан қаз

Қатарың сиреген сайын адасқан қаздай боласың.

Нағыз жетімдік, шын жалғыздық осылай келеді.

Зор кем дүние осы. Әйтпесе, Өсер қайда?
Жолдасбек қайда? Кеңес қайда? Әуесхан қайда?

Шын шығарма

«Соқыр музыканты» көп жылдан кейін қайта оқып бітірдім. Көзімнен сараң жас шығып, кірпігіме ілініп қалды.

Жаңың жаннатта болсын, жазушы Короленко!

Жазсан, осылай жаз.

Марқұм Мұсірепхан туралы мен де жаздым.
«Жарамазан».

Бірақ менің әңгімемді оқыған адам жүрегі елжіреп, көзінен жас шыға қоя ма?

Мәселе қайда!

Обалы кімге

Жер — адамзаттың анасы. Сол жердің елді асырайтын құнарлы қыртысы қанша? Егер Жер шарын дарбыздың үлкендігіндегі десек, сол дарбыздың қабығындағы жұп-жұқа жасыл ніл қанша болса, жер құнарлығы (гумус) да сондай жұқа.

Жазушы Чивилихиннің «Земля в беде» деген очеркін оқысаң, жер құнарының құнын түсінесің.

Бірде Чивилихин Таулы Алтайдағы орманшы досының үйіне тұнеп шығады. Таңертең далаға шықса, айнала-төңірек қап-қара тұнек. Ормандағы ағаштар да қап-қара.

- Бұл не? - деп сұрайды жазушы орманшыдан.

— Земля в беде, — дейді орманшы. — Мынау дауыл көтерген Қазақстан тың жерінің топырағы.

Эрозияға ұшыраған жердің гумусын қалпына келтіру үшін 700 жыл керек.

Әне, жаппай жыртып тастаған қазақ даласының тың «эпопеясы».

Құнарлы қыртысынан айрылған жер — бедеу. Ештеңе шықпай қалады.

Бұл да бір дәуір.

Бір кем дүние.

Кім сақ

Лұқпан Хакімнен сұрапты:

— Сақтықты кімнен үйрендің? — деп.

— Соқырлардан, — депті Лұқпан Хакім. Мыңбұлақта Мұсірепхан соқырды марқұм Жолдасбек ұдайы құйрығынан тұрткілеп ойнаушы еді. Сірә, құрдастар ғой.

Бірақ Жолдасбектің келе жатқанын Мұсірепхан алыстан сезіп қойып, таяғын

ыңғайлап тосып тұрады. Жолдасбек жақындай бергенде таяғын дәл тигізіп, жон арқадан періп кеп жібереді.

Жоқаң байғұс қан-қақсан қалады.

Сонда Құдай кімді кем жаратқан? Жоқанды ма, Мұсірепханды ма?

Жандарын жаннатта қыла гөр, Алла!

Асату

Көне түрік сұлтандарының салты:

Сарай ақынының өлеңдері ұнаса, аузы толғанша алтын тіллә асатады.

Ұнамаса, аузы толғанша жылқының тезегін асатады.

Қазіргі ақын-жазушыларға да осы әдісті қолданса, әдебиет шыңға шығар еді. Бірақ «ералаш» қой.

Бір кем дүние.

Түйені түгімен

Көне Мысырдың «Марқұмдар кітабында» мынандай жазулар бар екен:

- « — Мен ағын суды бөгемедім.
- Мен ешкімді өлтірген жоқпын.
- Мен таразыдан жеген жоқпын.
- Мен әлсіздерді жәбірлемедім.

— Мен ешкімнің көз жасына қалмадым». Осы өлшеммен келгенде, казір бізде қалай?

Майлыш сүйек

Итті майлыш сүйекпен ұрсаң, қыңсыламайды.
Кейбір адамдар да сондай.
Озбырлар көбінесе осы әдісті қолданады.
Бір кем дүние.

Қисаландай береді

Тәңірдің құдіретіне таң қаласың. Құдірет әлемді әділ, сағат тетігіндей мінсіз жаратты.

Бәрі тәртіпті: Күн де, Ай да, Жер де тек өз жолымен жүреді. Сансыз жұлдыздар да бәрі тура жолмен жүреді.

Ал адамдар ше?

Пайғамбарлар, сахабалар, аса бір данышпандар болмаса, көбісі қисаландай береді. Ұралаң жолдарға түседі. Адасады, сүрінеді, құлайды.

— Е, Құдай, не жаздым?! — деп жылайды. Құдай жолымен жүрсен, жыламайсың. Бірақ соны ұмыта береді.

Бір кем дүние.

Аздың мандайы тар

Жолда өзінен үш есе үлкен тезекті
домалатқан көң қоңызын әлдене басып кетіпті.
Шымалдар соған жабылып жатыр.

Шымал — құмырсқаңың ергежейлілері.
Мыңы жиналып, қоңыздың үлкендігіне
жетпейді. Бірақ мыңы жабылып, әлгі өлікті
жылжытып барады. Қайда апарады? Әлде азық
қыла ма? Әлде арулап, көмгісі келе ме?

Сірә, азық шығар. Қу тамақ. Ал әлгі қоңыздың өзі де қу құлқынның құрбаны болған.

Дүниенің кепиетіне қарап тұрсаң, тіршіліктің
бәрі осындай.

Көпшілік азшылықты аямайды. Тіпті
жеңімпаз Құбылайдың өзін қытайлар кезінде
лек-лек түмен әскерімен тұп-түгел жұтып
жіберді. Жеңімпаздардың өзі қытайланып кетті.

Сонда ақырғы жеңімпаз кім?

Бұл қай сипатты дүние?

Дар мен даңқ

Өлтіру оңай. Тірілту қыын. Сталин дәуірінде
небір марқасқалар атылды.

Бас айыптаушы прокурор Вышинский.

СССР Жоғарғы Сотының бастығы В.Ульрих.

Атылды:

Бухарин, Рыков, Ходжаев, Икрамов, Рысқұлов, Сейфуллин, Майлин, Жансүгіров, Нұрмаков, Мағжан Жұмабаев... тағы басқа аса ірі қайраткерлер.

Сталин өлгеннен кейін солардың берін актады. Ақтағаны былай тұрсын, мақтады.

Бірақ одан не пайда? Моральдық, адамгершілік жағынан пайда бар шығар.

Бірақ зорлықпен өлтірілгенді қайтып тірілте алмайсың ғой.

Бәлкім, кінәсізден «кінәлі» болғандардың жағдайы о дүниеде жақсы шығар. Бірақ жалған дүниеге қайтып оралмайды ғой.

Міне, бұл бірегей кем дүние.

Шымшық пен адам

Таңертең балконға бір уыс тары шашып тастап, іш жақтан қарап тұрдым.

Әуелі бір шымшық келіп қонды да, тарыларды абылап шұқып көрді. Көрді де, шырпыр болып шықылықтап, өзінің туыстарын шақыра бастады.

Балкон лезде шымшықтарға толып кетті.

«Өле жегенше, бөле же» деген осы.

Ал айталық, адамдардан әлдекім бір сандық алтын тауып алса, шымшық сияқты өз

жақындарын айқайлап шақырып алып, бөлісер ме еді?

Бұл жөнінде марқұм Оралхан Бәкейдің бір әдемі әңгімесі бар еді. ...Кәдімгі дуана «Аллауху ах!» деп келе жатып, жолда бір дорба алтын тауып алады. Олжа тапқанын жүртқа жарияламақ болып:

- Уа, жарандар! — деп айқайлайды. Ұдайы айқайлап жүретін дуананың бұл айқайына ешкім назар аудара қоймайды. Сонда ол ішінен сыбырлап:

— Алтын тауып алдым! - депті. Күнәдан пек болды.

Жалған дүниеде мұндай да алдампаздық болады.

Қылмыстан — қылмыс

Елде қылмыстың көбеюіне жоғары-төменді жемқорлар, парақорлар кінәлі. Олар қарапайым адамдардың несібесін озбырлықпен жеп қойғандықтан, адал азаматтар амалсыз түрлі қылмысқа барады.

Бір қылмыс келесі қылмысты тудырады.

Бір кем дүние.

Тұысқан қандай

Кісіге бірге туыспау керек. Тұысқан соң, сөз Күыспау керек. Сөз қуған пәлеге жолығады. Жол Қуған олжаға жолығады (Әйтеке би).

Пенделер бұл ақылды тындармайды.

Пәленің бәрі содан.

Ашу мен ақыл

«Ашу бар жерде ақыл тұрмайды», — депті Төле би.

Адамдардың көбі ашушаң. Ақыл қайдан болсын.

Бір кем дүние.

Қылтанак

Тоқсан тоғыз жастағы Британия Королевасы Елизавета I балық аулағанды ұнатады екен. Бірде тамағына қылтанак тұрып қалады. Операция алдында Королева айтты дейді:

- Талай балықтың тамағына қармақ салып едім, енді балық менен өшін алды, — депті.

Патша басымен қақалғаны ұят болған екен.

Бұл да бір кем дүние.

Кім қарыздар

43-ші жылғы қаңарлы қыс. Есік алдындағы күлтөбе. Шымшықтар күлден тамақ іздейді. Күлде қандай тамақ бар?

Шымшықтар аш. Біз де ашпыш.

Күл үстіне қыл тұзак қоямыз. Тұзакқа түскен шымшықты отқа қақтап жейміз,

Обал. Қазір күнде балконға жем шашып тастаймын. Шымшықтар, баяғымды кешіре гөр деп.

Бірақ сол шымшықтар біз тоқымдай жерге тары еккенде жеп қоятын.

Сонда кімнен кім кешірім сұрау керек?

Бір Алла біледі.

Кәусар жыр

Баяғыда ақын Дулат:

— Кеудеме қайғы толған соң, кәусар жырмен жуынам,— деп жазып еді.

Ал кәусар жыры жоктар не істейді? Бір Алла біледі.

Аз сөйле, көп тында.

Адамда бір ауыз, екі құлак бар. Демек, аз сөйлеп, көп тында деген белгісі шығар Жаратқаның.

Бір Аллаға аян.

Оқымайтын бастықтар

Таңертең емхананың алдына шығып, аяқ-қолымды ербендетіп, зарядка жасап тұр едім, қасыма домаландаған кішкентай кемпір келді:

- Дұрыс. Қимылда! — деді.

Танитын сияқтымын. Шырамытамын. Жыға танымадым. Өзі ашық, әңгімешіл екен. Кезінде Совнаркомның орынбасары болғанын сездіртті.

Сонда барып есіме түсө кетті: Зәуре Садуақасқызы Омарова.

-Аяғым ауырады. Жас кезімде сонау Днепрдің суын кештім. Қарағанды шахталарының астына түстім... — деп қолындағы таяғымен сирақтарын түрткілеп қойды.

Сенің «Даттарынды»— Камалға жазған хаттарынды қалдырмай оқимын. Тұрар Рыскұлов туралы жазған романынды түгел оқыдым, — деді.

Ал қазіргі бастықтар оқымайды.

Бір кем дүние.

Бұлік неден

Адамның жүрегінен от көрініп тұратын болса...

Жақсы адамдікі жұлдыздай жарқырап тұrsa...
Жаман адамдікі күнгірт, қарайып тұrsa... Сонда

айыру оңай болар еді. Жақсыға жақындар едің, жаманға жоламас едің.

Өкініш: ондай белгі жоқ. Тану киын. Дүние содан бұлікшіл.

Жалғыздық жаман

Жасың ұлғайған сайын құрбы-қурдас, қатарың кеми бастайды.

Өз қатарың болмаса, тойға барма деген.

«1950 жылы мектепті менімен бірге бітіргендерден кімдер бар?» — деп сұрастырысам... көбі жоқ. Сақал-шашы аппақ қудай болып Әбдіуәлі Danaev, тәбе шашы түсіп қалған Исатай Үмбетбаев жүр. Махан молда, бозкөз Манап...

Әбдіуәлі күміс медальмен бітірген. Ленинград теміржол институтының түлегі. Көп жыл Жамбыл теміржолының бастығы болды. Қазір де студенттерге сабак береді.

Соның барына да шүкір.

Мектепті бірге бітірген Қаратай Тұрысов еді. Көп жыл қатар жүрдік.

Соңғы жылдары Парламентте депутат болып, бірге отырдық. Жетпіске толар-толmas дүниеден өтіп кетті.

Тараз шаһарында сол 1950 жылы мектепті бітіргендер суретіне қарап отырып:

— Апрай, мен әлі тірі журмін, ә, - деп қоямын. — Мүмкін, Алла менің қияннан қырыққа жетпей қайтыс болған әкемнің жасамаған жасын маған қосқан шығар?

Бір Алла өзі біледі.

Дегенмен, жалғыздық жаман.

Бұл да бір кем дүние.

Мәңгілік ешнәрсе жоқ

«Егемен Қазақстан» редакциясы зейнеткер мені шолушы қызметіне алды. Кейбіреулерге күлкі: кешегі бас редактор бүгін сол редакцияның босаға жағында отыр.

Ал мен ойлаймын: заманында осы газеттің бас редакторлары болған Смағұл Садуақасов, Тұrap Рысқұлов, Сәкен Сейфуллин, Бейімбет Майлин, Ғабит Мұсірепов сияқты алыптар басқарған мекеменің босағасында отырсаң да жарасады.

Мәңгілік ешнәрсе жоқ.

Мәңгі тек Құдай ғана. «Бір Алладан басқаның бері өзгермек» (Абай).

Кім ойлайды

Қазақ республикасындағы қазіргі танда ең зәру мәселелердің ең біріншісі демография деп мойындаған жөн.

Біз күнбе-күнгі тіршілік қамымен әуреміз. Ол қажет. Бұл бүгінгі күннің қамы.

Ал ертең не боларына көз салсак, көңілмен болжасақ, жағдай қандай болмақ?

Ұлан-байтак Қазақстанда небәрі 15 миллион Халық тұрады. Оның 8 миллионы казақтар деп жүрміз.

Халқымыздың өсімі тым тәмен. Бала түу мөлшері осылай кете берсе, алдағы 10-20 жылда Қазақ саны кеми бермек.

Бір кезде қазақ ауылында әр отбасында 10-12 бала тапқан «Алтын алқалы» аналар көп болды. Олардың тізімі ұдайы баспасөз беттерінде жарияланып тұрды.

Қазір ондай оң тізімдер көрінбей кетіпті.

Ал дүниеде жері бай, кені бай елге ие өз елінен табылмаса, жатжұрттықтардан табыла кететіні ежелден белгілі.

Сонда демография ашаршылығынан қалай құтыламыз?

Әрине, әр мемлекет өзінің көрпесіне қарай көсіледі.

Халықтың әлеуметтік күнкөрісі мәз емес еkenі бесенеден белгілі. Мемлекеттің тақыр кедейлігінен емес, жемқорлардың тойымсыз жемсауына түсіп кеткендіктен.

Жемқорлық, парақорлық, жалпақ тілмен айтқанда, коррупция залалы халық өсіміне, ұлт өсіміне Голощекин ашаршылығынан кем түскен жоқ сияқты.

Рас, мұның бәрі таяудағы өткен шақ. Бірақ әлі түзеле қойған жоқ. Дегенмен, қанша талапайға түскенмен, экономика біршама түзеле бастады.

Ендеше, мемлекет ендігі жерде демографияны да мықтап ойлайтын мезгілі жетті.

Қазір әйелдер зейнетке 58 жаста шығады. Ол қай уақытта бала туып, қай уақытта оны өсіріп, тәрбиелей алады?

Ендеше, 4-5 бала тапқан ананы еңбектен босатып, зейнетақысын берекелі етіп төлеу керек. Әр балаға жарытып жәрдемақы беру қажет.

Бұл өте жауапты, тағдыршеш проблеманы Парламент, Президент мықтап қолға алсын.

Әйтпесе, орасан кем дүние осы болады.

Жалған дүние

Арқаның таңы ағарып атқанда, Құдайдан жақсылық тілеп жатқанда, қайран тілек кері кетіп, қаһарлы сұп-суық хабар жетті: сұм дүниеден жампоз Камал өтті.

Қайран Камал! Біз екеуіміз бір-бірімізben хат жазысып, бір-бірімізге ұдайы да жақсылық тілеуші едік. Елдің, қазақтың арманы мен аңсарын айтып, ол хаттар «Егемен Қазақстан» атты аға газетте жарияланып жатушы еді.

Енді не болды?

Заманның дидаres мен кепиеті туралы сырларымды енді кіммен бөлісемін?

Сен тым ақкөңіл, адал едің ғой, Камал! Қоғамда болып жатқан толайым кемшіліктерді мен ашына жазғанда, сол қоғамдағы зәредей жақсылықтарды тізбелеп, маған басу айтушы едің. Заманның, қоғамның алдағы күндерде жақсылыққа, ақжарқын күндерге жететінін дәлелдеп, ұдайы да үміт отын жандыратынсың.

Екеуіміз бір-бірімізге жазған осы хаттар кейін "*Елім, саған айтам. Елбасы, сен де тыңда!*" деген атпен кітап болып шығып, сол кітап халықаралықabyroylышы сыйлыққа ие болып еді.

Кім енді менімен сыр бөлісіп, армандар, тілектер айтысып, кім енді маған хат жазады?

Әттең, дүние... Екеуіміз жүп жазбай Ұлытауға барып-қайтып жүретін заман-ай...

Сен, Камал, осы заманың Баубек Бұлқышев ағандай батыры әрі кара сөздің ақыны едің. Сонау өткен ғасырдың алпысыншы жылдарынан

бері жұп жазбай, жұп жазсақ та, көз жазбай,
қатар келе жатқан бір жылдың төлдері едік.

Жатқан жерің жәннат болсын! Аллаху-
Тағала о дүние қызығын берсін, қанаттас,
қаламdas асыл дос!

Сенсіз дүние — бір кем дүние.

Мектептің тұғыртасы

Ұлттық Кеңес жиналысында: Білім
тұжырымдамасын талқылау.

Президент резиденциясы.

Мен:

— «Байқоңыр қорлығы. Байқоңыр намысы
деген ұғым туды. Унизительный и оскорбитель-
ный Байқоңыр.

Байқоңырды өзіміз игере алмайды еkenбіз,
тетігін, техникасын білмейді еkenбіз. Бұған
біліміміз жетпейді еken. Ендеше, несіне
кеқірейеміз?!

Ауыл мектебі. Бастауыш мектеп. Тұғыртасы
мықты болса, үй құламайды. Бастауыш мектепте
тұғыртас жоқ. Бар бәле содан.

Бастауыш мектеп — уыз. Уыз орнына —
көкшалап.

Мұғалім қайыршы. Одан бедел бола ма?
Қаржы жоқ дейді.

Бюджет салықтан тұрады. Ал бюджетке мұнайдан мұнша, мыстан мұнша, хромнан, молибден, бокситтен мұнша түседі деген статья бар ма? Жоқ!

Қазақстан қайыршы болатындай сорлы емес. Оны сондай болуға мәжбүр етті.

Ұлы ұрлық дәуірі. Сөз бітті».

Әбіш Кекілбаев қолдады. "Байконурский синдром", — деді. (6.08.1995 ж.)

Бұл қай, қандай кем дұние?!

Абылайдың түсіндей...

Батырдан — барымташы,
Барымташыдан — ұры,
Ұрыдан — қары,
Қарыдан бәрі туады.
Әсіресе соңғысы көп.
Бір кем дұние.

Заманбектің 54 пәтері

Тұн ішінде «Елтінжалды» қайталап оқып жатқанда Заманбек Нұрқаділов телефон соқты.

— Кеше Сізді телевизордан көріп, сәлем беріп қояйын деп едім, - дейді.

— Еске алғаныңа рахмет. Екеуіміз елге рахметі жоқ жақсылық жасадық. Алладан қайтсын.

Радио, телевидениеге бірден берген 54 пәтерлі үй еді. Сол үшін жазаландық... (6.08.1995 ж.)

Сөйткен Заманбек жауыз кезеңің құрбаны болып кетті.

Алла о дүниесін берсін! Жауыздардың жазасын берсін!

Айуан артық

Бауыржан Момышұлының Кеңсайдағы ескерткіші тоналды. Мыспен қапталған шинелін «шешіп» әкетіпті. Мыс қымбат. Адам адам болудан қалды.

Айуан артық. Ол зиратты тонамайды.

Бір кем дүние. (21.08.1995 ж.)

Ешкінің тоңған майы

Республика сарайында Абайдың 150 жылдығына арналған салтанат ашыларда Елбасы маған:

— Халіңіз қалай? — деді.
— Бірде жылқының қысыр тайын жеп, бірде ешкінің тоңған майын жеп жүріп жатырмыз. Рахмет!

Бір кем дүние.

Опасыз алтын

Жұз жасаған теректі аралап, балталап жатып алып кеткен. Томары қалып қойған. Кедей кемпір самаурынға деп, күнде барып, томарды шетінен кеміре береді.

Бір күні баласы тасқа тигендей болды. Қазып қараса, шағын сандық еken. Ашып көріп еді, ішінен киізге ораған алты кило алтын шығады. Милицияға хабарлайды. Өкімет кемпірге алтын құнының 25 процентін береді. Баласы ұрсады:

— Балам-ау, осыған да шүкір де. О баста өз иесіне опа қылмаған алтын ғой. Осыған да қанағат. Қанағат қарын тойғызар. Қанағатсыз жалғыз атын сойғызар. Саған қатын алып беруге осы да жетеді, — депті кемпір.

Баласы дүрдигенін қоймапты.

Бір кем дүние.

Бас пен мұрын таласы

Панфилов паркіне таңертең шығатындар «Жалаңтас» командасты деп аталады. Соның бір мүшесі Бек Тоғысбаев:

— Сіздің мұрныңыздан менің мұрным үлкен, - деп мақтанды.

— Әттең, мұрның үлкен болғанша, басың үлкен болсаши, — деймін мен. — Мысалы, Пла-

тон тайпақ болған. Басы ұлкен екен. Бірақ Платон (Тайпақ деген сөз) тайпақ деп тарих оны менсінбей қойған жоқ.

Беке, Құдайдан мұрын емес, бас тілеген жақсы (31.05.1995 ж.).

Қайран Бек! (Совхозбек) дүниеден о да өтті. Құдай оған шоң мұрын бергенше, ұзак өмір бергенде жақсы болатын еді...

Бір кем дүние.

Шын сөз аспанда

Жұлдыздар - аспандағы жазулар. Құдіреттің жазуы. Не жазғанын түсінбейміз. Түсінсек, оқи алсақ, албастылар аласталып, шын Адам болар едік.

Құдіреттің шын сөзі аспанда.

Біз түсінбейміз. Бір кем дүние...

Кімдікі дұрыс

Мен Президентке:

— Бабаларымыз жүздеген жылдар бойы қызғыштай қорғап, ұрпағым үшін деп сақтап келген жерді сату қалай болады?

Президент маған:

- Сатсақ, ол жерді біреу қабына салып, топырақты арқалап алып кетпейді ғой. Жер қалады! (1994 ж.)

Ақыры Жерді сату туралы Заң шықты.
Байлар байи тұсті.
Не боларын Құдай біледі.
Бір кем дүние.

Тұмар-иіс

Отырып-отырып, Өмекеме (Өмірбек Байгелдіге) телефон соғайын. Мың болғыр, орнында отыр екен.

- Өмеке, Оразаныз қабыл болсын! Мен ескі жазбаларымды ақтарып отырып, Манастың 1000 жылдығын тауып алдым. Есінде ме сол той?

Өмірбек:

- Есімде. Тараздан 170 үй апарып тіккенбіз.
- Әп, бәрекелде-е-е! Ал сонда деймін-ау, бізде Манас тұлғалы қайраткер болмаған ба? Әлгі Кирдің басын кесіп алыш, қан толтырған меске сол басты салып: «Кир! Іздегенің қан еді, іш енді тойғаныңша!» — дейтін біздің Тұмар анамыз емес не?

Өмірбек:

- Тұмар-иіс. Мен:
- Е, европалықтардың Томирис деп жүргені сол екен ғой. Ал енді содан бері қанша жыл?
- 2500 жыл.
- Манас оның қасында бала екен ғой.

- Сонда деймін-ау, Тұмар-иіс анамыздын 2500 жылдығын біз неге атамаймыз? Мұны білетін тарихшылар жоқ па?

- Жоқ.

- Бұдан мындаған жыл бұрын гректерден шыққан Геродот болмаса, Тұмар-иіс анамыздан хабарсыз қалатын екенбіз ғой.

- Солай. Тұмар-иіс анаң өз алдына. Зарина апаңды айтсаңшы.

- Ендеше, неге жазбайсың, ойбай?!

- Ертең кел, сөйлесейік.

- Құп болады, макұл.

* * *

Сонда деймін-ау, бұрын бейшара қазақ зиялысы дегені қазақтың тарихын 1917 жылғы ұлы Октябрь революциясынан бастаушы еді. Ендігі қол жеткізгені XV ғасырдағы Керей мен Әз Жәнібек құрған қазақ хандығы. Одан арыға құлашы жетпеген.

Ал Өмекемнің құлаш сілтесі мынау... Кәсіби тарихшылар жолда қалды.

Ғылымдағы, тарихтағы бір кем дүние. Зор кем дүние.

Ықтият бол

1972 жылдың жазы еді. Жазушылар одағының бастығы Әнуар Әлімжанов еңбек тақырыбына арналған Пленумды ашты.

Ол Пленумға еңбек ардагерлері шақырылды.

Кейбіреулер көсіле сөйлеп, көп мылжындарды. Сонда қалай сөйлеудің үлгісін атақты күрішші Үбірай Жақаев көрсетті-ау, жарықтық.

— Қойшы таяғына,
Дихан кетпеніне,
Жазушы қаламына
Ықтият болсын! —

Бар айтқаны осы-ақ. Зал күніренте ұзак қол соқты. Езбе мылжындарға — шапалақ!
Бірақ Үбірай Жақаевтар ілуде біреу ғой.
Бір кем дүние.

«Ұлтшылдардың ұлтшылы»

«Караван» деген газет мені «Ұлтшылдардың ұлтшылы» деп жазды.

«Қазақстан халқы» дегенге қарсы депті. Талай айттым: «Өзбекстан халқы» деген халық жок, «өзбек» деген халық бар, «Татарстан халқы» деген халық жок, «татар» деген халық бар, т.б.

Сол сияқты, «Қазақстан халқы» деген халық жоқ. «Қазақ» деген халық бар. Ендеңе, «Біз қазақ халқы және Қазақстанның мекендейтін басқа халықтардың өкілдері немесе диаспора» (1993 ж.).

Айдан анық шындықты бұрмалайтын тоңмойындарға не дерсің.

Бір кем дүние.

Халық қалай көбейеді

Шаңырақ болмаса,

Шарана да болмайды.

Құс ұя салмаса,

Балапан шығармайды.

Қалада үй-жайдың жоғынан мындаған бойдақтар сабылып жүр. Көбісі сүр болды.

Қыздар кәрі атанып бара жатқан соң, «Кәрі қыз бай тандамайды» дегеннің кері бойынша, шетжүрттықтарға кетіп жатыр.

Қазақтың саны содан да ұланғайыр жеріне сай емес.

Содан да Айдаһар мен Аюдың ортасында отырған көжек сияқтымыз.

«Аз халықтың мандайында бақ тұрмайды» деуші еді.

Бір Алла қашанғы жар болады.

Бір кем дүние.

Тозақтан құтылмайтындар

«Параны беретіндер де, оны алатындар да тозаққа барады». (Хадистен).

Әсіресе қазіргі парақорларды түгел жазаласа, тозаққа сыймай, орын табылмай, бәле бола ма, қайдам...

Бір кем дүние.

Кесапат неден

Шақырган жерден қалмандар,

Шақырмаса — бармандар.

Өзі болған жігіттің

Аяғынан шалмандар! (*Мыңбұлақтан шыққан Жұмабек ақын*).

Жоғарылап бара жатқан адамның етегінен тартып, кедергі жасайтындар, көре алмайтындар алдымен өз ағайының емес пе? Өз жұртың күншіл, қайын жұртың сыншыл. Шын жанашыр нағашы жұрт дейді. Кім біледі, рас шығар.

Бір кем дүние.

Адал мен арамның таразысы

(*Мешітте айтылған уағыз*)

Бір кедей пенде жалғыз сиырын сауып, соның сүтін сатып динар акша жинайды екен. Бір қалта динар жинаған әлгі кісі кемеге мініп, бір жағдаймен жолға шығады.

Кемеде келе жатып ұйықтап кетеді. Сонда бір маймыл оның динар салған қалтасын ұрлап алып, кеме желкенінің ұшар басына шығып кетеді.

Жолаушы оянып, ары-бері қараса, динар салған қалта жоқ! Ары іздейді, бері іздейді. Ақыры желкеннің ұшар басында отырған маймылды көреді.

Қараса, маймыл бір динарды алып мұның колына лақтырады. Келесі динарды алып теңізге лақтырады. Сөйте-сөйте қалтаны босатады.

Мәнісі: әлгі міскін сиырын сауып, сүтін сатарда аздал су қосады еken. Иесіне лақтырған динар — адалдан. Теңізге лақтырған динар — арамнан. Яғни судың үлесі — суға, сүттің үлесі — иесіне.

Әр заманда адал мен арамның арасын анықтап тұратын осындай таразы болса ғой, шіркін.

Бірақ ондай құрал жоқ қой...

Бір кем дүние.

Ғарыштағы ақыл-ой

Біздің Талас Алатауында (Тәңіртау) Манас атты шың бар.

Қырғызда Манас батыр бар.

Өткен ғасырдың аяғында Манас батырдың 1000 жылдығы тойланды.

Астана шаһарында Манас есімді үлкен көшे бар.

Сонда бұл есім не мағына береді екен?

Кітапта: «Космический разум – Манас» дейді. Яғни ғарыштың ақыл-ойы.

Демек, Жаратқан Құдіреттің шексіз ақыл-ойы, қап-қара қараңғы түнде қап-қара тақтайдың үстінде жорғалап бара жатқан қап-қара құмырсқаны көріп отыратын көзі бар, сыбырлағаныңды еститін құлағы бар Жасаған Ием шығар.

Ақиқатын білмейміз.

Бір кем дүние.

Қайда

Тұрар Рысқұлов 1938 жылы атылды деп жазылатын. Қабірі Москва түбіндегі Бутово деген деревнядағы зиратта дейтүгын. Бірақ кейін іздеушілер сол Бутоводан таппады.

Кейбір басылымдар Тұрардың өлген жылы «1943» деп жур.

Тұрар Рысқұлов туралы «Служение народу» атты қомақты кітап жазған москвалық профессор В.М. Устинов: — Өте құпия құжаттар бар. Ол тек генсектің рұқсатымен ғана көрсетіледі. Бір

сөз бар: Тұрар Рысқұлов Солтүстік Қазақстанда өлген, — дейді-дағы, сыбырлап: — Аштан өлген, 1943 жылы, — дейді.

«Ақыр байдың моласы аштан өлген». Тұрар, миллиондарды сталиндік-голощекиндік аштық ажалынан (геноцид) арпалыса арашалаған Тұрар Рысқұлов ақыр сонында өзі аштан өлген?! Әділет қайда, атасына нәлет!

Тым болмаса моласы да жоқ.

Шыңғыс ханның моласын осы уақытқа дейін толып жатқан зерттеушілер таба алмай келеді.

Ал халықты аштық қырғыннан сақтап қалған Рысқұловтың моласын кім іздейді?!

Бір кем дүние.

Салауаттың арманы

*Салауат неше жасында,
Жасыл кәмшат бөркі
басында.*

*Дүшпанды қырган сол
Салауат*

Ақ Еділ, Орал тасында.

(Башқұрт халық жыры)

Баяғыда патша Пугачев көтерілісін басып, оның басын дөңбекте шауып тастады ғой.

Пугачевтың бас көмекшісі, бас сардары Салауат Жолай баласы да қолға тұскен. Патша әскерін ойсырата қырған Салауатты өлім жазасына кесуге көзі қимай, әйел патша Эстонияның ар жағындағы, Балтық теңізіндегі Палдиск деген аралға айдатып жіберген (әкесі Жолаймен бірге).

Сол аралда Салауат өле-өлгенше (аяқ-қолы кісендеулі) тас тасып, шведтердің шабуылынан сақтайтын қамал сокты.

Әрі жас, әрі көркем, әрі ақын Салауаттың сонда туған жерін, Орал тауын, Ақ Еділін аңсап шығарған жырларын Бас қасқыр (Башқұрт) елі осы күнге дейін сүйіп айтады.

*Қайтар едім, жолым жоқ,
Сулар бұған менің жолымды.
Жұлдыздардан көпір салар едім,
Бұғаулады тағдыр қолымды...*

Пугачевтан генерал атағын алған, аса дарынды қолбасшы, сегіз қырлы, бір сырлының құлжасы — Салауат арманына жете алмай, туған жерден алыста, Балтық теңізіндегі аралда мәңгі қалды. Бір кем дүние деген осы да. Туған халқы қанша заман өтсе де осы күнге дейін:

*Жайлауда жүрген жылқының
Аласы көп те, бозы жоқ.
Дүшіпанды қырган сол Салауат,*

*Аты қайтты, өзі жоқ... —
деп жырға қосып, жоқтау айтқандай болады.
Шын бір кем дүние.*

Кестелі қалта

Алматыдағы Қонаев ескерткішін айналдыра скамейкалар қойылған. Ғабең (Мұсірепов) сол жерде демалып отырады. Кейде мен қасына барып отырамын. Ғабең «Космос» деген сигаретті тұтата бастайды.

Мен:

- Бұл темекіні қай уақыттан бастадыңыз? -
деп сұраймын.

- Сірә, 18 жастан, - дейді. - Бір қыз маған моншақтап, кестелеген кисет (қалта) тігіп сыйлады. Кисетті қалтаға бос салып жүрмейсің. Саратов махоркасын толтырып, жұқа шылым қағаз сатып алғып, соған орап, «козъя ножка» жасап тартамын. Тұтінді ішке тартпаймын. Қостанаудан тұтінді жарыстыра шығарсан, қыздар қызығатын сияқты.

Әне, бұл «дос» содан басталған.

Бұл кезде Ғабең 84 жаста еді.

Ал темекіні 18 жаста бастаса, шынында да «ескі дос» болған.

Бірақ бұл да бір кем дүние.

Мен:

— Өкпеге зиян шығар, — деп едім. Ол:
— Ысталған ет көпке шыдай ма, әлде жас ет
көпке шыдай ма? — деді.
Бір жылдан кейін, 85-те қайтты.

«Қаламгерде»

Мың да тоғыз жұз жетпіс бесінші жылдың он
бірінші қазаны еді.

Ғабен (Мұсірепов) маған ақша беріп, бір
шөлмек конъяк алдыртты.

— Қазір Шәкір Әбен деген шал келеді. Өзі
дәстүрлі халық ақыны емес, жазатын ақын, фи-
лософ ақын, — деді Ғабен. — Семейден...

Кешікпей Шәкір ақын келді. Басында дөңгелек
құндыз бөрік. Сақалы аппак. Қолында таяқ.

Шағын стол басында үшеуіміз отырмыз. Сөзді
Шәкір ақын бастады. Ғабене қараты:

— Сені бір көрсем деп едім. Басқа арызым
жоқ. Жасым сексен екіде. Құжат бойынша —
жетпіс алты, — деді Шәкір ақын.

— Е, келесі жылы мен де жетпіс беске келемін.
Менен бір жас үлкен бола ғой. Кісінің жасын
туған күнімен емес, қай шақта, қандай қайратта,
соған қарап есептеу керек, — деді Ғабен.

Сол жетпіс беске мен (Ш.М.) биыл (2007 ж. 28
қыркүйек) келдім. Шәкір ақын мен Ғабит
Мұсірепов о дүниелік болғалы қай заман...

— Жасты қайратыңа қарап есепте, — деп еді Ғабең. Кім біледі...
Бәрібір бір кем дүние.

Талант сатылмайды

— Бәрін де сатып алуға болады, — деді Ғабең бір жолы. —

*Ақшаң болса қалтаңда,
Талтаңdasаң — талтаңда!*

Бәрін де - атақты да, ар-ұятты да, әйелдің махаббатын да...

Ал бірақ талантты сатып ала алмайсың. Ешқашанда. Талантты адам бермейді, Құдай береді.

Біздің Союздың (Жазушылар одағын айтады.
— Ш.М.) есігі айқара ашық: халтураға да, дарынсыз сүмелектерге де. «Қазаннан қақпақ кетсе, иттен ұят кетеді» деген сол. Білдің бе?

Мен, әрине, білемін.

Бұл да бір кем дүние.

..Қазіргі Жазушылар одағы - біздің Мыңбұлақтың егіс даласындей: еккен арпа-бидай арамшөптің, есекмияның, кекіренің арасынан көрінбейді.

Жетпіс бес

Осыдан біраз жыл бұрын әйгілі әдебиетші, сыншы, үлкен ғалым Шерияздан Елеуkenов 70 жасқа толып, Алматыдағы Ғалымдар үйінде мерейтойы өткенде өзі айтып еді.

- Жетпіс деген екі сөзден тұрады: «жет», «піс» деген, - деп еді.

Ал мен болсам, жетпіс бесті тойлап тастадым. Енді сол Елеуkenов айтқан сөз есіме түсे береді. «Жет» дегені дұрыс-ақ. «Піс» дегені... Қатерлі. Пісіп тұрған жемісті әркім-ақ жеп қойғысы келеді. Әсіресе, жауыз торғай шоқып-шоқып жерге түсіреді. Жақсы емес, уылжып піскен шақта өзі-ақ үзіліп түседі. Нені мензейді?

Жеткениң жақсы.

Піскені қыын.

Бір кем дүние.

Кітап қасиеті

Темірді тат шірітеді. Тат темірдің өзінен шығады.

Адамды аздыратын жаман қылықтар да адамның өзінен шығады. Ол да тат. Оны сабындал жуып кетіре алмайсың.

Адам жанын тат басса, оны тек кітап кетіре алады. Әрине, асыл кітап, адал кітап.

Ең бірінші - Құран!

Екінші — хадистер!
Ұлы классиктер.
Қазақтың ұлы ақын-жазушылары.
Кітап жем, су сұрамайды. Кітап - ғажайып қазына.
Кітап - өмірсерік.
Кітапты сүймеген Құдайды да сүймейді.
Бір кем дүние.

Бағындырығыштар

Теле ұялмастан оттап тұр. Альпинистер Хан Тәңірінің бір шынын бағындырды дейді.

Хан Тәңірі жау емес бағындыратын. «Бағындыру» деген етістік басқыншы, зоракы отаршылдардың кекірік сөзі.

Петр бірінші заманынан, Иван Грозный заманынан бері келе жатқан жаман сөз. Иван Грозный дәуірінде Ермак деген қандыбас қарақшы байларға жалданып, «тас белдіктің» аржағында не бар екен деп, Орал таудан өтіп, жүздеген қайық, кемемен Ібір-Сібір патшалығына басып кіріп, Көшім хан патшалығын күшпен жаулап алды.

Қандыбалақ қарақшы Ермак Ертістің бір саласы Бағай өзеніне батып өлді. Патша сонынан Сібірді жаулап, бағындырды.

Тіпті, патшадан соң совет дәуірінде «тыңды бағындырушылар» шықты. Хрушев мактанды: патшалар жүздеген жылдар бойы істей алмағанды мен бір-ақ жылда істедім деп.

«Бағындыру» — онбаған, жексұрын сөз. Хан Тәніріні бағындырдық деп қақсайды.

Теле — тентек.

Не деген надандық?!

Бір кем дүние.

Кәрі шынар

Елге барған сайын Зиратсайға сәлем бермесем, әлдене жетпей тұрғандай болады. Кейде жалғыз, кейде немерем Илико екеуіміз екі атқа мініп, ата-бабалар жатқан мекенге қарай желе-жортамыз.

Терең сайдың шығыс жағын қалың қамыс, қызыл изен, жусан басқан. Ара-арасынан көне төмпешіктер білінеді.

Міне, бұл ата-бабалар зиратының жүрнағы. Аттарды қантарып қойып, білгенімше шын беріліп дұға оқимын. Бұл зиратта әкемнің әкесі Бердімбет баба жатыр. Бұл зиратта ұлы ана Құнікей жатыр. Дұрысы: олардың сүйегі жатыр. Жандары, Алла қаласа, аспанда, жұлдыздардың бірінде шығар. Жандары жаннатта болғай!

Терең сайдың батыс жақ беткейінде бұтақтары тарам-тарам, аспан астын көмкергендей бай

шынар тұрады. Ол мына ата-баба зиратының күзетшісіндей.

Жарықтық, сол бай шынар менің бала кезімде бар еді. Әлі тұр. Ал мен жетпіс бестен асып барамын. Бай шынар әлі баяғыдай. Тек үлкен үйдің тұрқындай діңгегі ғана қатпар-қатпар, әжімді. Бір бүйірі тесік. Әлдебір қарғыс атқыр бүйіріне балта шауып, үңгірлеп, ішіне от қойып, күйдірген. Көлемі бір адам сыйып кетердей.

Ішімнен: мен өлгенде денемді осы үңгірге салып қойса, қарсы беттегі бабам Бердімбеттің, ұлы анам Күнікейдің бейіттеріне қарап жатсам деп қоямын Бай шынардың жапырақтары жамырап, күндіз-тұні ғарыш әнін айтып тұрса...

Қай жерде, қай сағатта ажал жетіп, сүйегінің қайда қаларын бір Құдай ғана біледі.

Біздікі тек қиял ғой.

Бір кем дүние.

Ас пен тас

1944 жыл. Көктем. Өте ауыр болды. Қыстан сирағымыз сінірімізге ілініп, әрен шықтық.

Қылтиып жаңа шыққан көкті жұлып жедік. Айша анамыз:

- Күн күркіремей жуа жұлып жемендер, уы бар,
- дейді.

Күн қашан күркіреп екен деп аспанға қарап, алақан жаямыз. Аспан алақанға ештеңе тастамайды. Аспан соқырдың ақшел басқан көзіндегі бедірейеді де тұрады.

Бір күні қарындастым Құрмаштың қолынан жетектеп, екінші ауылдағы Қайырқұлдың үйіне бардық. Бір үзім нан, бір уыс талқан берер ме екен деп.

Қайырқұл бастық:

- Кет, айда! — деп қуып жіберді. Жұдырығым томпаяды.

Бұл не деп қарасам, тас екен.

Қайырқұл ас орнына тас салып жіберген бе?

Аң-таң болып тұрып, әлгі тасты Қайырқұлдың үйіне қарай құлаштап тұрып лақтырып жібердім.

Тасты жерден қашан, қалай алғаным есімде жоқ.

Бір кем дүние.

Бір тостаған жасымық

Жаның жаннатта болғыр, Жолболды деген кісі өтті дүниеден.

Мен Шанышқылы ауылынан жаяу келе жатқанымда, артымнан атты біреу қуып жетті. Жолболды атам екен.

— Қайдан келе жатырсың? — деді мені артына мінгестіріп жатып.

— Әдия әпкемнің үйінен... Үйінде жоқ. Қырғыз жаққа кетіп қалыпты, — дедім.

— О, дүние жалған, — деп қойды Жолболды ата. - Әдия әпкең Күнікей апаңа тартқан ғой. Ай, бірақ Күнікей апаңды сен көрген жоқ шыгарсың. Ұлы апаң Күнікей бүкіл ауылды асырады ғой. Бердімбет бабаң қайтыс болғаннан соң бүкіл мал-мұлік Күнікей апаңның қолында қалды. Жарықтық, «бай бәйбіше» атанды. Малы жоқтың алдына мал салды. Қатыны жоққа қалың малын төлеп, қатын алып берді. Әулие апаңның жақсылығын мен де көріп едім, — деп Жолболды ата ауылға жеткенде мені аттан түсіріп, көйлегімнің етегіне қоржынынан бір тостаған жасымық салып берді.

Үйге жеткенше бір уыстайын шикідей жеп қойдым. Аш едім ғой. Қалғанын огородқа егіп тастадық. Күзде содан бір қаптай дән алдық. Аштықта жеген қүйқаның дәмі таңдайдан кетпес.

Осы есіме түскенде Жолболды есімін дұғаға қосып қоямын. Менен басқа еске алар кім бар?

Бір кем дүние.

Бастан сипау

Қай жыл екені нақты есімде жоқ, әйтеуір, соғыс жылы еді. Мектеп балаларын бидайдың

арасындағы арамшөпті отауға алып келген. Бастығымыз Қайрақбай дейтін делқұлылау шал кісі.

Бізге өзінше командир болады.

— Айт-дуа, жайратындар жауды! — деп бұйрық береді. Бидайдың арасында өскен мияны, кекірені отай бастаймыз.

Әбден сілеміз қатқан кезде Қайрақбай командин:

— Демал! — деп бұйрық береді. Тактаның басына жете бере көгалға құлай-құлай кетеміз.

Бір кезде қасымызға әңгі есек мінген, жаздың құні басына ескі тұмақты баса киген, бурыл сақалды бір кісі келді. Қайрақбай «командирмен» амандасып болып:

— Осында Мұртазаның баласы бар ма? - деді.

— Бар, — деді Қайрақбай «командир». Сөйтіп, мені әлгі әңгі есек мінген кісіге алып келді. Қараторы жүзін әжім басқан, оң көзінің алдында бұршақтай қалы бар қартан кісі мені құшақтай алып, басымнан сипалай берді де:

— О, жетімек! Жетімек! Әлі-ақ сен де жетілерсің. Аман бол, есіл ердің тұяғы! О, жетімек! Жетімек, жетілерсің... — деп есегіне мініп, көзінің жасын жеңімен сұртіп, Шанышқылы ауылына қарай кете барды...

Артынан білдім, Шанышқылыдағы Әдия әпкемнің қайынағасы Кәлен деген кісі екен.

Шашымнан сипағаны есіме түссе, әлі күнге дейін елжіреп, жылағым келеді.

Шала құрсақ, жарым көніл жетімге басындан сипаудың өзі де үлкен бақыт.

Бір кем дүние.

«Жалғыз бала» уайымы

Алматы. Мұқан Төлебаев пен Қонаев (бұрынғы Карл Маркс) көшелерінің арасы...

Алаңқайда субұрқақтар, айнала шыршалар. Ортада Дінмұхаммед Қонаев бюсті.

Скамейкада Ғабен — Ғабит Мұсірепов және мен.

Ғабен маган:

— Сонымен, «жалғыз бала» проблемасын жаз дейсің ғой. Қызы-ы-ын. Біз көбеюміз керек. Біз жиылсақ - көппіз. Жайылсақ — жоқпыз.

Жер кең. «Жалғыз бала» мәселенің бір жағы. Ал баласы бар-ау деген ең зиялы адамдардың арты қандай? Қаныш, Мұхтарлардың есіктері жабылып қалды. Мен өлген күні... Менікі де... Соңдықтан бардың өзі тіл, психология жағын қайтеді? Баласы көп Қапан еді (Бадыров), сұрасам:

— Балаларым, немерелерім қазақша сөйлемейді, — дейді. — Тіл жүрген жерде ұлттық сана-сезім жүреді. Ал сана-сезім тендікке ұмтылады.

...Фонтан жаны. Бюст түбі. Қараңғылық коюланып, салқын тартты. Қолтықтасып, біз қайттық. Уайым көп.

Бір кем дүние.

Генералды сөйлетпеді

Парламенттің Мәжіліс палатасы. Қорғаныс министрі, келбеті келіскең генерал Мұхтар Алтынбаев мінбеге көтерілді. Қазақша сөйлей бастады. Бұл өзі әдейі жоспарланған кездесу. Сөйте тұра, зал гу-гу. Екеу-екеу, топ-топ болып сөйлесіп отырған депутаттар. Ары-бері, ерсілі-қарсылы жүргендер де бар.

Генерал зал тынышталар ма еken деп біраз үнсіз тұрып еді, гу-гу тыйылмады.

Сонда генерал:

- Ал ендеше, мен орысша да сөйлей аламын, - деп орысшаға көшіп еді, зал құлаққа ұрған танадай тынды да қалды.

Құдай сорлатқанда, сол депутаттардың басым көпшілігі қазактар еді.

Осының бәрін өз көзіммен көріп, өз құлағыммен естіген мен едім. Өкініштен өртеніп кете жаздағаным есімде.

Е, Құдай! Біз бейбаққа өзің сана-сезім берे гөр!
Бір кем дүние.

Хұсни сәуле

*Басына бес бастаудың
Сылаң қазып,
Келуші ең, Хұсни сәулем,
Су алғалы...*

Осы бір әнді Рамазан Стамгазиев асқақтатып, айбындарып айтады.

Кімнің әні? Қай заманың туындысы?
Бірақ көкейге қонып алып, көпке дейін көкірегіңнен кетпей қояды. Ән де күшті, әнші де құдіретті.

Қай заман?
Екі-ақ ауыз ән.
Хұсни сәулем,
Дидарың ғайып болды...— деп аяқталады.
Ғайып болғаны несі, қайда кетті?

Сұрақ көп. Жұмбақ көп. Ал әуен естен кетпейді. Қайта-қайта тындағы бергің келеді. Шөп те өлең, шөңге де өлең мына заманда осындағы асылдардың анда-санда бір-ақ айтылып, жұмбақ болып қалатыны өкінішті.

Бір кем дүние.

Әбдездің әуіті

Жазда ауылда жүргенде Әлихан мені көрші мекендегі Әбдез деген азаматтың әуітіне алыш барды.

Әуіт дегеніміз өзек-сайды бөгеп, плотина жасаған, яғни бөгет. Су толған. Жан-жағы талдарак.

Балықтың ұрығын жіберген. Ол көбейген. Енді қармақ салып аулай бер.

Содан бері біздің Мыңбұлақтың бір бұлағы - Бердімбет сайындағы бұрынғы ескі әуітті жөндең, табанын тазартып, су толтырып, балық өсірсек деймін ғой, баяғы.

Сонда Бердімбет баба сайының қос қанаты ну орманға айналса, айдында балықтар тайдай тулап, тоғайға қаздар қонып, үйрек ұшса деймін ғой, баяғы.

Кім біледі, тірі жүрсек, ондай күнді де көрерміз.

Мыңбұлақта баяғы-баяғы бағзы заманда итмұрыны өтпес қалың өрман болған екен. Сол дәурен қайтып оралса дейсің ғой, баяғы.

Бір кем дүние.

Тұнжыр тұман

Таң, азаннан дала тұнжыр тұман. Көшеде адамдар бұрсендеп бара жатыр.

Ал майда құстар қүйқылжыта ән салады. Әсіресе қара торғай. Әлде олар тоңбай ма? Әлде олар адамдарға қарағанда оптимист, үлкен үміткер ме?

Тоқ болатын да жағдайлары жоқ. Айнала аппақ қар. Құрт-құмырсқа шыға қоймаған кез. Құстар өміршең. Тірмізік.

Бәлкім, олар бір-біріне жамандық, қастандық ойламайтындықтан болар. Бірінің үстінен бірі арыз жазып, бірін бірі даттап, боқтап, бәле жауып, соттатып жатпайды ғой құстар.

Сол пейілдеріне қарай Құдай оларға қуат беріп, қуаныш беріп қойған да болар.

Әйтеуір, ән салады. Жылауық, зарлы да емес, көнілді.

Біз неге осылардай емеспіз?

Бір кем дүние.

Жайнамаз

Әкеміз Мұртаза марқұмның қызығылтым шырайлы, әдемі гүлдері жайнаған жап-жаңа жайнамазы бар еді. Алдымен мешіт бұзылды. Оның үйінді болып қалған кірпіштерінің үстінде

байғыз дейтін құс сұнқылдаپ, зарлап отыратынды шығарды.

Көп ұзамай Мұртаза раҳметілік «халық жауы» ретінде ұсталды. Бұл 1937 жылдың, сірә, желтоқсан айы еді.

НКВД үйге тінту жасады. Мен ол кезде 5 жасар баламын. Бәрі есімде. Тінткенде бәлендей байлық табылған жоқ. Тек бір милиционер төрде ілулі тұрған жайнамазды жазып көрді де: «Е, мынау шұлғау болуға жақсы еken. Аяғым тонып жүр еді», — деп Алланың аты жазылған жайнамазды бүктеп-бүктеп, қойнына тыға салды...

Арада алпыс жыл өткенде жолым тұсіп, Кереку қаласына барып, мешітіне кіріп, дұға оқығанда, Тәнірі жарылқағыр бас имам маған Қағбадағы мешіттің суреті салынған сұлу жайнамазды сыйлады. Сонда баяғы милиционерге шұлғау болып, қорланған жайнамаз ғайыптан құс болып келіп, қолыма қонғандай ғажайып хал кештім. Мұны марқұм Мұртазаның әруагы сезді ме... білмеймін.

Бір кем дүние.

Наполеон мақтаншақ па

«Күдай қанша жасаса, менің есімім де сонша жасайды», — депті Наполеон I.

Наполеон ұстіңгі ернімен көк тірең, астыңғы ернімен жер тірең, даңқы әлемді тітірентіп тұрғанда, қыз құрып қалғандай, Жозефина деген жесір әйелге үйленіпті. Бұрынғы байынан туған Евгений деген ер жетіп қалған ұл бар екен. Өгей баланы Наполеон өзі бағындырып алған бір мемлекетке патша қылып жіберіпті. Өгей бала: «Әке, мені қоластымдағылар тегіс жақсы көреді», — деп Наполеонға хат жазыпты. Сонда Напоелон:

— Е, балақай, онда патшалығынцың жолы болмаған екен, - депті дейді.

Сөйткен Бонапарт Ватерлоо деген жерде ағылшындардан күйрей женіліп, қолға түсіп, Қасиетті Елена атты аралда тұтқында тұрып, рак ауруына ұшырайды. Сонда айтты дейді:

— Рак — менің ішіме түсіп кеткен Ватерлоо, - деп.

Наполеонның табыты Парижде, «Мүгедектер үйінде» жатыр.

Оны көру үшін еңкейіп, құдықтың түбіне үнілуің керек.

Өлгеннен кейін де адамдарға бас идіріп қойғаны ғой...

«Кұдай қанша жасаса, менің есімім де сонша жасайды» дегені осы ма? Сірә, данышпан шығар?..

Қайтсе де, бір кем дүние.

Ағару

Самайға ақ кіріп еді, мұрт та ағара бастады.
Ұялған ұрыдай болып қастың бір талы да ағарыпты.

Сөйте-сөйте... Сүйек те ағарады-ау...

Несіне тырбандаймыз.

Бәрі де өтеді.

Әтпейтін тек уақыт қана.

Адамдар: «Уақыт өтіп барады», — деп өкінеді.
Шынында өтіп бара жатқан уақыт емес, өмір өтіп барады.

Ал уақыттың басы да жоқ, аяғы да жоқ.
Уақытты жылға, айға, сағатқа, минөтке,
секөнтке, ғасырға бөліп жүрген адамдар ғой.

Уақыт — мәңгілік. Мәңгілік басталмайды да,
аяқталмайды да.

Бәрін бір Алла біледі.

Алла білімі шексіз.

Білімі шектеулі адамдар.

Бір кем дүние.

Қазақ көп пе, аз ба

Алыптардың біреуі Ғабит Мұсірепов айтты:
— «Біз жиылсақ — көппіз, жайылсақ —
жоқпыз», — деп.

— «Біз мына кең далаға сыймай жүрген жоқпыз, сыйыспай жүрміз», — деп.

Соңғы санақ бойынша 8 миллионның, ар жак бер жағы. Содан бері, бәлкім, 9 миллион болған шығармыз. Шет елдерде, шамада, 5 миллион бар дейік.

Шығыстағы Айдахар елі — 2,5 миллиард. Батыс пен терістіктегі Аю елі — 150 миллион.

Тіпті іргеміздегі өзбектер 20 миллионнан артықпыз деп мақтанады.

Ғасырлар бойы соғыс-сойқан, ашаршылық, жонғарлар, патшалар, Сталин, Голощекин, Хрущев...

Қытай көптігінен бала тууды шектейді. Біз неменеге жетісіп шектейміз?! Біздің ханымдар бір-екі баламен қақайып қалады. Үкімет көп балалыны лайықтап қолдамайды. Тіпті халқы көп деген Ресейдің өзі көп балалыларды қошеметтеп, көмектесіп жатыр.

Аз халықтың маңдайында бак тұрмайды деуші еді. Алла өзі жар болсын!

Бір кем дүние.

Арша бесік

Ұлы Мұхтар Әуезов: «Бесігінді түзе!» — деді.

Ел болу үшін, ұлт болу үшін, ұлы болу үшін ә дегенде бесігінді түзе.

Әуелгі тәрбиенің анысы — бесік, әрі-беріден кейін, бесік аナンың құрсағынан басталады. Америкалық атақты биши Айседора Дункан:

— Мен билеуді анамның құрсағында жатқанда үйрендім,— дейді екен.

Өйткені анысы шампан ішуге құмар екен. Шампанның уыты құрсақта жатқан сәбиге де әсер еткен ғой.

Мұхаң айтқан «бесігінді түзе» деген сөзде терең мағына бар. Соның бірі — бесік ағашының таза, сапалы болуы. Ал сапалы бесік - арша ағашынан жасалған бесік.

Арша аса қасиетті ағаш. Қасиетті болатыны - оған анау-мынау ауру-сырқау жоламайды. Түрлі микробтарды, құбыжықтарды өлтіретін күші бар. Арша бесікке қызамық, қара шешек сияқты бәлелі аурулар дарымайды.

Мен туған 1932 жылы сәбилер қара шешектен қынадай қырылды. Бұған алдымен Сталин мен Голощекиннің қолдан жасаған геноциді, ашаршылығы, «асыра сілтеу болмасын, аша түяқ қалмасын» деген сұрқия саясаты себеп болды.

Алланың құдіреті екен, жарық дүниеде тататын дәм-тұзым бар екен, сол қырғыннан мен аман қалыптын.

Кім біледі, мені ажалдан арашалап қалған арша бесік шығар.

Бірақ арша бесік жұрттың бәрінде болмаған да шығар.

Шамаң жетсе, арша бесік тап. Аршаны көп өсір. Тұқымын құрта берме. Арша бесікке құт құйылады.

Шіркін, сол арша бесікке бөлөнетін нәресте көп болса ғой.

Әй, бірақ аз ғой.

Бір кем дүние. Зор кем...

Жаңғақтың қабығы қатты...

Жаңғақ ағашын әдетте қарт кісілер тігеді. Жастар отырғызбайды. Ырым солай.

Жаңғақ ағашын отырғызып жатқан карт кісіден біреу:

— Оу, оны несіне отырғызасыз? Енді елу жылдан кейін жеміс береді еken. Оны бәрібір сіз жемейсіз ғой, — депті.

Қария кісінің жауабы:

— Бұдан жұз жыл бұрын өткендер тігіп кеткен жаңғақтың жемісін жеп журмін ғой. Енді елу жылдан кейін немере, шөберелеріме керек емес пе?! — деген еken.

Ал енді жаңғақтың қабығы қатты, дәнегі тәтті ғой.

Кейбіреулер немере, шөберелері тұрмак, жалғыз-жарым баладан басқа ұрпақ көрмейді.

Онда болашақ бар ма? Оның өз қамын ойлаған
өгізден несі артық?

Бір кем дүние.

Бәрі Бельгерше білсе...

Бір тойда мен былай деп сөйлемдім:

- «Егер Қазақстанды мекендейтін көп ұлттың
әрбір азаматы Қазақстанды, қазақты, оның тілін,
салт-дәстүрін, мінез-құлқын, жер-суын Бельгер-
ше түсініп, Бельгерше біліп, Бельгерше сыйлап,
құрметтесе, онда бұл елде Құдай сүйгендер ғана
тұрып, жұмақ орнар еді...».

Өкінішті-ақ. Бельгерлер некен-саяқ. Есіктен
кіріп, төр менікі дейтіндер көп. Сол жаман және
бұған көнбіс, құлак кесті құлдар қазакта көп. Сол
жаман. Бұл бәрінен де жаман.

Бір кем дүние.

Корқыттың қобызы

Корқыттың қобызы сарнап тұрғанда ажал оған
жолаған жоқ. Аулақ жүрді.

Корқыт әлдекалай қалғып кетіп, қобызы
тартылмай қалып еді, жылан шағып өлтірді.

Демек, өнер, әдебиет — рухани дүние тоқтаса,
асағаны ақ май болса да, қоғам өледі.

Осыны әсіресе қазіргі атқамінерлер ескере
бермейді.

Қоғамның ең кедей тобы жазушылар, журналистер, суретшілер, композиторлар, әртістер, яғни мемлекеттік бюджеттен аластатылып тасталғандар.

Әсіресе нағыз таланттарға қиянат. Дарынсыз арамшөптерге бұл тәсіл керек те шығар.

Бірақ құммен бірге алтын түйіршіктегін де лақтырып тастау — имансыздың ісі.

Бір кем дүние.

Пифагор біліп айтқан

«Жақсы заңың болғанша, жақсы әдет-ғұрпың болсын».

Пифагор біліп айтады. Заң әділ болса жақсы. Бірақ көбінесе сол заң арбаның оқтығы сияқты. Қалай бұрсан, солай кетеді.

Ал атадан қалған әдет-ғұрып бұзылmas. Тәуке ханның тұсында туған «Жеті жарғы» сондай. Жетеу-ак.

Ал біздің Парламент шығарып жатқан зандардың санына жете алмайсың. Саны бар да, салмағы жоқ.

Қандай зандар шығарып жатқанын депутаттар өздері ұмытып қалады.

Парламент өзі шығарған занның орындалуын қадағаламайды. Сондай да бола ма екен?!

Бір кем дүние.

Сәуле әкесін іздейді

Сталиннің тізімі бойынша Тұрар Рысқұлов тұтқындалып, қол-аяғына кісен салынып, Кисловодскіде демалып жатқан жерінен Мәскеуге, Лубянка түрмесіне жеткізілді.

Жендеттер бір сәт ұйқы бермей, ұдайы ұрыпсоғып, қабырғасын сындырып, әп-әдемі бүйра шашын жұлып, тозақтан жаман азаптап, ақыры атып тастап, Мәскеу түбіндегі Бутово деген деревняға апарып, көміп еді ғой.

Арада алпыс жыл өткеннен соң, үлкен қызы Сәуле Бутовоға барып, әкесінің моласын іздеп-ізdep таптай қайтты. Туған жерінен бір уыс топырақты орамалға түйіп алып барып еді, қай төмпешікке төгерін білмей, бүкіл зиратқа құлаштап тұрып шашып кеп жіберді.

Сәуле әкесін Бутоводан бекер іздейді. Тұрар Рысқұлов сол 1938 жылдың 10 ақпанында-ақ ғарыштағы Шолпан-Кебіс жұлдызын мекендер алып еді ғой.

Бірақ таң алдында туып-бататын Шолпан-Кебіс жұлдызына жету қайда?! Мүмкін, таң маңшарда болмаса...

Бір кем дүние.

Мұса пайғамбардың амалы

Бір заманда еврей халқы Мысыр перғауындарының құлдығында болғаны тарихтан белгілі. Оларды сол құлдықтан құтқарған Мұса (Моисей) пайғамбар ғой.

Перғауынның тұқынынан қашып шыққан еврей елін Мұса пайғамбар 40 жыл бойы шөл дала — құмның ішімен ары-бері алыш жүре беріпті.

Мақсат: құлдықтың қамытын кигендердің тұқымы таусылып болсын деген ғой. Құлдық психологиясынан азат, жаңа тәуелсіз ұрпақ өссе, соны Иерусалимге алыш бармақ. Ол сол мақсатына жетті де. Жаңа ұрпақтың тұяғын Палестина топырағына тигізсе — арманына жетеді.

Ал 300 жыл бойы Ресей бодандығында болған қазақтардың ескі көзі әлі де сол баяғы құлдық психологиядан арыла алмаған, жасқаншақ. Құлакқа ұрған танадай шыр айнала береді.

Тарих жаңа буыннан, жалтақтамай, жасқаншақ болмай өсіп келе жатқан ұрпақтан үміткер.

Бірақ ескіні естен шығартатын Мұса пайғамбар қайда? Жоқ қой...

Бір кем дүние.

Гегель

Осы жұрт философ Гегельді біле ме екен? Оқығандар ғой, білетін шығар. Білсе, сол кісі айтыпты: «Өз ана тілін менсінбейтіндер - өз ұлтын үш рет өлтіргендер», — деп.

Орысшасы: «Трижды убивает свою нацию тот, кто игнорирует родной язык».

Сол философ Гегель қазір тірі болса, біздің Қазақстанның, өз отанында, айдың-күннің аманында өмір сүріп жатқан казактардың, әсіресе қала қазактарының, оның ішінде билік басында отырғандардың хал-жағдайын білсе, әлгі айтқаны — айтқан ба!.. Не деп айтарын, не нәрсеге теңерін де білмей қалар еді-ау.

Қайран Гегель! Сенің шәкіртіңбіз деп жүрген философымақтардың өзі дәл қазір де ана тілін сен сияқты қорғай алмай, көкезу болып жүр-ау...

Бір кем дүние.

Төсектегі намаз

Шарифат бойынша денсаулығы жарамсыз мұсылман намаз парызынан азат.

Ал баяғының болысы, бүгінгінің төсек тартқан кеселдісі Макұлбек бес мезгіл намазын үзбейді. Оны мен өз көзіммен көрдім.

Ертеректе, өткен ғасырдың жетпісінші жылдары еді-ау. Мен қазыналы Қаратрудың

Жаңатас деген қаласына қайта-қайта барып, кеншілер арасында болып, жаңа кітап жазып жүрген кезім.

Қаратай қаласы мен Жаңатас қаласының арасы жүз шақырымдай жер. Жолдың орта кезеңінде Көктал деген жер бар. Асфальт жолдан жоғарырақ Сұнгі дейтін шағын өзенді бөгеп, су қоймасын салған. Әне, сол су қоймасының қарауылы болады. Үйі қойманың қасында.

Баяғы болыс Макұлбек сол қойманың қарауылы. Қазір төсектен тұра алмайтын кеселге ұшыраған. Бірақ арқасын қос жастыққа сүйеп қойып, намаз оқиды. Жаратқан Құдіреттен не тілейтіні өзіне ғана аян.

Ұзын жолдың үстінде ары өткенде, бері өткенде Мақана жолығып, сәлем беруді ұмытпаймын.

Макұлбектің қара аты

Мақандың атағын болыстықтан гөрі Қара ат көбірек шығарса керек. Қара аттың даңқы алысқа-алысқа кеткен. Ерен жүйрік, алдына қара салмаған, жүздеген шақырым жерден жеке-дара жететін алмауыт тұлпар атанған ғой.

Адамзат баласында қызғаныш деген «қызыл ит» бар. Ол сонау Адам Ата мен Хая Ана

заманынан бері қарай өмір сүріп келе жатса керек.

Адам Ата мен Хаяу Анадан Қабыл мен Абыл деген екі ұл туады. Олар ер жетеді. Қабыл егіншілікпен, бау-бақша өсірумен айналысады. Абыл мал асырайды.

Бір күні Жаратқан Құдірет осы екі немересінің ер жеткенін көріп, еңбектерінің жемісінен дәм татпақшы болыпты дейді.

Қабыл жеміс-жидегін алып барады. Абыл бағлан қозы жетектеп барады. Құдіретті Баба қозының етін сүйсініп жепті дейді. Қабылдың жеміс-жидегіне аса назар сала қоймапты.

Абылды арқасынан қағып мақтапты. Қабыл ондай ықыластан құр қалса керек.

Қабыл мен Абыл қайтып келе жатқан жолда қызғаныштан жарылып кете жаздаған Қабыл Абылды таспен ұрып өлтірген ғой.

Әне, содан бері Адамзат арасында қызғаныш деген қызыл ит пайда болған.

Макұлбектің Қара атының даңқы алысқа кеткенін естіген сайын, азуы алты қарыс айбарлы Керімбай болыс сол жүйрікті қолға қалай түсірудің амалын ойлайды. Ақыры, Қара ат құлын күнінде Керімбай болыс ауылынан әлдекалай Макұлбектің қолында кеткен екен деген лақап тарайды.

Керімбай болыс қол жинап барып, Макұлбек болыстың қол-аяғын байлатып тастап, Қара атты тартып әкетіпті.

Бірақ Құдайдың құдіреті, Қара ат әлдекім арбап қойғандай, шабыстан қалып қояды.

Қара атқа бола жауласқан аталас екі болыс екеуі де бұл жалған дүниеден өтіп кетті. Екеуіне де опа бермеген Қара аттың да сүйегі қурап қалды.

Тірілерге олар туралы әлгіндей әңгіме ғана қалды.

Баянсыз бір кем дүние.

Байзақ датқа мен Өгізбай датқа

Тәніртау мен Қаратудың арасында жатқан елді ол кезде Қоқан деген билейді еken. Қоқан хандығының қоластындағы жергілікті басшыларды датқа дейді еken.

Қазақияның Ресей билеген жағындағы жергілікті басшыларды аға сұltан дейді еken.

Біздің Мыңбұлақтың датқасы Байзақ деген кісі болады.

Ал Қарату жағының датқасы Өгізбай деген еken. Екеуі бақталас па, қалай...

Байзақ Қоқан хандығының шексіз зорлығы мен қорлығына шыдай алмай, қарсылық көрсете

берсе керек. Қоқан басында шашы жоқ таздарға дейін салық салады екен.

Ойма тазға — он теңге,

Қырма тазға — қырық теңге...

Мал салығы, дүние-мұлік салығы, қыл аяғы «қыз салығы» деген шығыпты. Кәмелетке толартолmas қыздарды Қоқан шабармандары зорлап алып кете беріпті.

Әне, сонда Байзак датқа көтеріліс жасаған дейді.

Әне, сонда Қоқанның ханы өзінің Шымкенттегі орынбасарына пәрмен береді:

— Байзакты жазала! - деп.

Шымкенттегі орынбасар Байзакты өзі емес, Қаратай датқасы Өгізбай арқылы шақыртады. Өгізбай Байзакқа:

- Құрылтайға бірге барайық, — деп амалын тауыпты.

Байзак сеніп қалып, Шымкентке барғанда, қоқандық жендеттер оны ұстап алып, зеңбіректің ұнғысына таңып қойып, атып жібереді.

Күл-талқан болған денеден жалғыз шынашақ саусағы ғана табылыпты. Сол саусақ Әулие — Ата күмбезінің жанына көмілген.

Өгізбай датқаны Қоқан ханы шекпен кигізіп, марапаттаса керек.

Ку дүние деген сол. Күндеңстік, қызғаныш деген қызыл ит тіршілікте не істепейді.

Ұрпактар Байзакты ұмытпайды. Қазір оның атында аудан бар.

Ал Өгізбайды ешкім білмейді.

Бір кем дүние.

Қисайғанды түзету

Хрущевтің дәурені еді. Қазақстанды қақ бөліп, солтүстігін «Целинный край» деп атады. Крайком – Соколов деген. Крайкомға қарайтын Көкшетау облысын Қасым Тәуkenов деген азамат басқарады.

Бір күні Қасым аэропортқа келе жатып, жол бойында кисайыңқырап тұрған бағанды көреді. Қараса, «Кокчетав» деген жазуы бар екен.

Қасекем шоферге:

— Тоқта! — дейді дағы, машинадан түсіп барып, әлгі бағанды ырғап-ырғап суырып алыш, лактырып тастайды.

Бұл әрекет үлкен бастықтарға жетеді. Қасым Тәуkenов қызметінен босатылады.

Оның бюорода айтқан түсіндірмесі бойынша: «Кокчетав» емес, «Көкшетау» болып жазылуы керек екен.

Қазір, Құдайға шүкір, солай жазылады. Бірақ орысша болып, өзгертіліп кеткен жер-су аттары

бұрынғы «Целинный крайда» әлі тұнып тұр-ау,
тұнып тұр.

Бір кем дүние.

Тұзететін Тәуkenовтер жалғыз-жарым.
Көпшілігі қорқады. Құлдық психология...

Бір кем дүние.

Отарлау озбырлығы

Басқыншылардың қорқау тәсілі - басып алған
жер-судың ежелгі атын лезде өзгертіп, ел-
жүрттың есінен шығарып жіберу.

Сондай мысалдың бірі — Медео.

Алматыны Верный дегенін әрең өзгерктенде,
Медеу шатқалын көпке дейін түзете алмай-ақ
қойдық.

Марқұм Тельман Жанұзақов «Правда»
газетінің меншікті тілшісі бола салысымен ең
үлкен газеттің бетінде осы оспадарсыздықты
әшкереледі. Сөйтіп, Медеу қалпына келтірілді.
Бұл ретте Тельман Қасым бауырының
батылдығын қайталады.

Енді қазір Астанадан аттап шықсан, айналат-
төңіректе колонизаторлардан қалған атаулар әлі
қаптап тұр.

Соның біреуі Сталин заманында АЛЖИР
атанған, «Халық жауларының» әйелдері отырған

Мекен - аудан орталығы Малиновка. «Не жизнь, а малина» деп тұтқындар кекетіп қойған атау.

Бір кем дүние.

Шошқа тікен

Жылт еткен жақсылық хабар бар ма? Үлкен қаланың тұнгі аспанындағы сирек жұлдыздардай жыламсырап әрең-әрең көрінеді.

Сонда бұл дүние, өзің бес-ақ күн қонақ болсан, несі қызық?

Қызық, ету, сірә, аса дарынды сирек адамдардың ғана қолынан келетін болар.

Мысалы, мына Нұрғиса сияқты жарқылдал өтсең дүниеден.

Бірақ ол қыншылық көрмеп пе? Тағдыр қыншылығының көкесін көрген шығар. Оған мойымаған, қайғыны да, мұнды да көріп-біліп жүріп бүгілмен адамнан анандай сұрапыл да сұлу күйлер, әдемі әуендер төгілер.

Олар — Құдай сүйген құлдар.

Таланттар раушан гүлі сияқты жан-жағына жұпар шашады, көніл ашады. Тікені, азабы өзіне.

Талантсыз топастар шошқа тікен сияқты. Гүлдемейді. Сүйкімсіз. Азабы өзгеге. Жамандық солардан.

Мұндайлар біздің әдебиетте бар ғой.

Бір кем дүние.

Жұген алып жүгірген бала

Ұлы Абайдың 150 жылдық тойы еді. Тойдың ең бір сүбелі тұсы ат жарыс қой. Республиканың түкпір-түкпірінен небір сәйгүліктер жиналған.

Бәйге басталды. Жарыс жолының ең арғы шетінде будка сияқты бірдене қарайады...

Әне, әне! Соңғы айналым. Қарагер тұлпар қара нөпірден оқ бойы озып шығып, алда келеді, жануар. Кенет тіп-тік шаншылған құйрығы сылқ өтіп салбырап, дәл қалың халық отырған тұска жете бере Қарагер омақаса жығылды. Үстіндегі бала оның басынан аса ұшып түсіп, тез түрегелді де, аттың басындағы жүгенді сыпыра бастап еді, ауыздығы шықпай, әлгі бала тізгінді жұлқып-жұлқып әрен шығарды да, мәреке қарай тұра жүгірді. Бұл кезде оның тұсынан қылаң боз зу етіп өте шықты. Оның соңынан бала да мәреке жете бере жығылды-ау... Өзі сәл-пәл жетпеген мәреке жүгенді лақтырды. Жүген дәл мәре сызығының үстіне барып түсті. Бұл кезде қылаң боз да сызықты кесіп өтіп еді.

Артынша дүрмек қаптап кетті де, бала көрінбей қалды.

Жарыстың аяғы дауға, тіпті жанжалға айнала жаздады.

Озып келген қылаң боздың иесі мен оның жақтастары мәре сызығына лақтырылған жүгенді есепке алмау керек деп кергіді.

Зорығып құлаған Қарагердің жанашырлары мәреге жүйріктің орнына жүген барғанын атабаба салты деген уәж айтып қасарысты.

Сөйткенше, бәйге жарыстың бас бақылаушысы микрофон арқылы, қылаң боз жарысқа сонау будканың тасасынан соңғы айналымда қосылғанын айтып, не керек, бірінші бәйге жүген лақтырған балаға берілсін деп жариялады.

Бұл кезде ерен жүйрік Қарагердің өлі денесі жол үстінде әлі теңқиіп жатыр еді.

Бір кем дүние.

Үрей әфсанасы

Еуропалықтар Авиценна деп кеткен атақты Әбу Әли Сина айтқан мына бір әңгіме:

Егіз қозы. Екеуі емген емшек, жеген жем, ішкен су бірдей. Бірақ біреуі қасқырдың қарсы алдында байлаулы. Екіншісі - аулақта, қорада.

Енді бір қараса: қасқырдың алдындағы құр сүлдесі қалған. Қорадағы сеп-семіз.

Бірінші қозының күнін Құдай басқа бермесін.

Кейде ойлайсың, бірінші қозының хәлі менің басымда емес пе деп.

Кейде мен өзімді айдаңардың алдында отырған көжек сияқты сезінемін. Айдаңар талай-талай құштілерді жұтып жіберіп еді-ау.

Ақын мен ақбөкен

Екеуі де қорғансыз.

Екеуі де тағдырлас.

Ақынның аты - Бауыржан. Бірақ атақты батыр емес, ақын еді. Ол да Жуалыдан. Бетбақтағы ақбөкен қырғыны. Ол соны өлеңмен жазды. Ақбөкенді әуелі төртаяқты қасқырлар қырды. Оларда нысап бар екен - бес құралайды құлатып, сонымен тынды.

Ал енді жерде — машина, көкте — тікүшақ мінген қасқырлар ақбөкен табынын қынадай қырып салды.

—*Үрейден Бетбақ дала жұлды шашын,*

—*Жел тұрды солқылдаған құмды шашын.*

Жаралы жалғыз қалған текті теке,

Құламай, арт жағына бұрды басын.

Өр сезім мүмкін оны ырыққа алды,

Құламай, қалт-құлт етін тұрып қалды.

Адамдар қуып жеткен, оқ шығармай,

Мылтықтың дүміменен ұрып қалды.

*Пенделер, көздеріңді құйын басқыр,
Тоймасаң, тазы қырғын ұйымдастыр.
Бес бірдей құралайды қанагат қып,
Қап қойған сері екен гой үйір қасқыр.*

*Болмадың қасқыр ғұрлы өр тоятты,
Басыңа ойнатар ма еді сол таяқты?!
Бұл сөзді теке бірақ айта алмады,
Серпіді, құлан түсін, төрт аяқты.*

*Қырғынға күә болып құм жылады,
Аспанда Ай да жылап, қынжылады.
Қасқыр да ішін тартты бұл сұмдыққа,
Пана етіп ұйықтан жатқан бір жыраны...*

Бауыржан Үсенов Бетпақдала қырғынын
осылай жазды.

Ажалдың оғы оған да тиіп, өмірден жарқ етіп,
лездे өтіп кетті. Ал өлеңдерінің өмірі, сірә, ұзак
болар.

Ал анды, табиғатты қорғау қоғамы ақынның
осы өлеңін өз мекемесінің мандайшасына
жалаулата іліп қойса ғой... Бірақ сол қоғамның
өзі алдымен атып жүрмесін құралайды...

Ана жылдары Сарыағашқа барып жүргенде,
сондағы залдан қабырғаға ірі жазумен ілулі
тұрған «Хош, Сарыағаш, нәрлі су» деген

Тұманбай ақын өлеңін көріп едім. Естен шықпайды.

Ал табиғат, андарды қорғау мекемелері Бауыржан Үсенов өлеңдерін білсе ғой, шіркін.

Бір кем дүние.

Таскекіре

Баяғы-баяғы, соғыс жылдары, бала күнімде (егер бала күн деуге келер болса) таскекіремен талай шайқасқанбыз.

Мектеп балаларын сабакты қойғызып, арпабидайдың арам шөбін отауға айдал шығушы еді ғой. Сондағы таскекіре ғой. Тасмия сияқты бұл да жау...

Сол таскекіремен мына Мархабат Байғұттың әңгімесінде тағы кездесейін. Арада алпыс жыл өткеннен кейін.

Мархабаттың таскекіресі - символ. Меңзеу.

Басқалардың әйел сүюі - ләzzat. Ал Мархабаттың геройы Қалыпбек сегізінші класты бітіре салысымен — қойшының көмекшісі. Өмірі қой бағумен өткен. Жұрт сияқты ойнап-куліп, жастық шақтың қызығын көре алмай, томаға түйік күн кешкен жан.

Оған үлгі көрсетіп, «көзін ашқан» колхоз бастық. Оның әні: «Ләді-лұккі-Ләйлім». Төрт

баласын, әп-әдемі әйелін тастап, қаланың бойдақ қатынына үйленген «Ләді-лұккі-Ләйлім».

Ал содан көргенін іstemек болған қойшы Қалыпбектің «жегені» таскекіре — азы, улы, кермек кекіре.

Бір кем дүние.

«Сталинге хат» — Москвада

«Сталинге хат» пьесасын жарыққа шығарып, бағын ашқан режиссер Райымбек Сейтметов еді. Алматыда, спектакль Жастар театрында үзбей ұзақ уақыт жүрді.

1987 жылы Жастар театры осы спектакльді Москвандың театрлар білімін жетілдіру институтына апарып қойғанда, сондағы ұстаз Михаил Новожихиннан бастап, барлық артистер, көрермендер — бәрі жылағаны-ай.

Жастар театрынан Райымбек қалай кетті, сол-ақ еken басқа «данышпандар» сол спектакльді репертуардан алып тастады.

Райымбек Түркістанға барып, жаңа театр ашып, «Домалақ Ананы» қойды.

Есіл азамат жалған дүниеден ерте кетіп қалды.

Оның рухын ұлы Домалақ ананың, Тұрадың әруақтары қолдай жүрсін, Алла о дүниесін жұмақтан берсін.

Тарлан Тахауи

Алматыда, «Горный гигантта» жазушыларға арналып шығармашылық үй салынды. Сонда жатып Ғабит Мұсірепов «Ұлпанды», «Жатқолындағыны» жазды.

Тахауи Ахтанов «Шырағың сөнбесінді» жазды.

Мен «Қызыл жебенің» соңғы кітабын бітіріп едім.

Алмай-бермей, Тахаң мені іш тартты. Інісіндей сырласты. Мен оның 60 жылдық мерейтойына арнап «Айға шағылған найза» деген эссе жаздым.

Әңгіме құмар кісі еді, жарықтық. «Ант» атты атақты пьесасын жазғанда тарихты қалай қопарғанын айтады.

Жалаң тарих көркем пьеса болмайды ғой. Тарихқа жан бітіру керек. Әбілқайырдың Әбілқайыр екеніне, Фатиманың Фатима екеніне көрермен шыннан сенуі керек.

Ал бұл шаруа тек хас таланттың қолынан келеді.

— Әбілқайыр — трагическое лицо, — дейді Тахаң. — Ақылды. Нағыз қолбасшы. Бірақ заманы — трагедия. Тағдыр оны орыс қатын патшаға тәуелдер еді.

— Ал Әбілқайыр ханың баласы Нұралы, міне, бұл дундук, — дейді Тахаң. — Дундуктың қайдан шыққанын білесің бе?

— Жоқ, — деймін мен. — Әйтеуір, орыстар дундук деп жатады ғой.

— Ол қызық, — дейді Тахаң қыза түсіп. Қасы кейде керіліп, кейде екі қастың арасы жиырылып кетеді. — Ол былай. Анау Еділдің ар жағында қалмақ бар ғой. Сол қалмақтың Аюке деген ханы болған. Кәдімгі қиссалардағы Аюке ше?

— Иә.

— О, Аюке коварный. Біресе орыстармен дос болады. Біресе башқұрттарға жақындасады. Енді бірде башқұрттарды орыстармен бірге шабады. Қырым хандығымен де дос болады. Тіпті Османтүрік сұлтандарымен де септеседі.

Сол Аюке өлгеннен кейін, оның ұрпақтарының бірі Дундук таққа отырын, Еділ қалмақтарын Түркияның қоластына қаратпақ болады.

Ондайды орыстар ондыра ма? Содан кейін орыстар есалан шатыстардың берін «Дундук» деп атап кеткен.

Тахаң сигарет тұтатады. Оймақтай рюмкелерді қағыстырып, аздап-аздап коньяқ ұрттап қоямыз.

— Нұралы хан, оның туысы Айшуақ сұлтан орыстардың шен-шекпеніне, сыйлықтарына мәз болып, естектерге көп обал жасады.

— Естек кім?

— Біздің жақта башқұрттарды естек дейді. Башқұрттарда Қарасақал, Батырша деген көсемдер болған. Орыс патшасына қарсы көтеріліс көсемдері.

— Салауат, — деп қаламын мен де бірдене білген болып.

— Ол кейін, — дейді Тахаң сөзді бөлме дегендей тыжырынып. — Патша аясын ба, естектерді қырып жіберді. Естектер бас сауғалап қазақ даласына қашпай ма? Орыстардың айдалап салуымен Нұралы, Айшуақ босқын башқұрттарды әбден азаптады.

Әңгіме «Антың» қалай жазылуымен басталып аяғы Аюке, Айшуақтарға жалғасып кеткенін байқамай қаламыз...

Бір кем дүние.

Бауыржан мен Тахауи

Бәукең айтты:

— Осы күні «менің бабам батыр болған. Менің бабам пәлен болған, түген болған» дейтін дуайпаттар көбейді. Жарайды, болса, болған шығар. Ал сол ұлының ұрпағы бабасының тырнағына тати ма? Енді оның келер ұрпағы онымен мақтана ала ма? Соны неге ойламайды?! — деп қаһарланады.

...Ал ұрпақтары ұялмай Тахауимен мақтануына болады.

Баукеңе жағымпаздар, екіжүзділер, мақтаншақтар ұнай бермейді. Ал Тахауи десе:

— О, ол Көтібар көкемнің тұқымы ғой. Ұқсайды бабасына, — деп қоятын.

Шынында да, аты қын бабамыздың батырлығы, адалдығы, аңғалдығы, турашылдығы Тахаңың тұла бойында тұнып тұрғандай еді.

Бауыржан Момышұлы дүниеден қайтқанда, Тахауи қабір басында, жандүниесін ақтара, хас шешендігі еселей ашылып:— Бауыржан мына ноқталы дүниеде ноқтаға басы сыймай кеткен адам, - деді ғой. Тахаң өзі де сондай еді-ау. Қайтыс болардан біраз бұрын көнілін сұрап, үйіне бардым.

- Мына жүрекке жәрдем беретін стимулятор Германияда бар еken. Жете алмаймын. Каржы керек. Терещенкоға хат жазып едім, жауап жоқ,- деді.

Дәл сол тұста үкімет Қазақстан қазынасын талапайға салып жатқан шақ еді.

Қазақ әдебиетінің бәйтерегі құлайын деп тұрғанда соған тіреу болуға жарамаған үкімет кімге опа береді. Келді — кетті.

Тура келген ажалға амал жоқ. Ал көпе-көрнеу сол ажалды тежей тұруға болатын сэтте қол ұшын бермеу — тасқұдайлық!

Тірі болса, биыл сексен беске толар еді.

Бетеге кетіп, бел қалар,

Бектер кетіп, ел қалар.

Ел аман болса, Тахауи естен кетпес.

Ақындардың пырағы

Әуелі пырақ туралы. Пырақ — Мұхаммед пайғамбардың ғарышқа ұшқанда мінген аты.

Ғафу ағамыз ақындардың ішіндегі нағыз пырағы еді.

7 ноябрь. Мереке. Қарашаның қара сұығы. Демонстрация. Опера және балет театрының іргесіндегі трибунаның алдынан өтүге тиіспіз.

Ұзыннан-ұзак жалаулатқан, көсемдердің портреттерін көтерген тізбек. Жазушылар, баспагерлер, редакция қызметкерлері — Дзержинский мен Калинин көшелерінің қылышында тұрмыз.

Күн сұық. Арак алып, жылынайық десек, магазиндер жабық. Осындей бір «қыын» сэтте «Простор» журналының бас редакторы Иван Шухов бір жуан теректің тасасында теріс қарап тұра қалып, шалбарының артқы қалтасынан әп-әдемі күміс флягін сұрып алып, тығынын бұрап

ашып, ішіндегіден қылқ-қылқ еткізіп жұтып-жұтып алып, қайтадан қалтасына салып қойды. Дөңес көзілдірігін көтеріп, аузын сипап, жөткірініп алды. Сонда ап-аласа бойы ұзарып кеткендей көрінді. Соның бәрін байқап тұрган ақын Ғафу Қайырбек табан астында:

— *Иван Шухов дегенің мына кісі,*
Көтенінде салпаңдайды флягісі.

Иван ішіп, сен ішпей тұрган кезде,
Кісінің келеді екен жылағысы, —

деп саңқ ете қалды. Бұрсендең тұрғандар жарқырап, қыран күлкіге батты.

Иван Шухов түкке түсінбей:

— Чо-чо? — дей береді.

Оған біреу Ғафудың өлеңін аударып, түсіндірген болып жатыр. Бірақ өлеңнің соңғы жолындағы «кісінің» дегенді «қазақтың» деп өзгертіп жіберді. Жалғыз сөзден мән-мағына мұлде басқа сипат алып, сайқал саясатқа бұрылып кетті.

Қайран Ғафекем, ерен жүйрік еді ғой. Ертерек кетіп қалды. Бір кем дүние.

Тасмандай балықтар

Тараз шаһарында жүр едім. Жігіттер:

— Балық аулап қайтайық, — деді.
— Билікөлден бе?

— Жоқ. Сенгірбайдан, — дейді.

Қаладан онша алыс емес (шамада, Әкім Тарази туған ауыл тұсы).

Балықшы Мамырдың айтуы бойынша, жорыққа тас қараңғы, айсыз тұнде шығуымыз керек екен. Желсіз тұн болса, тегі, жақсы.

Тәуекел деп қайыққа міндік.

Мамырдың мандаіында — фонарь шам. Тереңге жеткенде мандай шамды жарқ еткізіп жағып жіберді.

Сол-сол екен, судың астынан дәу-дәу балықтар шоршып, шапшып, секіргені-ай. Мамыр найзатаяқпен шаншып-шаншып, қайықтың ішіне тастап жатыр. Есірген балықтардың кейбіреуі қайықтың ішіне өздері құлап түсіп жатыр.

- Бұл қай балық? — деймін.
- Тасмандай. Твердолобик, яки Толстолобик.
- Сазаны жоқ па?
- Сазан жарық түсіргенде тереңге кетеді.
- Балықтар да адамдар сияқты екен гой. Ақылдысы бар, ақымағы да бар. Ақымағы көбірек пе, немене?..

Бір кем дүние.

Ұлттық рух

«Жаһандану! Жаһандану!» деп жалаулатқан ұран сияқты үндер үдей түскен заман.

Жалаулатқан жаһанданудың ар жағында не бар?

Үңіліп қарайын десем, бойым жетпейді.
Ойым да жетпейді.

Мен білсем, бұл Жаратқан Құдіреттің әміріне кәпірстан-қарсылық.

Жаратқан Құдірет Табиғатты сан алуан етіп жаратты. Гүлдерге қараңызшы: сан алуан қызыл, жасыл, сары, көк... Шұғыла-кемпірқосаққа қараңызшы: бояулардың сан түрі бар. Жан-жануар, аң-құстар ше... Әрқайсысының өз үні, өз тілі бар.

Бәрін бір келкі, бір қалыптан шығарамын десе, Құдайдың Құдіреті жетпей қалған жоқ шығар.

Адамдар да сондай. Әр ұлттың өз тілі бар.

Ал енді Жаһандану деген «жаңа Құдайды» қолдан жасап алып, адамдар бір-ак тілде сөйлемекші ме?

Күні кеше ғана болған сондай бір сорақы талап шығып, Советтер Одағы деген елде барлық ұлттарды бір-ак тілде, орыс тілінде сөйлестпекші болған.

Құдай сақтап, ол Одақ тарады да, әр ұлт өз тілінде сөйлеуге еркіндік алды-ау.

Бірақ қатерлі кесел атпен келіп, жаяу қайтатын көрінеді. Орысша болып кеткен тіл әсіресе кенселерде, үкіметте, парламентте, министрліктерде әлі сіресіп тұр.

Арктиканың мұзы сияқты десе де, Мұзды мұхит та еритін көрінеді.

«Ана тілі» атты газет таяудағы бір нөмірінде елден сүйінші сұрап: «**Алқа мәжілісі қазақша өтті!**» - деп айқайлайды. Бірақ артынша: «*Алайда мемлекеттік тіл биліктің күнделікті ең маңызды міндетіне айналмай отыр*», — деп сыбырлады. Бұған да шүкір.

Сірә, қатерлі ауру батпандалап кіріп, мысқалдалап, грамдалап шығатын шығар.

Бір кем дүние.

Елдібай - Ли Бо

«Егеменнің» кешегі, 5 ақпанда шыққан санында «Кытайды қайран қалдырган қандасымыз Елдібай ақын туралы не білеміз?» деген тақырыппен Мұхтархан Оразбайдың үлкен мақаласы жарияланды.

Материалды оқып шыққаннан кейін, бір кезде көне қытай поэзиясын оқығаным есіме тұсті.

Сол жинақтың ішінде Елдібай - Ли Бай ақын өлендері бар сияқты еді-ау деген ой мазалай берді. Ақыры, 1956 жылы Москвада басылып шыққан әлгі жинақты жат та кеп іздейін.

Таптым. Бірақ онда Елдібай - Ли Бай жоқ, Ли Бо бар екен. Туған жылы 701 деп тұр. Бұл мақалада

айтылған жылмен дәл келеді. Дүниеден өткен кезі де Мұхтархан туындысында көрсетілген датамен бірдей — 762 жыл. Ал Елдібай - Либайдың қытай тілінде Ли Бо болып кетуі әбден мүмкін. Өлеңдерінің сипаты газетте жарияланған мақалада келтірген мысалдармен сарында.

Осы арқылы айтпағым: көне заманда өмір сүріп, қытай классиктерінің катарында жүрген қандас бабамыздың өлеңдерін өз ұрпактары қазақша оқыса, Құдай тілекті бергені емес пе?! Білсін әлем қазақ тегінің ұлылары қайда жатқанын.

Өнер — ұзақ,

Өмір — қысқа.

Azt longo,

Vita vreviſ.

Искусство долговечно,

Жизнь коротка.

«Төзім тамаша сипат. Бірақ шексіз ұзақ төзуге өмір тым қысқа ғой» (*Мұхтар Әуезов дәптері*).

Тұгел мен тұтас

Тараздан шығып, Шақпақтан асып, Түркібас орталығына кіре бергенде жол бойында қасиетті жазу тұр:

«Түркі елі, тұгел бол!

Түркістан, тұтас бол!»

Авторы Тұрар Рысқұлов еken. Сірә, ол кісі Түркістан Республикасының Төрағасы болып тұрған кезінде айтылған ұран шығар.

Сол Түркістан Республикасының құрамына Қазақстанның онтүстігі, Өзбекстан, Қырғызстан, Түрікменстан, Тәжікстан кірген еді.

1924 жылы Сталин біртұтас Түркістанды бөліп-бөліп тастады.

Рысқұловтың арманы үзілді. «Бөліп ал да, билей бер!» деген сүрқия саясат белең алды.

Ал бөлінгенді бөрі жейді деуші еді.

Кім біледі.

Бір кем дүние.

Жалғыз ұл...

*Жалғыз ұлы бар кісінің
Шығар-шықпас жсаны бар.
Екі ұлы бар кісінің
Әкпес, бауыр, жалы бар.
Үш ұлы бар кісінің
Бұхарада малы бар.*

*Төрт ұлы бар кісінің
Аспанға салған жсолы бар.*

Кешегі жок-жітіктеу, қын-қыстау кездің өзінде «Алтын алқа», «Құміс алқа» таққан аналар тізімі газеттерде жиі-жиі жарияланып тұрушы еді. Соңғы он-он бес жылдың көлемінде көрінбей кетті.

Бала туудың алтын бесігі ауылдың өзінде қазір нәресте саны қасқалдақтың қанындаі азайды. Бала табу жалғыз-жарымнан аспайтын болды.

Не себеп? Тұрмыс-жағдай бұрынғыдан гөрі біршама тәуірленген сияқты еді. Не көрінді? Әлде өркениеттің «өкірігі» ме, әлде гендерлік саясаттың сипаты ма?

Біз тым-тым азыз ғой. Аздың мандайында бак тұрмайды деуші еді ғой.

Кейбір елдер сияқты бізге жер жетпей жатқан жоқ.

Шыннан болашақты болжай алмайтын, бір күндік қарынды ғана ойлайтын бейқам елміз бе?

Үкімет, Парламент құр кекірек атып отыра бере ме?

Көрі қыздар мен сұrbойдақ жігіттер көбейді.
Ойлан, Үкімет!

Шаңырақ болмай, шарана да болмайды.
Бір кем дүние.

Жеті күлше күдайы

Алматыда Масанчи деген көшеде тұрушы едік. Көрші үйдегі Ұлжан есімді қарт апай бүкшийңқіреген белін қос қолымен тірегендей арқасына салып алады.

Сол кісі бір күні аулаға шығып, айқайлап жүр:

— Күдайы нан! Күдайы нан!

Аулада ойнап жүрген балалар жиналып, қызық көргендей болады. Қарт кісі оларға жалынғандай болып:

— Айналайындар, келіндер, күдайы нан жеңдер, — деп әрқайсысына күлше ұсынады.

Бар болғыр балалар мұрындарын шүйіріп, нанды алмай, шегіншектеп кетеді. Қайран тоқшылық-ай десенші.

— Айналайындар, алындар! Әукен ағамыз жазылып кетсін деп жеңдер!

Сөйтсе, кейуананың жалғыз ұлы қатты ауырып жатыр еken. Оны түсінетін балалар қайда? Тоқшылық қой.

Сөйткен қайран Ана байғұсты қар еріп жатқан кезде, көктемнің көк өзегінде, бес қабат үйдің төбесінен құлаған мұз сүңгі дәл басына түсіп, мерт қылды.

Далада жаназасын шығарып жатқанда, әлгі балалар состысып қарап тұрды.

Енді оларға:

— Айналайындар, алындар, құдайы күлше, алындар! - деп кім соңдарынан жалынып жүрер екен?

Дүниеден ескінің соңғы көзі өтті-кетті. Қадірін кім білген.

Бір кем дүние.

Кәрі құлжа жалғыз жайлалады

Мың да тоғыз жүз отыз екінші жылы тұғандар...

Сол жылы тумай жатып қырылғандар...

Обалдарың Голощекин - Ку Шеке деген имансызға. Сталиннің Қазақстанға жіберген жендеті.

Голощекиннің шын аты-жөні Шая Ицкович. Голощекин — псевдоним, революционер болғандағы аты. Онысы да онып тұрған жоқ. Шынында да, Ку Шеке болды. Ашаршылықты қолдан жасай келді.

Ұраны: «Лучше пересолить, чем недосолить!».

Нәтижесінде халық қынадай қырылды.

1932 жылы туғандар өте аз. Соның бірі — мен. Менен басқа, мен білетіндерден әйгілі Әзіrbайжан Мәмбетов бар. Ақын Кәкімбек Салықов бар. Жазушы Нұрғожа Оразов бар. Менімен орта мектепті 1950 жылы бірге бітірген Әбдуәлі Danaev бар.

Ірі тұлға Камал Смайылов бар еді. Ол қазір жоқ. Құдай о дүниесін берсін.

Айтпақшы, Шыңғыс хан тұқымынан қалған тұяқ — Шота Уәлиханов бар. Өмір-жасы ұзақ болғай!

Жиын-тойға, көпшілік бас қосқан жерге барғанда бата қылыш, дүға оқитын кәрісі мен болып қалыптын.

Бірақ көбінесе жалғыз қаласың. Жүрттың бәрі жұмыла жұмыста. Менің жұмысым — жалғыздың жұмысы. Қаруым - қалам. Өрісім - қағаз.

Енді қанша жарық сәуле бүйірады - бір Жаратушы Құдірет біледі.

Жалғыздың жары — Құдай деген.

Бір кем дүние.

Мектеп қартаймайды

Баяғы Мәмбет батырдың, оның ұлы Байзак Датқаның ұрпағы Нәби мырза ана бір жылы мен депутаттықта түсіп, сайлаушылармен кездесіп жүргенде, менің сенімді өкілім болды.

Сайлаушылармен келесі бір кездесу кезінде мен оқыған мектеп туралы айта келіп:

— Мектеп қартаймайды! — деді. Өте бір тауып айтылған сөз — қанатты сөз десе де болады. Мектеп мұхит толқындары сияқты.

Жылда жаңа толқын бітіріп шығады. Мектеп бітіргендер қартаяды. Ал жаңа толқындар келе береді.

Мектеп қартаймайды.

Мектеп бітіргендер қартаяды.

Бір кем дүние.

Багира — қара қабылан

Астанаға көшетін болып, Алматының вокзалында пойыз күтіп тұрмыз.

Көп күттірмей, көгілдір вагондар тізіліп келіп тұра қалды. N7 вагон. Купесі екі кісілік.

Асығып-ұсігіп, Жеңіс бажа мен қайынбикем Ақтамақ жетті. Бажаның қолында қатырма қағаз қорап бар. Торт екен деп қалдым.

Сөйтсем, мысықтың мәулени — жұдырықтайғана балақай. Қап-қара. Көзі моншақтай жасылсары.

— Атын не деп қойдындар, — деймін бажама.

— Аты жок, — деп күлді Жеңіс бажа. Жақсы ырымға баладым да:

— Мұның аты Багира болады, - дедім.

* * *

Сол Багира сегіз жыл жасады. Үш рет балалады.

Багира — ағылшын жазушысы Редъяд Риплингтің «Маугли» деген романындағы қара қабыланның аты.

Көне Египеттегі перғауындар пирамидасында суреті салынған мысық.

Хазреті Мухаммед пайғамбар алдына алып, арқасынан сипаған мысық.

Мұхаммед пайғамбардың шекпенінің етегіне мысығы жатып ұйықтап қалыпты. Хазреті пайғамбар намазға тұрайын десе, мысықты оятуға қимай, шекпенінің етегін қайшымен қылпастап, түрегеліпті. Аса қадірлегені ғой.

* * *

Түсімде вокзал басы екен деймін. Жүк пойзы кетіп барады. Соңғы ашық вагонда - Багира! Шақырсам, қарамайды. Жүгірсем, жете алмаймын. Багира неге қарамайды? Өкпелі ме деп ойлаймын.

Бұл түсім еді.

Біраз күн өткенде Багира қатты ауырып өлді.

Ақылды мысық еді. Менің ауру жүрегімді жазбақшы болып кеудеме жатып алушы еді. Алдыңғы екі аяғымен ішіме массаж жасауды оған кім үйретті?! Өзіне туасы біткен қасиет.

Қайдағы бір мысықты жазғаны несі деп қалмандар.

Ол - Пайғамбардың сұйкімдісі.
Қабылан әuletінің жұрнағы.
Бар еді — жоқ болды.
Бір кем дүние.

Ауылды аңсау

*Бір жол бар — жақын,
Жақын да болса — алыс.*

*Бір жол бар — алыс,
Алыс та болса — жақын.*

(Халық айтқан)

Тараздан шыққан жолаушы пойызы Борандыға бір сағатта жетіп қалады. Оған жеткенше жолда Тескентаудан өтеді. Тескентаудың түнелінен шыға бере сол жағынан Тәңіртау жарқ ете қалады. Тұтін сасыған қараңғы түнектен шығып, жаннаттың жарық әлеміне шыға келгендей боласын.

Пойыз да осы пейіш келбетін кие тұтқандай кісінеп-кісінеп алып, жүйтки түседі. Әне-міне дегенше Күркүреусудан өтіп, Сұрым станциясына жетіп, 111-бекетке бет алады.

Енді мен тамборға шығып, тәуекелге бел байлаймын. 111-бекеттің бұрынғы аты - Қазбастау. Ар жағы — тауға қарай біздің ауыл жап-жақын.

Егер Борандыдан түсіп қалсам, ауыл алыс. 111 — жап-жақын. Жексенбі — бір-ақ күн демалыс, ертең кері қайтуым керек.

Пойыз 111-ге тоқтамас. Сондықтан тамбордан секіруге тұра келеді. Есіктен тұра секірсең, екпін пойыздың астына тартып кетуі мүмкін. Сондықтан пойызben жарыса алға қарай секіру керек.

Жол жағасы шағыл тас. Өткір пышақ сияқты.

Жүрексінемін. Пойыз 111-ге таяп қалды.

Тәуекел деймін. Жүрек сорлы атқақтайды. Тіпті пойыздың дүрсілінен де қатты. Бірақ 111-ден өтіп кететін болды ғой! Секір!

Шекем тыз етіп ауырғандай болды. Сипап едім, алақаным қан-қан. Үсті-басымды қакқылап қарасам, сау сияқты. Тек сол жақ шекем қанапты.

Бастан құлақ садақа!

Ауылға қарай тіке тарттым. Жолсыз. Былай шыға бере аяққа оралып, шөп қалындаі берді. Изен, жусан, алабота, шошқа тікен, кәрікыз, әсіресе шырмауық жаман. Сиырқүйрық гүлдеген екен, соған сары торғай қонып алып, құйқылжыта сайрап отыр. Маған сәлемдескендей, бірақ мен жакындасам, ұшып кетеді.

Енді бірде соқамен айғыздал тастаған күздікке тап болдым. Айдауға аяғым тобығыма дейін батып кетеді.

Сөйте-сөйте Жайсаңға да жеттім-ау. Айналасын жалбыз көмкерген қайнар көз бұрк-бұрқ етіп, құм атқылап жатыр екен, жарықтық. Етпетімнен жата кетіп, тастай бұлақтан сімірдім-ай, дәурен!

Содан, не керек, қалың шырмауық, сүдігірлік айдау, шошқа тікен әбден діңкелетті ме, жоқ әлде мына нәрлі су буын-буыныма түсіп кетті ме, әйтеуір, сол бұлақтың басында, жұпар иісі аңқыған жалбыздың арасында балбырап үйықтап кетіппін...

— Тұр! Тұр! — деп әлде бір самал үйытқып өткендей болды ма, көзімді ашып, жан-жағыма қарасам, күн сәскеге көтеріліп калыпты. Атып тұрсам, Тәңіртау аспандап тұр екен. Жап-жақын жерден иттер шәуілдейді. Әңгі есектер ақырады

Ауылдың іргесінде екенмін.

Сонда «тұр-тұрлаған» кім? Әлі күнге дейін білмеймін. Әлде Домалак-Ана?

Әлде Күнікей-Бәйбіше?

Әйтеуір, Ана дауысы құлағымнан кетпейді.

Кім екенін айта алмаймын. Енді бір сәт үсті-басыма зер салсам, интернат жаңа берген шалбардың балағы батпақ, кәріқыз тікен тұтасып

қалыпты. Аяқтағы туфли... өкшесі қисайып кетіпті...

Бір кем дүние.

Оспанханның жауабы

Қантардың қақаған аязды таңы. Оспанхан ерте тұрып, малақайын баса киіп, көшенің келесі бетіндегі гастроном алдында ары-бері тенселіп жүреді.

Қарсы алдынан қалың қара тон киген, аяғында пимасы бар кезекші милиционер шыға келеді. Милиционер Осекене одырая қарап, ары өтіп кетеді. Осекем кері қарай жүргенде милиционер тағы алдынан шығады.

Осылайша үшінші рет бетпе-бет кездескенде, милиционер:

— Негыш жүрсің? — деп арс ете қалады.
Осекен лезде:

— Е, адам болғаннан кейін жүреді, ит болғаннан кейін үреді, — депті дейді.

* * *

Сөйтсе, гастроном әлі ашылмаған еken. Осекем өткен тұнде ішіңкіреп қойған ба, таңдайы кеүіп, бір шөл әкетіп бара жатқан соң, көшенің қарсы бетіндегі «алқаштардың ақ үйі» атанып кеткен

жазушылар үйінен ертерек шығып, магазиннің ашылуын асыға күтіп жүрген сәті екен де.

Сөйтіп тұрғанда, бірте-бірте таныс (бөтелкелес) жолдастары жинала бастайды. Бәрінің бастығы Хизмет Абдуллин деген жазушы. Магазин ашылған соң, Хизмет-ака жиналған топқа:

— Қане, ақша салындар, кімде не бар? Міне, менде атаңның басы бар, — деп алақанын ашса, Лениннің суреті салынған ап-ауыр бір сомдық шақа екен.

Хизмет-аканың алақанына біреу бір сом, біреу үш сом, әркім барын салып жатады. Хизмет-ака Оспанханға қарап:

— Сен не саласың? — дейді. Осекең қынжылған кейіп танытып:

— Маған бір жолға қарызға берे тұрындар. Үйде үш сом ақша бар еді, қатыны түскір, мебель сатып алып қойыпты, - деді.

Хизмет:

— Кет, сандалма, үш сомға кім мебель береді? - деп ажыраяды.

— Оқтауды айтам, оқтау, - депті Осекем аянышты үнмен.

Жиналғандар мәз болып күледі, сонда Хизмет-ака мырзалық жасап:

— Мен қазір бір нәрсені көрсетемін. Шын ақын болсан, соған табан астында, экспромтом,

бір ауыз өлең шығарасың. Келісесің бе? Келіссен, сені топқа қосамыз.

— Құдай аузыма не салады, көрейін енді, — дейді Осекем ыршып тұрып. — Міне, — дейді Хизмет витринаның сатпақ-сатпақ шынысының аржағында жатқан, екі көзі ағып кеткен, кеуіңкіреп қалған балықты нұсқап.

Осекем үңіліп қараса, астында өшіңкіреп қалған «ставрида» деген жазу бар екен. Сонда ақын арқаланып, бойын тіктеп, сұстанып тұрып:

— Ассалаумағалейкум, ставрида! Әлі өтпей жатырмысың, мыстан рыба?! — депті ғой.

— Әй, ерім-ай, әй, бөрім-ай! — деп жұрт риза болып, уралап тұрып, портвейн деген шарапты бөліп ішкен екен дейді.

Бір кем дүние.

Тесіктен алақандай...

Жанның жаннатта болғыр Мәди ақын:

— *Ішиңде абақтының біз жатамыз,*

Көңілді құмалақпен жұбатамыз.

Алыстан іздеп келген агайынға

Тесіктен алақандай тіл қатамыз, —

деген екен. Құдайдың құдіреті, дәл осы хәл бес жасымда менің басымнан өтті.

Әкем Мұртазаны, ауылдағы тағы бес-алты кісіні 1937 жылдың желтоқсанында бір түнде

тұтқындалап, Борандының тұрмесіне апарып қамап таstadtы.

Қамалғандардың жұбайлары жиналышп, Борандының абақтысына барсын. Анам Айша мені де ілестіріп алған.

Барсак, тұрме есігінің алдында мылтығын шошайта ұстап, шошак бас бөрік киген, көзі іріндеген, ұзын бойлы қарауыл тұр. Ешкімді есік жаққа жолатпайды.

Айша маған сыбырлап:

— Анау есіктің алақандай тесігін көрдің бе? - деді.

— Көрдім.

— Ана қарауыл теріс айналышп кеткенде, сол тесікке жүгіріп бар да, «Жәке, Жәке» деп айқайла.

Қарауыл тұрменің темір торлы терезелеріне кете бергенде, мен есікке құлдыраңдалап жүгіріп жетіп:

— Жәке! Жәке! — деп айқайлайын. Іш жақтан әлдекімдер:

— Ей, Мұртаза, балаң келді, балаң келді, — деп жатты.

Жәкем тесікке келіп, тесіктен шиыршықталған бір қағазды маған ұсына берді.

Сол сол екен, бір алып күш шапанымның желке тұсынан бүріп ұстап алыш, шиіріп тұрып лақтырып кеп жіберді.

Басым үйінді қарға кіріп кетіпті. Айша мені қардан суырып алыш, үсті-басымды қаққылады.

Жұдырығым қатты жұмылып қалған екен, алақанымды әрең ашып, әлгі шиыршықталған қағазды анама бердім.

Былай шығып, қағазды ашып қараса, «Зингер» тігін машинасының төрт инесі екен.

Бұл не сонда? Ненің белгісі? Содан бері де жетпіс жылдан асып кетті. Әлі күнге дейін сол жұмбак шешілмейді. Шығыс Сібірдің Зея деген өзенінің жағасында қалған Мұртаза не айтпақ болды?

Бір кем дүние.

Құран сөзін құрметте

«...Ishin, жеңдер.

Бірақ ысырап қылмаңдар»

(Қасиетті Құран.

«Ағраф» сүресі. 31-аят)

Бұл әңгімеге арқау болған «Ислам және өркениет» газетінде жарық көрген «Айтта телеэкрандар қанға боялды» атты мақала.

Авторы Кеулімжай Құттиев деген азамат қасиетті Құрбан айттағы құрбандық шалу кезінде «асыра сілтеу» жағдайын жазған екен.

Құрбандыққа мал сатып алу мақсатымен Астананың Артем базарының маңына барғанбыз. Сондағы көрініс: қоршауға қамалған қора-қора қой. Малдың аузын ашып, арқасын басып, қой таңдап жүрген адамдар. Таңдаған малды қасапшыға көрсетсе болды, табанда сол жерде қол жайып, бата қылып, құрбандық шалынады. Бұлақтай болып ағып жатқан қан.

Құттиев жазғандай, лақтырып тасталған ішек-қарын, кесілген бастар. Айнала қан-жын сасиды.

Құрбан айт - аса құрметті мереке. Мұның арғы тегі Үбірайым пайғамбарға барып тіреледі. Пайғамбардың екінші әйелі Ажардан туған Үсмайыл есімді ұлы болады. Алла Тағаладан үкім келді:

— Ей, Үбырайым, ұл баланды құрбандыққа шал! — деді.

Үбырайым пайғамбар Алланың әмірін екі етпей, Үсмайылды құрбандыққа шалмақшы болып жатқанда, Алладан тағы хабар келді:

- Ей, Үбырайым, баланы босат. Оның орнына мына қошқарды шал! — деп аспаннан көк қошқар түсірді.

Заманның қыспағынан Құрбан айтқа тыйым салынған кездер де болған. Енді еркіндік орнаған кезде, «құрбандық шалғанның» реті осы екен деп, малдың қанын судай ағыза берудің жөні жоқ секілді. Бәрін де Құранда айтылғандай: ысырап қылмау керек шығар. Асыра сілтеу әр заманда да зиян.

Бір кем дүние.

Отқа оранған қырғауыл

Жаратушының құдіретімен дүниеге келген адам баласы Табигат-Ананың аясында күн көріп, өніп-өсіп еді.

Енді сол Анасын қорлап, зорлауды шығарды. Орманды, сексеуілді даланы өртеп, ойрандайды.

Сол сексеуілдің түбінде қырғауылдар ұя салып, жұмыртқалап, балапан бастырады.

Темірқанат балапан әлі ұша алмайды. Ана-қырғауыл оларды бауырына басып жатады.

Имансыз әлдекімдер сексеуілді даланы өртеп кетеді.

Балапан басып жатқан қырғауылға өрт жақындаپ қалады. Орасан қызу жан-жағын шарпи бастайды. Қырғауыл әлдекімді көмекке шақырғандай, жанұшыра қақылықтайды. Қоразы күйіп жатқан мекиенің үстіне төніп, тұмсығынан су тамшылатып тұрғанда, қанаты күйіп, құлап тұсті.

Қырғауылдың мекиені — асыл Ана балапандарын оттан қорғаймын деп отқа оранды. Ұрпақ үшін жаралған пәруаналар!
Бірақ жалмауыз от аямайды.
Бір кем дүние.

«Алтын жүректің иегері»

«Айқын» атты газет «Жиырма төрт жылдың ішінде жиырма баланы дүниеге әкелдім» деген үлкен сұхбат жариялады (15-ақпан, 2008ж).

«Баланы жоспарлау» дегенді қайдан шығарғандарын білмеймін", — дейді «Алтын жүректі» Ана Камаш Сейітжанова.

Бала тууды тұншықтырып, біреуден асырмау, жарасса, Қытай сияқты миллиардттаған халқы бар елдерге жарасатын шығар.

Ал біз, қазақтар, неменеге жетісіп бала тууды қолдан шектейміз?! Жер жетпей жатыр ма? «Қой

егіз тапса, шөптің басы айыр шығады» дейді даналар.

Қазақ баланы көптігінен асырай алмай, алакан жайып қайыр сұрап жүрген жоқ бұл заманда.

«Бала тууды жоспарлау» дегенді шығарып жүргендер - табиғат заңына, Құдайдың құдіретіне қарсылар.

Ондай «белсенділер» түптің түбінде Жаратқан Құдіреттің қаһарына ұшырайды.

Одан да Камаш Сейітжанова сынды «Алтын жүректі» Ананың асыл сөзіне құлақ түргендер мұратқа жетеді:

«Бала туындар!

Қазақтың санын көбейтіндер! Сонда ұдайы жасарып жүресіндер!» — деді ғой «Алтын жүрек» Ана.

Құлақ асқан қор болмайды.

Құлақ аспаса, сол жаман.

Бір кем дүние.

Әдебиет жас тандамайды

Өткен ғасырдың сексенінші жылдарының басында бір жиналыста Ғабит Мұсірепов былай деді:

— Соңғы он жылда әдебиетті екіге бөлу әрекеті шықты: шалдар, жастар деген. Әдебиет -

орман. Қайыңы да, емені де бар. Жел тұрса, құлайтыны да бар.

Содан бері де ширек ғасырдан астам уақыт өтті. «Шалдар», «жастар» деп әдебиетті екіге бөлу өрши түскен сыңайлыш.

Бірақ өмірдің өзі көрсетіп келе жатқандай, әдебиет жас таңдамайтынын дәлелдеп келеді.

Сол Ғабит Мұсіреповтың өзі сексеннен асқанда «Ұлпанды», «Жат қолынданы» жазды. Тахауи Ахтанов алпысқа таянғанда «Антты», «Шырағың сөнбесінді», Әбдіжәміл Нұрпейісов «Соңғы парыз» романын тәмәмдады.

Әдебиетке «шалдар», «жастар» деп шекара қою қолайсыз болар.

Әдебиет арбасына екеуі де жегіледі.

Бөлу-жару — бір кем дүние.

Мәңгі, мәңгі...

Осы аса қымбат, аса қасиетті сөзді кейбіреулер жөн-жосықсыз, орынсыз қолдана береді. Бір әдемі әуенде:

—Таңғы елес, таңғы елес,

Бұл өмірде ештеңе де

Мәңгі емес...—

делінеді. Шындық осы.

Бір Алладан басқа мәңгі ешнәрсе жоқ.

Ұлы Абай айтқан: «Бір Алладан басқаның бәрі өзгермек».

Бір кезде Ленинді, Сталинді мәнгі-мәнгі жасайды деп қоғадай жапырыла мадақтадық.

Енді ескерткіштерін талқандап, құлатып таstadtық.

Мәнгі өлмейтін тек Жаратқан Құдірет, Жасаған Ием!

Мәнгілік деген Күн де бір заманда сөнбекші.

Бір кем дүние.

Алақандай аралда...

Өздерінің алақандай аралын жапондықтар «Ұлы Жапония» деп атайды. Бесіктегі балаларына дейін осы ұғымды олардың миына құйып өсіреді.

Ал Жапониядай талай мемлекет сыйып кететін Қазақстанды «Ұлы Қазақстан» деп атап, мақтана аламыз ба?

Жазушы Ғабит Мұсірепов айтқандай, «біз жиылсақ— көппіз, жайылсақ —жоқпыз» ғой.

Қасиетті кітапта «адамдарды шашырататын мезгіл бар, жинап алатын мезгіл бар» деп жазылған.

Біздің қазакты тағдыр талай рет шашыратты: жойқын соғыстар, отаршыл қорлықтар, қолдан жасалған ашаршылық (геноцид), т.б.

Енді, Алла қолдаса, шашылғанды жинайтын, қирағанды жаңартатын, қисайғанды түзететін кезең келді. Ол үшін өсім керек. Бірақ өсім аз.
Бір кем дүние.

Өгей жандар

«Өзге ұлттың орыстанған өкілдері шовинистікке келгенде орыстардың өзінен асып түседі» (*Ленин*).

«Қазақша сөйлемейтін қазактар — анасын буындырып өлтіргендер». (*Жабал Ерғалиев, «Көкшетау» газетінің бас редакторы*).

Ұят-ай!

ТВ-дан бір журналист:

— Елу жылда — ел жаңа,
Қырық жылда — қазан, —
деп соқты. Масқара! (*26.12.2007 ж.*).

Ұзак жасаушылар

Көктемнің көкөзегі. Жуанның жіңішкеріп, жіңішкенің үзілетін шағы.

Солтүстікте қыс ұзақ.
Оңтүстікте көктем кемеліне келді.
Астананың қысы созылыңқы. Кешке қарай қарғалар қаланың терістік жағынан оңтүстігіне

қарай қаптай ұшып, Есіл өзенінің солтүстік беткейіндегі парк орманына барып қонақтайды.

Бұл көріністі мен Кенесары ескерткішінің жанында отырып байқаймын.

Бір қарға көп қарғалардан бөлініп, ескерткіштің тұғыртасына әлдекім шашып кеткен бидайды байқап қалып, екі шоқып, бір қарап, кү Құлқынның қамымен отыр.

Екі шоқып, бір қарағанда, күдіктісі мен, маған қарайды. Мен оған тиіскім келмейді. Қайта онымен сөйлессем деймін. Қарға тілін білмеймін.

Құданың құдіреті, сонда әлгі қарға адамша сөйлеп тіл қатады:

- Қарр-қарр, неғып жалғыз отырсың?
- Жай отырмын. Сен басқалардан бөлініп қалғаныңа таң қаламын.
- Оның несіне таң қаласың? Кейінірек барсам да, бір бұтақ бүйірады. Ал мына жемді қалай қыып кетесің?!
- Басқалар байқамағанды сен көріп қойдың.
- Басқалар көбісі сары ауыз балапандар ғой. Мен бәрінен үлкенмін.
- Қаншадасың?
- Қарғалар үш жүз жылға дейін жасай береді. Мен соның екі жүзін жасадым. Мен әлі жас кезімде мына батырдың соғысын көрдім, — деп

кәрі қарға ұшып барып, Кенесарының иығына қонып отырды.

— Шын айтасың ба?

— Қарғалар өтірік айта алмайды. Мен көрген Кенесары сонда сонау Қараөткелдің тұсынан арғы беттен шабуылдап, Ақмола қамалын басып алған. Қалың қолдың талайы Есілге батып кетті. Орыс қамалынан Кенесары әскеріне қарсы зеңбірек пен мылтықтан оқ жауды. Ал Кенесары әскерінің қаруы — найза, қылыш, дойыр қамшы...

Зеңбіректің гүрсілінен шошыған біз, қарғалар, анау қалың орманға барып тығызып, соғыс сойқанын байқап отырдық. Солай...

Қарға үндеңей қалды.

— Одан әрі не болды?

— Не болғанын өзің де білесің. Несін сұрайсың? Мылжың болма.

Мен бұйырса, әлі жүз жыл жасаймын. Ал мына Кенесары мың жыл осылай тұра береді.

Осыны айтты да, кәрі қарға арғы беттегі орманға қарай қалбаңдап ұша жөнелді.

Қараөткел

Қыстай мұз құрсанып жатқан Қараөткел енді толқын атып қалыпты. Соны көріп еске түседі...

...Мәдидің әні. Оны Қараөткелдің түрмесіне қаматқан Қақабай бай. Қараөткел. Қажымұқан, Иман Жұсіп, Балуан Шолак... Ғалия...

О да бір дәурен. Енді сол Қараөткелдің тұсынан екі бірдей көпір салынған. Қазіргі байлардың небір сөндең салдырған үйлері.

Есіл өзен. Тас атқа мінген Кенесары.

Тұғыртасының гранит қаптауын әлдекімдер бұлдірген. Кімдер?

Кімдер болуы мүмкін? Ескерткішті күндіз-тұні қорғап тұратын қарауыл жоқ. Жұз жыл, а, бәлкім, мың жыл қалай қорғап тұра аласың. Жаулары кезінде Хан Кененің басын алыш еді. Еңді тас бейнесіне дейін тыныштық бермейді.

Мәңгілік өшпенділікпен өтер бір кем дүние.

* * *

Араға қырық күн салып, ескерткіш тұбіне қайта барып едім...

Бұл екі арада Түркібасқа барып, надан жауыздың қолынан тым ерте қаза тапқан бейкүнә жас өркенді жерлесіп, қырқына қатысып келген бетім.

Ескерткіштің қаптал гранит тастары ала-құла болып қалыпты. Кенесарының жаулары әлі таусыла қоймаған, тұқым қуалап келе жатқан

жауыздар екен - ескерткішті жарапал, бұлдіріп тастапты.

Мектеп бітіргендер мерекесі болар, жастар көп. Бірақ тұғыртасы бүлінген ескерткішті ешкім елемейтін сияқты.

— Ей, әруақ сыйламайтын имансыз ұрпақ! Неге ашынбайсың?! — деп айқайлағым келді. Мәз-мейрам болып, шала мас жүргендердің айқай-шуынан даусым құмығып, тұншыға берді.

Қасіретті бір кем дүние.

Кенгуру мен күнкөрү

Жаздың бір жайдарман күнінде жолым түсіп Тараз қаласына барып, Жамбыл қонақүйіне бұрылып едім, сыртқы есіктен астаналық әртістер шығып келе жатыр екен.

Сірә, гастрольде жүрген болар. Арасынан таныс бейне көргендей болдым. Батыс облыстардың бірінен келген, Президент оркестрінің айтулы әншісі екен.

Емшектегі баласының бетін өзінің омырауына қаратып, беліне орамалмен таңып тастапты.

— Oh, кенгуру! — дедім мен әрі сүйсініп, әрі таң қалып.

Аса қадірлі әнші:

— Жоқ, кенгуру емес, күнкөрү! — деді. Кенет тосылып қалдым.

«Е-е»,— дедім ішімнен.

Президент оркестрінің әртістері күнкөріс қамымен жүрсе, жағдайлары мәз болмағаны ғой. Әдебиет, өнер адамдары қашанғы күнкөру уайымымен өмір сүруі керек?!

Бір кем дүние.

Ақшадағы алақан

Жаман ырым. Алақан жайған жақсы емес. Игі тілек болса, бір жөн.

Мемлекетте теңге әлсін-әлсін өзгеріп жататыны белгілі жай. Ақшасының өні өзгермейтін, мен білсем, тек АҚШ па деп ойлаймын.

Кешегі Кенес дәуірінде біздің елде жалпақ қағаз ақшада Лениннің суреті болушы еді.

Еліміз егемен болған кезеңде теңгеміздің өні өзгеріп, әл-Фарабидың, Абылай ханның, Әбілқайыр ханның, Абайдың, Жамбылдың, т.б. ұлы қайраткерлердің суреттері басылып шығып жүруші еді.

Енді сол теңгеге көз үйреніп болмай жатып, ақшаның өзі өзгеріп шыға келді.

Ақшаға жаюлы алақан пайда болды. Не тілейді? Нениң нышаны? Бұл не құбылыс? Кімнің қиялы? Тенгеден суреттері алынып тасталған

ұлы әруақтардан кешірімді не деп сұраймыз? Не бетімізбен?

Бір кем дүние.

Полигон

Арманшыл ақын Ақтанберді:

— Бетбақтың ен бір шөлінен төтелеп жүріп жол салып, шөлең бір жерді көл қылсам... — деп еді...

Бұл қай заман? Сірә, зар заман. Қайраткер оқымысты Кәрім Мыңбаев:

— Бетбақ даланы Бақ далаға айналдырайық! - деп еді...

Бұл қай заман? Сірә, тар заман.

Академик Уфа Ахметсафин:

— Бетбақтың асты телегей теңіз, — деп еді.

Бұл қай заман? Сөзі жетім қор заман.

* * *

Ақтанберді ақын айтса, айтатындаи жөні бар. Оның жырлары өн бойы, тұла бойы тұнып тұрған арман.

Бетбақтың шөлін көл қылсам дейді. Жағалай жайлау, ақбоз үйлер тігілсе дейді. Түгел тоқшылық, ит басына іркіт төгілген жұмак заман.

Иә, бұл арман. Бұл тұрғыдан Ақтанберді ақын сонау бір қыырдағы Махамбет ақынмен үндесіп жатыр.

Кәрім Мыңбай кешегі Кеңес дәуірінің ғалымы. Ол баяғы революция кезінде-ақ Нұра бойынан үдерे көшіп, Бетбақты төтелей кесіп, Шу бойына жеткен елдің көшін бала күнінде көрген. Сол бала дәуірдің көрінісі өскенде де есінен кетпей, Бетбақтың ажарын өзгертуді армандаған азамат.

Осы арманды республика басшыларының алдына арқалай барса... о басында Кәрімді қуаттаپ, қолдаған басшылар мұлде өзгеріп қалыпты. Мәскеуге Бетбақ басқа мақсат үшін керек екен.

Ал Уфа Ахметсафин болса, үлкен ғалым. Көп зерттеудің нәтижесінде Бетбақтың асты телегей теңіз деп кетті.

Шіркін, сол теңізді зор насоспен тартып, жер бетіне шығарса... О, сонда Ақтанбердінің де, Кәрім Мыңбайдың да армандары орындалар еді...

Бірақ анау Балқаштан бастап, алыстағы Азғырға дейін мыңдаған шақырымдарға созылған Полигон жатыр. Соның улы зардабынан мың-мыңдалап жайылған ақбөкен тамтұм ғана қалды. Тіпті, Кәрім Мыңбай ақбөкенге айналып, полигонның оғынан өртеніп кетті.

Тұптің түбінде Бетбақ Бақ дағаға айналар. Оған дейін құрбандар...

Бір кем дүние.

Көгершіннен ұят болды

Шағалардың күнкөрісі жаман емес. Есілдің суында әзірше майда шабақтар бар. Ерінбегендер қармақ салып, шынашақтай шабақ ұстаса, куанып қалады. Судың бетіне ойнақтап шыққандарын шағала көкпар ілген шабандоздай қақшып алып, қайқаң қағады.

Ал көгершіндер балық ұстай алмайды. Кенесары ескерткішін айнала отырғандарға жақындай береді. Азын-аулақ нәпақаны адамдардан дәметеді.

Біреуі скамейкада жалғыз отырған маған жақындалап келіп, ары-бері жүріп алды. Көгершін сырын білгендер қалталарына нан, шекілдеуік, тары сала жүреді. Құс баласы соған дәніккен.

Ал менің қалтамда тамақ жоқ, не беремін? Көзін қылиландыра қарап, басын қисайтады. Әлі дәметеді. Қалтамда тыындар бар. Бірақ көгершін акша тілемейді. Оған нан керек, дән керек. Ол үшін алтын, күміс небары тас сияқты.

Қалталарымды қакқылаймын. Нан да жоқ, дән де жоқ. Көгершін көзі қылилана қалады. Мені мазақтайтын тәрізді. Ұят-ай...

Бір кем дүние.

Иман Жұсіп

Балуан Шолақ. Қажымұқан. Иман Жұсіп.
Қараөткел.

О да бір дәурен. Қараөткелдің бойындағы
Ғалияның қымызханасы. Ирелең аққан Есілдің
бойы баяғы Қыпшақ ауылдары. Күйгенжар,
Талапкер, әріректе Қажымұқан туған жер.

Ерейментау мен Ақ Мешіт жактағы Шиелінің
арасында ат артқан сол Иман Жұсіп, кешегі
Кеңес заманында колхоздастыру кезеңі келіп,
Созақта сайқал саясатқа қарсы көтеріліс
болғанда, сол көтеріліс көсемдерінің біріне
айналған ғой. Көтеріліс күшпен басылғанда,
Әулие-Ата маңында большевиктердің қолына
түсіп, қала шетіндегі Қарасу бойында «халық
жаулары» атылған орда есіл ердің сүйегі қалды.

Басына барып, дұға оқитын белгі жоқ: Қарасу
бойы қаптаған үйлер. Кай үйдің астында
қалғанын бір Құдай біледі.

Бір кем дүние.

«Келі» дейді. Қай «келі»?

Бидай түйетін, тары түйетін, арпа ақтайтын
келі болушы еді. Келі мен келісан баяғы қазақ

ауылдының үй шаруасындағы басты құралдарының бірі еді.

Дәл осы заманда газеттер «келі», «келі» деп жазады. Қай «келі» десен, кәдімгі орысшадан келген «кило» екен. Яғни килограмм.

Ал енді оның «келі» болып кететін қандай қисыны бар? Күні кешегі келі — келісан қазір қолданыстан шығып қалды деп, оның негізгі мағынасын өзгерте береміз бе?

Өткенін ұмытып кетпеу үшін, жарықтық Аяз би бабамыз:

— Аяз би, әліңді біл,

Кұмырсқа, жсолыңды біл! — деп қаудырақ тонын босаға жаққа іліп қойған екен.

Бұл заманда келі мен келісан үйінде болмасада, музейде тұр.

Алдыңа қарап тірлік ет.

Өткенге қарап шукірлік ет.

Шіркін, бір кем дүние. Ұмытшақпыз.

Көпір

Арыстан өтіп, Түркістаннан өтіп, Шымкентке жетіп, Борандыға келіп тірелген шойын жол құрылсызы тоқтап қалды.

Ойлау жерден орғытып, қырлау жерден қарғытып келе жатқан темір тұлпар қаңтарулы.

Әулие-Атада төңкеріс. Патшалық өкіметтің соңғы тірегі құлап, тағы төңкеріліп, Кеңес өкіметі орнаған шақ.

Жаңа өкімет бастығы — Тұрар Рысқұлов.

Жаңа өкімет темір жолдың Әулие-Атаға қашан жететінін сұрастырады.

Сөйтсе, Боранды Бекет темір жолынан көпір салынуы керек екен.

Көпір дегенде, көз алдыңа жолдың үстінен өтетін өткел елестейді. Ал мынау темір жолдың астынан өтетін көпір.

Мәселенің шиеленген түйіні — Тәңіртаудан бастау алып ағатын бұлақ суы сол көпір асты арқылы өтуі керек. Ал ол судан машина, арба өтер, атпен, есекпен өтерсін, ал жаяуды кайтерсің?

Көпірге қарама-қарсы жарлауыт үстінде аласа үйлердің бірінің тұсында Орынбай шал аласа орындықта отырады. Екі жағында екі балдағы жатады.

Алдында жайдак үстел үстінде темекі, папирос. Саудасының түрі сол.

Көксайдағы қырғыз жездеміз Нұралы қарт біздің үйге бір қап темекі әкеліп тастайды. Оны Айша анамыз осы Орынбай қайнағасына жеткізіп береді. Орекен өткен-кеткендерге осы "товарды" стакандап сатып отырады.

Сол Орекен бір күні бір оқиғаның күесі болады. Біздің ауылдан жонышқа артқан дәу сатылы арба Орекен отырған көшемен өтіп, төмендегі темір жолдың астындағы көпірге таяп қалады. Бау-бау жонышқаның үстінде шоқыып "Қосбас" Байжұман жәкеміз отырады. Жонышқа артқан сатылы арба биік қой.

Көпірге жақындай бергенде ат айдаушы бала:

— Ата! Ата! Жат! Жат! — деп жанталаса айқай салады.

Байжұман жәкеміз биік арбаның үстінде қаздыып отырған жеріне бүк түсіп жата қалады. Арба су ақкан көпірдің арғы шетіне өткенде ат айдаушы бала қараса, Байжұман жәкеміз безілдеп жатыр екен. Рельстің астындағы көпір жәкеміздің жон арқасының терісін сыпрып алып қалыпты.

Соны естіген Орынбай шал:

- Эй, Байжұман! Сол көпірдің сенің басынды алып қалмағанына шүкір де!— дейді ғой. -Жата қалмағанында басынды қақшып түсетін еді. Құдай сақтады.

Еңіске қарай сатылы арба жылдам жүріп кеткенде Байжұман ата өзінің замандасы Орынбайды байқамай, сәлемдеспей өте шыққан ғой.

Бастан құлақ садаға деген. Бас аман. Жон арқасы жазылар.

Бір кем дүние.

Қымыз

Ақтанберді жырау айтты:

- *Арудан асқан жан бар ма ?*

Жылқыдан асқан мал бар ма ?

Сары қымыздан асқан дәм бар ма ?

-деді. Әулие ғой. Иманы бар әр азамат, әр әкім осыны ойлап, жылқы малын жей бермей, көбейтіп, қымызбен жүрттың шөлін қандырса, халықтың тоқсан тоғыз пайзызының денсаулығы жақсарап еді.

Жарықтық Жамбыл жәкем айтты:

Үйірілген қышқыл-тәтті сары қымыз,

Ауруға ем, сауға қуат, дәрі қымыз, —

деді. Сол қымыздың қуаты шығар, Жамбыл жәкең жарықтық жүз жасады.

Егер біздің елде әкімдердің бәрі Серік Үмбетовтей болса, Қазақстан тұтас дүние жүзіндегі ең дені сау мемлекет болар еді.

Серік Үмбетов Жамбыл облысын басқарды. Тараз шаһары түгел қымызханаға айналды.

Серік Үмбетов Алматы облысын басқарып еді, Талдықорған қымызға молықты. Басқалар қайда?

Бір кем дүние.

Серік Үмбетовтей тағы бір азамат - Дархан Мыңбай Онтүстік Қазақстанның Түркібас ауданының әкімі болып жүргенде Күмісбастау мен Кемербастау баурайында керемет қымыз фестивалін өткізді.

Кейін облыс әкімінің орынбасары қызметіне көтерілгенде, Қымыз мерекесін Шымкенттің өзінде өткізді.

Қазір ол Мәдениет министрінің орынбасары болып, Астанаға келді.

Енді ерке Есілдің бойында баяғы Балуан Шолак, Қажымұқан, Иман Жүсіп заманындағыдай Ғалия арудың қымызханасы ашылар ма екен? Әттең, бір кем дүние.

Тасаттық

Тышқан жылы — құрғақшылық. Мыңбулақта құлпырып өсетін асыл қызғалдақ биыл шықпай қалды. Құтырына гүлдеген өрік пен алманы бір түнде қырғын үсік ұрып кетті. 10 градусқа дейін сүйк болып, қалың өскен көгеріштің бәрін жайратты.

Тәңіртаудың Ақсу-Жабағылысын қалың бұлт бүркеп тұрып-тұрып жаумай кетеді.

«Эпоха водолея» дегені осы ма? Бірақ әлем ала-құла. Мұзды мұхит еріп жатыр дейді. Америкада, Европада су тасқындарынан зардап шеккендер көп деседі.

«Табиғаттың бермесін тартып аламыз!» деген большевикшіл ұранды Құдай жазалаған сияқты.

Ендеше, Құдайға құлшылық ет. Мешітте құран оқытқызып, тасаттық бергіз.

Кім біледі, Алланың рахымы түсер.

Құдайға сыйынған құстай ұшады. Адамға сыйынған мұрттай ұшады.

Тәңіртаудың басында будақ-будақ бұлт бар. Бірақ бедеу сияқты, тамбайды. Иә, Жаратқан Құдірет, бұлтарды идіре гөр!

Бір кем дүние.

Әзәзіл

Арақты о басында адамдар дәрі ретінде ойлап тапқан еken. Шипа болған соң, оны бір-бір тамшыдан ғана пайдаланған.

Бара-бара, келе-келе, әсіресе ормандағы халық арақты рүмкемен, стаканмен ішетін болтан.

Ал арақпен ауызданбаған, қымыздан артық қызулы сусын ішпеген біздің халық, кейін-кейін, әсіресе екінші дүниежүзілік соғыстан кейін, араққа бой алдырғаны сонша, арақты «атасының

асындағы» көретіндерден озып кетіп, шіркінді кесесімен ішетінді шығарған жоқ па?!

Ата-баба қанында болмаған зәһарға бой алдырғандар ажалынан бұрын баудай түсіп жатты. Көз алдымызда қаншама боздақтар, қаншама таланттар өкпе-бауырлары іріп-шіріп өлді. Олардан туған үрпак шалажансар мүгедектер.

«Өмір деген өмірбойы әзәзілмен арпалыс» деген еken бір данышпан.

Әзәзілдің ең үлкені — арак!

Бір кем дүние.

Ұстаз

Оны сол кездегі Қазақстан Үкіметі сонау Ленинградта оқып жүрген жерінен, окуын бітірткізбей Алматыға шақыртып алып, Жазушылар одағының бірінші бастығы етіп тағайындал қойып еді.

Бұл қандыбалак 1937-ші зұлмат жыл болатын.

Ленинградтан шақыртып алып, ай-шай жоқ, лезде бастық етіп қойған азаматтың аты-жөні Мұхамеджан Қаратасев еді.

Сөйтсе, Үкіметке көсөу керек еken. Жап-жас бастыққа сол кездегі қазақ әдебиетінің марқасқаларына қарсы қаралап мақала жаздыру

керек екен. Оны орындаңаса, Мұхамеджанның өзі атылып кетер екен.

Ақыры, соның қолымен от көсеп алып, Мұхамеджан Қаратаевтың өзін он жылға итжеккенге айдатып жіберді ғой.

Он жылдан кейін Қаратаевты айдаудан босатып, Жамбыл қаласына мұғалім етіп жібереді. Ол сонда Жамбыл қазақ орта мектебі мен педагогика училищесіне қатар сабак беріп жүреді.

Астанамыз Алматыда тұруға рұқсат жоқ.

Бірақ бір жарым жылдан кейін КГБ тарапынан қайтадан тұтқындалып, каторгаға айдалады.

Баяғы патша заманындағы Сібірге айдалған декабристердің әйелдері сияқты, Мұхамеджан Қаратаевтың жұбайы Мархума күйеуінің сонынан итжеккенге іздең барған ғой.

1953 жылы Сталин қайтыс болғаннан кейін, «жылымық» кезең келіп, «халық жаулары» елге қайта бастағанда, Мұхан Алматыдағы қазақтың көркем әдебиет баспасына қатардағы редактор болып жұмысқа орналасты.

Дәл сол жылы мен де университет бітіріп, дәл сол баспаға жұмысқа келдім. Бір кездегі ұстаз бен шәкірт бір столдың басында қатар отырдық.

Бұл да бір кем дүние.

Қираған мешіт, зарлаған байғыз

Мен ес білмейтін сәби кезде ауылдағы тәп-тәуір мешітті белсенділер-құдайсыздар қиратқан.

Кейінірек, ойын баласы болған кезде, қираған мешіттің үйіндісіне барып, басқа балалармен бірге жасырынбақ ойнайтынбыз.

Сонда бір байғыз сұнқылдалап, жағы талмай зарлап отырушы еді. Әсіресе кешке қарай, одан әрі тұні бойы зарлап шығады.

Оның қайғы-мұңын түсінбейтіндер: «О, өз басыңа көрінгір!» - деп қарғаушы еді. Бекер қарғаған. Сөйтсе, оның заман зары екен ғой.

Мешіттің молдаларын зорлап, қорлап, азаптайды екен. Атылып кеткен дамолланың әруағы байғыз болып келіп, жылап отырады екен да.

1937-ші зұлмат жыл келіп, естияр, ақылы бар, қасиеті бар, иманы бар, ескіше окуы бар пенделерді қырып ұстап әкетті, атты, айдады, тоз-тоз қылды. Бастары шабылған құр денелер қалды. Бассыздардан залымдар шықты.

Міне, біздің көріп өскеніміз.

Бір кем дүние.

Қаралы Қарасу

Кие қонған Әулие-Ата (Тараз) шаһарына қыбыла жақтан кіреберісте Қарасу дейтін бір бұлақ су ағып жатады. Не көрмеген Қарасу. Кімдер кешіп өтпеген дейсің.

Екі мың жылдық тарихы бар Тараздың күнбатыс жағында қазір жаңа мөлтек аудандар орнап, дендропарк, аэропорт салынып, қала келбетін өзгертіп жіберген.

Ал Қарасу өткеліне көпір салынып, бары-жоғы білінбей, елеусіз жатыр. Тымырайған тарих. Сол тылсым тарихты сәл-сәл қопарып жіберсең, ар жағынан қаңқа сүйектер азынап, жамырап қоя бермекші.

Жазықсыз жазаланғандар!

Жауыздарға лағнат жаудырындар. Жаһаннамда жатсын!

Қарасу қапасында қалғандар үндемейді. Оларды ешкім ескермейді. Олар ұмыт болған. Ақылы келте адамдар күні кешегі опат дәуірді елең де қылмайды.

Ал мұндан ортақ молалар бұрынғы СССР-да, оның ішінде әсіресе Қазақстанда өте көп. Қырғыздарда да бар екен.

Осы 2008 жылдың маусымында, сексенге қараған жасында Германия жерінде адамзаттың Айтматовы атанған жазушы Шыңғыс дүниеден

өтті. Оның денесін Бішкекке әкеліп, Қырғыз Алатауының белуарында жатқан «халық жаулары» зиратының іргесіне жерледі.

Әйткені заманында Тұрар Рысқұловтың қолдауымен үлкен қызметте жүрген Төрекұл Айтматов 1937 жылы «халық жауы» ретінде атылып, 170 адамның бірі болып осы таудың белуарында «ортак» зиратта қалған.

Бергі бейбіт заманда Қырғыз үкіметі сол зиратты сәулеттендіріп, адамдар зиярат ететін мекенге айландырған.

Енді Шыңғыс Айтматов өз әкесінің іргесінде, басқа да «халық жауларымен» қатар жатыр.

Ондей ортақ зираттар Астананың іргесінде де, басқа қалаларда да бар. Бірақ олар имантаразыланып, ретке келтірілген.

Ал Тараздағы азап шеккендер зиратына әзір ондай ишара көрсетілген жоқ. Әйтпесе, дәл осы мүрделі орда Қадір, Қасымбек, Пірнә сияқты біздің ауылға іргелес Шанышқылы ауылның да азаматтары жатыр.

Одан да бір ерекшелігі: осы Қарасу бойындағы «ортак» орда көмілген азапкерлер арасында атақты ақын, композитор, хас батыр Иман Жүсіп жатыр деген болжам бар.

Ол отызыншы жылдардағы Созақ көтерілісінің басшыларының бірі болған. Көтеріліс күшпен

басылғанда, Иманжұсіп НКВД қолына түсіп, атылып, Қарасу бойында қалған деген еміс-еміс дерек бар.

Жаратқан Құдірет имандарын берсін.

Бір кем дүние.

Балақтан кірген аш биттер

Қайран Алматы. Сонау Верный атанған кезенде Колпаковский есімді генерал-губернатор осы шаһардың бас архитекторы сияқты болған екен.

Көшелері түп-түзу, Тәңіртаудан аңқылдалап соғатын самал желге бөгет жоқ. Қаланың табиғи желпуіші.

Арықтары түп-түзу. Салқын су күндіз-түні сылқ-сылқ күліп ағып жатады. Жаныңды жадыратады. Арықтардың жағасында алма, алқоры, алша ағаштары жамиғатқа жеміс сыйлап, құт-береке бесігіндей жайнап тұрады.

1950 жылы мен Алматыға оқу ізден келгенімде осындағы астананы көріп едім. Содан бері жартығасырдан астам уақыт өтіп кетіпті. Қала халқы миллионнан асып жығылды. Қала келбеті өзгерді. Үйлер көбейді. Көшелердің бастары тұйықталды. Енді самал жел қаланы аңқылдалап желпімейді. Арықтарда су сылдырап ақпайды. Арықтар бойында жалпы жүрттың несібесіндей болған жеміс те өспейді.

Самал жел орнына — көк тұтін.
Сылдыр орнына — шексіз машина ағыны.
Тау бөктерінде қалың қарағай орнына —
шыңға өрмелеп бара жатқан коттедждер...
Балақтан кіріп, басқа өрмелеп бара жатқан аш
биттер сияқты.
Бір кем дүние.

Тамшы

Қарның ашса — қайғырасың. Тамак іздей
бастайсың.

Ұйқы басса — қалғисың. Ұйықтап аласың.
Шаршасаң — демаласың. Тынығасың.
Ауырсаң — емделесің. Сауығасың.
Осының бәрін сезінесің де, әрекет жасайсың.
Әйтеуір, өлмеудің амалы.

Ал енді көзге көрінбейтін, тіпті еш уақытта
еленбейтін бір нәрсе бар. Бірақ онсыз өмір жоқ.
Сөйте тұра, елеңсіз, ескерусіз.

Әйтпесе, бір минут дем алмай шыдап көрші!
Жүргегің бір-екі минут тоқтап қалсыншы. Не
болар екенсің!

Мені емханаға жатқызып койды. «Система»
дегенді салып жатыр. Ол бір-екі жүз грамдай
сүйық дәрі. Білегіңе ине шаншып, сол ине
арқылы тамырына әлгі дәріні тамшылайды.

Тамшының жиілігі медбикенің қалауына карай:
кейде жылдам, кейде баяу.

Тамшылаған дәрі жүрекке шипа дейді.
Тамырлар арқылы осы тамшы жүрекке де
жететін көрінеді. Нәр беретін көрінеді. Ондай
шипадан айналып кетсең болмай ма! Ондай
емнің зекеті болғың келеді. Жасасын тамшылар!

Бірақ сол тамшылар да таусыла бастайды.
Өлшеулі ғой. Бұл ғұмырда бәрі де өлшеулі.

Эне, соңғы тамшы! Жеке жылжып барады.
Соңғы тамшы! Шынымен бәрі біте ме?! Жеке
жылжып барады. Жылжиды. Соңғы... Жоқ! Тоқ-
тап қалды. Жылжымайды. Орта жолда тоқтады.

Ол менің ойым. Менің қиялым. Әйтпесе, соңғы
тамшы тоқтаушы ма еді?! Тоқтамайды. Өтеді.
Бәрі де өткінші.

Бір Алладан басқаның бәрі өзгермек! (Абай).

Солай.

Бір кем дүние.

Жан алқымда

Шыжырылған шілде айы.

Қалада күн 40 градус.

Тау алқымы имантаразылау. Сонда да ыстық
аптап өртеніп тұр. Арпа, бидай пісігі әбден
жеткен. Енді орақ кешіксе, төгілейін деп тұр.

Орайын десе, комбайн жоқ.

Баяғыдағы қол орақ, бел орақ дәурені өткен.
Комбайн керек!

Керек, керек! Керек қайдан табылады.
Шаруаның жаны мұрнының ұшына келді. Шаруа
зарыға-зарыға аспанға қарайды. Алдыңғы күні
оймақтай бұлт шыға келіп, лезде аспан асты
тұнеріп, жарқ-жүрк етіп наизағай ойнап, қойдың
құмалағындай бұршақ ұрды да кетті.

Шаруаның жаны алқымға келіп тірелді. Тағы
да долы бұршақ ені екі километр қасқа жолақпен
жосылып өтіп, лезде тиылды. Соның өзінде
жолындағы арпа мен бидайдың масағын
қылжитып кетті.

Мейлі ғой. Дихан байғұс оған да шүкір дейді.
«Қырықтың бірі - Қыдыр деген, қырықтың бірі
— зекет деген» деп өзін өзі жұбатады.

Ал сонда енді қанша шыдайды?
Үкімет айтты: жекеше бол деді. Мейлі. Жекеше
болды. Біреудің тракторын, біреудің соқасын,
біреудің тырмасын әке-көке деп сұрап алып,
әрен-әрен егін салды.

Пісігі жетті. Енді комбайн жоқ!
Ал сол Үкімет осындайда неге қол ұшын
бермеске? Қалай? Қалайы сол, бір кездегідей
МТС (машина-трактор станциясын)
ұйымдастыр!

Диханның тілегін қанағаттандыр. Тиісті ақысын ал. Құда да тыныш. Құдағи да тыныш.

Үкімет! Жеке байлардың қолжаулығы бола бермей, халықпен бірге бол! Сонда береке табасың.

Әйтпесе, бір кем дүние.

Тікен басқан тіршілік

Бір әңгіме жазбақшы болып, терезенің алдындағы үстелге отырамын.

Терезе Тәңіртаудың Манас шынына, Ақсай мен Көксай алқымына, қыбыла жақ Ақсу-Жабағылы қорығына қараған.

Карсы алдымда — көк мұнаралы мешіт. Тәңірегі соқамен жыртылған. Қопарылған топырақты ақ киімді молда кетпенмен өндеп жүр. Бұл молданың сыбағалы жері. Азан шақырып болып, жерді баптап жүр.

Ал осы жұрт молданың айтқанын істе, істегенін істеме дейді.

Енді егер молданың дәл мына істегенін істесе, жерден жеміс терер еді. Олай емес, тиесілі жерлеріне егін екпейді. Шошқа тікен, шоңайына басып кеткен.

Ортасында бір әңгі есек қасасын шығарып, жатып ішер жалқауларға, маскүнемдерге:

- Мені есек деп қорлайсындар, өздерің кімсіндер?! — деп мұлгіп тұрған сияқты.

«Елге күлкі, есекке таң» деген сөз осыдан қалған.

Бір кем дүние.

Сұмелектер

Тәңіртаудың шындарынан ақ жанартау атқылағандай будақ-бұлт көтерілді.

Егер Шақпақтың тентек желі қуалап кетпесе, жақсылап бір жайсан жаңбыр жаумақшы. Жер-Ана имекші.

Құдай, тілекті бере гөр дейміз. Алдыңғы күні мешіттің түбінде Құдайы тамақ берілген.

Алла қаласа, аспаннан нұр жауса, жерден алтын өніп шықпақшы.

Арақ ішіп, мас болып үйіктап қалғандар несібесінен құр қалады.

Кураған таяқ тіксен, шынар өсіп шығатын жаннатты жерден жеміс жемей, жатжұрттық алманы, өрікті, картопты, сәбізді базардан қымбатқа сатып алады.

Жібекті тұте алмаған жұн қылады.

Жерді күте алмаған сұм болады.

Бір кем дүние.

Қызғалдақсыз көктем

Тышқан жылы (2008) сәуір тәуір болмады.

Жас келіндей жасанған өрік ағаштары ак гүлден бұтақтары көрінбей есіре гүлдеп еді, бір түнде үсік ұрып кетті (13 сәуір). Қарайып кеткен діндері қалды. Далада жауқазын жок. Қызғалдақ шықпай қалды. Мұндай жағдай бұрын болмап еді-ау. Тәңіртаудың қызғалдағы дүние жүзіне даңқы шыққан. Қазір Голландия өсіріп, дүние жүзіне таратып, қымбатқа сатып жүрген гүлдің тұпатасы осы Тәңіртаудың «Грейг» аталып кеткен біздің елдің қызғалдағы.

Құдай рахым етіп, мейірім төкпесе, бұл жыл жұтаң. Тасаттық беріп, құдайы тамақ ұlestіріп жатқан мұсылмандар баршылық.

Итқызығалдақ (мак) көріне бастады. Итқызығалдақтың өмірі өте қысқа. Қыз дәурен сияқты өте шығады.

Көк көтерілмей қалды. Қыс қыын болар. Жұрт күні бұрын малын матап сатып жатыр. Асырай алмайды.

Бір кем дүние.

Шыңғыс шыңы

Біздің ауыл Мыңбулақта. Оның онтүстік-шыңғыс жағында, жиырма бес шақырым жерде

Тәніртаудың ең биік шыңы Манас тау асқақтап тұрады.

Бұгін Манастың аспанға шаншылған асқақ шыңын қалың қара бұлт орап алыпты.

Етегіндегі Шекер-айыл да қара жамылған.

Бұл - адамзаттың Айтматовының ауылы.

Осыған отыз жыл бұрын Шыңғыс Айтматов елу жасқа толғанда, Алматыдан алты жазушы еki машинаға мініп, сол Шекерге барып едік: Тахауи Ахтанов, Зейнолла Қабдолов, Қалтай Мұхамеджанов, Сейдахмет Бердіқұлов, Асқар Сұлейменов және мен — Шерхан Мұртаза.

Сонда Қалтай тау жаққа қарап тұрып:

- Ана Манас шыңымен тетелес қатар жатқан еңселі шың - Шыңғыс шыңы, — деп еді.

Сол айтқаны келді-ау деймін. Шын дүниеде Шыңғыс енді Манас бабасымен табысқан шығар.

Бұл Шыңғыс бұдан шамада 900 жыл бұрын жасаған Шыңғыспен де табысар. Ол Шыңғыс жарты әлемді қылышпен жаулап алса, бұл Шыңғыс бүкіл әлемді қаламмен баурап алды.

Рухтары мәнгі сөнбейтін алыптар екі дүниеде де жарқырайды.

(11.06.2008).

Баға, қайда баrasың

- Солярканың литрі 100 теңгенің үстіне шыкты, - деп келді «Нива» айдал жүрген немерем.

- Сонда орталыққа жеткенше қанша керек?
- Ары 5 литр, бері 5 литр - 10 литр - мың теңге ғой.

- Одан да баяғыдағыдай есек мініп бармаймын ба, - деймін мен, не көрмеген басым.

Егін пісіп тұр. Енді орақ тұспесе, тәгіліп қалайын деп тұр. Қалың бұлт төніп-төніп келіп, әйтеуір, жел айдал кетеді. Комбайн жоқ, трактор жоқ, машина жоқ. Бәрін жалдау керек.

Шаруа байғұс кәйтіп күн көрер.

Үкімет бәрі керемет деп қояды.

Обалы кімге?!

Бір Алла біледі. Жазасын береді.

Бір кем дүние.

Жел

Бір апта болды. Шақпақтың желі азынайды да тұрады.

Жауынсыз, қызғалдақсыз көктем өтті.

Егін, қорлықпен, азаппен егілген егін, мия мен кекіре, қамыс басқан егін пісті.

Әсіресе арпа осал. Азынаған желден жығылып, масағы қиылып түсіп жатыр.

Еңбегің еш, тұзың сор.
Азынаған жел.
Тұптің түбінде бәрін де жел женеді.
Бәрі де Мақтымқұлының өлеңіндегідей.
Тек азынаған жел ғана қалмақ.
Бірақ бәрін Алла біледі. Дүние әлемді әдемі
қалпына келтіремін десе - бәрі де Алланың
алақанында. Ашса да, жұмса да өзі біледі.
Адамда бәрі де бар болуы мүмкін. Әйтеуір,
бірдене жетпей тұрады.
Бір кем дүние.

Қош, Сарыағаш, нәрлі су...

*Қош, Сарыағаш, нәрлі су,
Дертім болса, шипа бол!
Өмір деген алысу,
Еркелетпес сипап ол.
Тұманбай.*

Радио қайта-қайта қақсады: — Сарыағаш сұы
сарқылып бара жатыр, — дейді.

Тұманбай ақын Сарыағашпен уақытша
қоштасып еді-ау. Жыл құсындей айналып келем
деп еді ғой.

Ал мына радио сөзі... Салқын ғой. «Табиғаттың
бермесін тартып аламыз!» — деп әкірендеуші еді
сонау Совет кезіндегі найсаптар.

Енді «жаңа байлар» — жабайы капиталистер Құдайдың күллі халыққа арнаған несібесін басбасына жекешелендіріп алғып, нәрлі суды сұліктей сорып жатса, нәрлі су таусылмағанда қайтеді?!

Ақырзаман боларда су тартылар,
Қарап тұрған жігітке қыз артылар, —
деп еді баяғыда бір ақын. Сол айтқаны келді ме?! Әулие екен ғой, жарықтық.
Эй, ұқсайды, ұқсайды.
Бір кем дүние.

Ұрпақ

Жаманнан жақсы туады,
адам айтса наңғысыз.
Жақсыдан жаман туады,
бір аяқ асқа алғысыз.
Халық даналығы.

Оның аты Сапарқұл еді. Енді оған «шолак» деген анықтама қосылды. Өйткені бұл ауылда тағы бір Сапарқұл бар болатын.

- Ой, Сапарқұл туралы газетке жазыпты, — дейді біреу.
- Қай Сапарқұл? — деп сұрады енді біреуі.
- Шолақ Сапарқұл.

О басында ол шолақ емес еді, ұлы жаһан соғысы кезінде, Ленинград түбінде жаудың снаряды он қолын топшысынан жұлып кетіп, содан бері «Шолақ Сапарқұл» атанды. Жарықтық жақсы кісі еді, мүгедекпін деп жатып алмай, аянбай жұмыс істейтін. Колхоздың қойын бағатын. Майданда ғана емес, еңбекте де батыр еді.

Сол Шолақ Сапарқұл бір күні маған келіп:

— Інішек, сенің орысшаң бар ғой, маған орысшалап арыз жазып бере қойшы, — дегені ғой.

Сөйтсе, Шолақ Сапарқұл о басында I топтағы мүгедек ретінде ақша алады екен. Соңғы кезде қайтадан комиссияға салып, сол комиссия оны II топқа түсіріп тастапты.

Содан отыра қалып, сол кездегі СССР Жоғарғы Кеңесінің бастығы Ворошилов жолдасқа Шолақ Сапарқұл атынан арыз жазайын.

Тәнір жарылқағыр, сол хат Ворошилов жолдастың қолына тиіп, I топтағы мүгедектігін қалпына келтірген ғой.

Бұл заманда Ворошилов жолdas та жоқ, Шолақ Сапарқұл да о дүниеде.

Шолактың немересі бар. Құдай сорлатқанда, маскүнем. Және мен тұратын үйдің іргесінде, көрші. «Алыстағы ағайыннан жақындағы көрші

артық» деуші еді. Мынау ондай болмай шықты. Өзі ылғи мас болып алыш үйінде жатады.

Тура менің жазу жазып отырған бөлмемнің тұсына әупілдетіп, арсылдатып есектей итін байлап қояды. Ол ит көбінесе аш болады. Есі дұрыс-ау деген келін көрінбейді. Ит аз болғандай, байлаулы есек ішегін тарта ақырады. Жемі таусылған тауықтары қақылықтайды да жүреді.

— Шырағым-ау, мал-жаныңа қарасаңшы, мазаны алды ғой, — десем:

— Мазаңды алса, көшіп кет, — деп дұрсе қоя береді.

Көше салу оңай ма, қайда сиясын? Баспадан, шартқа отырып, азын-аулак тиын-тебен алыш едім, кітабымды бітіре алмай қиналдым.

Бір күні таң құланиектене далаға шықсам, әупілдек төбетті жетектеп, әңгі есекке мініп алыш, ақ киімді кісі кетіп бара жатыр екен, ақ шапанының оң қол жақ жені желбірейді.

— Апыр-ай, мына кісі баяғы Шолақ Сапарқұл емес пе? — деп аң-таң қалып, қасына жақындай бергенім сол еді, әлгі ақ киімді кісі лездे ғайып болды.

— Сенің мазаңды алмасын деп едім, — деген дауыс шықты. Жан-жағыма қарасам, ешкім жоқ. Күн жұма еді. Үйдегілерге айтып, шелпек

пісіртіп, бір тоқтыны сойғызып, көршілерді шақырып, құдайы тамақ бергізіп, мешітке барып әруактарға арнап дұға оқытқызып, Шолақ Сапарқұлға деп бір рәкат намаз оқып, көнілім жай тапқандай болдым.

Бір кем дүние.

Диоген

Баяғыда Диоген есімді атақты оқымысты, философ кісі өмір сүріпті. Бір қызығы, ол теңіз жағасында бөшкенің ішіне кіріп алғып, құйрығын күнге қыздырып жатады еken. Сондай бір кезде оның атағына тәнті болған, жарты әлемді жаулап алған жаһангера Александр Македонский — біздіңше Ескендір Зұлхарнайын сол Диогенді әдейі ізден келіп, сәлем бермекші болыпты.

Сөйтсе, Диоген әдетінше бөшкенің ішінде құйрығын күнге қыздырып жатыр еken.

Александр Македонский өзінің Буцефал деген тұлпарының үстінде тұрып:

— Диоген! Саған сәлем беріп тұрған Ескендір Зұлхарнайын! — депті.

Сонда Диоген бөшкенің ішінде теріс қарап жатып:

— Ескендір Зұлхарнайын болсаң кәйтейін. Күннің көзін көлеңкелемей, былай тұршы, - деп айтты дейді.

Атағы жер жарған Ескендір Зұлхарнайын не дерін білмей, абыржып қалса керек.

Бір кем дүние.

Кант пен қораз

Атақты философ Кант Шығыс Пруссияда бір кісінің үйін жалдала, өзінің даңқты еңбектерін жазып жүрген кезі екен.

Бәрі жақсы-ау, бірақ әлгі үйдің айдары қып-қызыл қоразы бар екен. Қожайыны сияқты қораз да тиянақты. Мекіштерін ренжітпейді. Таңсәріде, күн сәскеде, бесін кезінде, намазшамда, не керек, өзінше тиесілі мерзімінде зор даусымен айқайлап тұрады екен.

Бірақ бұл дауыс философ Канттың мазасын май ішкендей қылады. Жазу жазып отырғанда, яки өмір туралы терең ойларға кеткен кезде ойын бөле береді ғой.

Кант қораздың иесіне жалынып:

— Мына бәленің көзін құрт. Маған жұмыс істеткізбейді,— дейді ғой.

Бірақ қожайын неміс емес пе:

— Жазығы жоқ қоразды қалай құртамын, - деп көнбей қойыпты.

— Онда не мен тұрамын, не қораз тұрады, — дейді философ.

— Өзің біл, — дейді қожайын.

Атақты философ қоразға бола басқа жаққа көшіп кетіпті.

Бір кем дүние.

Біздің ауылдың келіндері

Үйдің балконы Тәніртау жаққа қарайды. Сол балконда келесі әңгіменің жайын ойладап, қарлы шындарға қарап, қаперсіз отыр едім... Көшеде ақ орамалды, қызыл көйлекті бір келіншек өтіп бара жатып, маған иіліп сәлем салды.

- Рахмет, айналайын, Құдай тілеуінді берсін, - дедім. Бейтаныстау екен:

- Кімнің келінісің? - дедім.
- Аллаберген атамның, - деп жарқылдал жауап берді.

Мен ойланып отырып қалдым.

«Қай Аллаберген? Бұл ауылда Аллаберген деген бар ма еді?»

Отырып-отырып, ондай адамды таба алмадым. Кейін білсем, өзіміздің аталас ағайын Құдайберген екен.

Қазіргі заманның келіндері қайын ата, қайын аға, қайын ене, абысын-ажын дегендерді сартылдатып, бадырайтып өз аттарымен атай беретініне құлак үйреніп кеткен.

Ал мынау тосын жаңалық. Бұл заманның белсенді қатындары «гендерлік саясат» деп

басынан асыра дүңкілдейтін дәуірде...
Бұрынғылар еске түсে кеткені...

* * *

Ауылдың сыртынан шырылдаған дауыс
естіледі. Құлақты елең еткізеді.

— Ата, ата! — деп айқайлады әлгі дауыс, —
Ата, ата!

Сылдыраманың бер жағында,
Сарқыраманың ар жағында
Маңыраманы ұлымама жарып кетіпті.

Жаныманы білемеге жанып-жанып, тез әкелсін
біреу,— деп шырылдайды әлгі жаңа түскен
келіншек.

Қазіргі қазак мұны түсінуі үшін мынандай
сөздік керек:

Сылдырама — қамыс,
Сарқырама — өзен,
Маңырама — қой,
Ұлымама — қасқыр.
Жанымама — пышақ
Білеме — қайрақ.

Сонда бұл жаңылтпаш неге керек болған?

Сөйтсе, әлгі жаңа түскен келіннің:

Қамысбай деген атасы бар екен,
Өзенбай деген қайнағасы бар екен,
Койбағар деген қайнұсы бар екен,

Қасқыrbай деген тағы бір қайнағасы бар екен,
Пышақбай деген атасы бопты,
Қайрақбай деген тағы қақбас бар болса керек.

Міне, баяғы заман келіншегі солардың
ешқайсысының көнілін қалдырмай, әдептен
озбай, әруақтан аттамай, салт-дәстүрді сақтай
білген адап жан ғой.

* * *

Ал әлгі «Аллабергеннің келінімін» деген
айналайын сол баяғылардан аман-есен осы
заманға жеткен құтты құс болар, сірә. Құдай
тілеуін беріп, алдынан әрдайым ақ күн туда
берсін.

Сірә, жаңадан түсетін басқа да жас келіндер
осындай шығар.

Қайдам-ау, қайдам...

«Гендер! Гендер!» деп дүрсілдеседі...

Бір кем дүние.

Он екі айдың сұлтаны

Ораза - денсаулық кепілі.

Ораза - рухтың тазалығы.

Ораза - тозақтан қорғайтын қалқан.

Ораза - тілектің қабылдануы.

Оразада - ауыз берік.

Ауру - астан, дау — қарындастан.

Ораза - аштықтың не екенін білу.
Ораза айында дау-дамайдан, ұрыс-керістен, қиянаттан, зорлықтан, дәрекіліктен, ұрлық-қарлықтан тыйылған жөн. Әлдекім киліксе: «Аузым ораза», - де.
Ораза тек ашығу емес.
Ораза - жақсы мінез қалыптастыру. Тәрбиелі тақуа болу.
Бір кем дүние.

Аш бала мен тоқ бала

Аш бала тоқ баламен ойнамайды, тоқ бала аш болам деп ойламайды.

Ол рас. Бала күнімде, әсіресе соғыс жылдары көп ашықтым. Соның салдары әлі күнге дейін білінеді. Ішек-қарныма, гастрит дей ме, холецистит дей ме, әйтеуір, өңшең «иттер» толып кеткен. Мұның бәрі сол соғыс жылдағы ашқұрсақтықтың кесірі.

...Бастықтар кейде бір уыс, жарым уыс талқан береді. «Бірақ итке сүйек тастағаның қайырымдылық емес. Өзің де аш отырып итпен сүйек бөліскенің қайырымдылық» (Дж.Лондон).

«Қайыр берген қол бата берген ауыздан артық» (Ингерсолл).

Кұдықтың басында бір ит шөлден өлейін деп жатыр. Женіл етек, жезөкше әйел туфлиіне жіп

байлап, құдықтан су алып беріп, итті өлімнен алып қалады. Осы жақсылығы үшін Құдай оның барлық күнәсін кешеді.

Сонда да бір кем дүние.

Ақсұнқар қайда

Қаракүс жемін басып жейді. Ақсұнқар жемін шашып жейді.

«Ухуд тауындай алтыным болса, алдымен қарызымнан құтылар едім. Қалғанын жанымда үш күннен артық ұстамас едім», — дейді Пайғамбар хадистерінде. Рас па, жоқ па, бір Алла біледі.

Ал қазіргі байлар — аждаһа, түйені түгімен, кемені жүгімен жұтса да тоймайды.

Мұнай теңізі жұтылып жатыр.

Темір мен мыс, алтын, күміс...

Төбеден төмен қарай төгілген байлық мұртты жағалай ағады, ауызға түспейді.

Түспесе, түспесін. Халық аман болсын. Ел бар болсын.

Бір кем дүние.

Ұрпақсыздар ұмытылады

Ұрпақсыздар ұмытылады. Өмір заны солай.

Мен ес білетін кезден бері ауылда талай адам ұрпақсыз қалып, ұмытыла бастады.

Мысалы, жақын ағам Нәметқұл. Темір ұстасы еді. Зергер еді. Екінші жаһан соғысының жауынгері. Жалғыз ұлы Байбосын ерте кетті.

Нәметқұлдан ұрпақ қалмады. Ауылдағы үйде ол соққан темір кысқаш қалған еді. Қазір бар ма, жоқ па, білмеймін.

Бегалы деген туысқанымыз тал-дарақ өсірген орманшы еken. Соғыс жылдарында орман таусылды. Жалғасы жоқ. Аты ұмытылған. Оның ағайыны Мәмбетәлі де сондай.

Енді өзім ше? Жалғыз ұл 50 жасқа келді. Баласы жоқ. Сонымен тұқым үзіле ме? Құдай Батырханнан тараған ұрпаққа ғұмыр берсін! Сонда Мұртаза аты өшпейді.

Ал менен кітаптар қалар. Олар ұрпақты жалғастыра ала ма?

Бір кем дүние.

Күміс коңыраулы еліктер

Бұл әңгімені жазу үшін, алдымен Санжар Асфандияровпен сөйлесу керек. Ал оны табу қыын. Тағдыр оны қай жұлдызға апарып қоныстандырғанын оның өзінен басқа кім біледі? Аспан әлеміндегі рухтар ішінде Сталиннің оғынан о дүниеге аттанғандардың санын біліп болмайсын.

«Қай жұлдыздасың, Санжар аға? Ертедегі қазақ тарихын қалай жазғаныңды білейін деп едім. Соның ішінде менің туған жерім Мыңбұлақ туралы да айтыпсың».

Санжар аға тіл қатпады. Іздең жүріп, ол жазған кітапты әрең таптым.

Батыс Түрік қағанаты туралы айтылған еңбекті табу қыын. Қазір ондай құнды кітапты қайта басып шығаратын баспа да жоқ па, білмеймін.

Әйтеуір, іздең жүріп, сұрап жүріп, жалынып жүріп, әрең оқыдым-ау... Қасиетті, күн дидарлы Мыңбұлақ туралы, ондағы күміс қоңыраулы еліктер туралы... Бар екен!

...Біздің осы күнгі Тұлкібас деп жүргеніміз шынында Түркібас. Батыс Түрік қағанаты кезінде Хан ордасы болған.

Сол Хан жаз жайлауын Мыңбұлақта (яғни қазіргі Жуалы) қоныстайды екен.

Санжар Асфандияров өз кітабына ерте замандағы, жетінші ғасырдағы Қытай саяхатшысының әңгімесін келтіреді. Саяхатшы монах Сюан Цзин: «Тараз шаһарының онтүстік-батысында, алпыс фарсах жерде Мыңбұлақ деген өлке жатыр. Ит мұрны батпас қалың орман. Ханның күміс қоңыраулы еліктері жайылып жүреді екен. Оларды өлтірген адамдарға асылады екен» дейді...

Қазір сол Мыңбұлакта ол орман жоқ. Ең соңғы қалдығы өткен сұрапыл соғыс жылдарында отқа жағылып кеткен.

Сол Мыңбұлактағы менің жерлестерім, кім біледі, сірә, сол қара орманды қалпына келтірер...

Кім біледі, біздікі арман, қиял ғой. Ал бәлкім, ондай есті үрпақ табылып та қалар.

Бір кем дүние.

Бостандықтың атына мін

«Алыспаған, жұлыспаған бостандық атына мінбейді, бұғаудан босамайды, ер құлдықтан, әйел күндіктен шықпайды, малына да, басына да ие болмайды!»

Бұл халді Әлихан Бекейхан «Қыр баласы» деген бүркеншік атпен баяғыда жазып кеткен. «Қазақ әдебиеті» газеті оны 1996 жылы көшіріп басқан.

Сол Бостандықтың атына шындалп міндік пе еken? Онда неге Балқаштың жағасынан сонау батыстағы Азғыр, Капустин Ярға дейін созылған полигондар әлі күнге дейін тұр? Бүйірден қадалған қанжар емес пе?!

Бір кем дүние.

Киелі кіндік

Ертеректе қазақтар мемлекеттің орталығын, яғни астанасын кіндік қала деп атаған. Демек, ол бас қала деген сөз. Ал адам кіндігінің маңызы қандай?

Анасының құрсағында жатқанда бала кіндік арқылы шешесімен жалғасып жатады. Әулие ақын Шәкәрім:

Кіндігімді кесіп қинағанда,
Анамнан кеттім алыстап, — дейтіні сондықтан.
Адам организміндегі ең асыл мүше. Оны жалаңаштап жүру - әсіресе бойжеткен қыз балаға, болашақ анаға шексіз күнә.

...Атобус лық толы. Орындықта отырған сакалшашы аппак құдай қария кісінің қарсы алдында тұрған бойжеткен... Жалаңаш кіндік... Адамдар лықсып итергенде, әлгі қарттың ауызына барып тіреледі. Сонда ақсақал әлгі қызды дәл кіндігінен түйіп кеп жібереді.

- Не болды?!

- Найсан! - деді. - Бала көрмей өтесің! -деді.

Сірә, айтқаны келетін шығар. Мұндай қасіретке ұшырайтын әлгі байғұс қана ма екен?

Көп қой! Батыстың имансыз қылышына еліктеген ессіз көбеліктер! Тозақ отына күйеді-ау...

Соны сезбейді ғой.

Қоғам қайда?
Ата-ана қайда?
Мектеп қайда?
Обал болды ғой.

Бір кем дүние.

Иман байлығы керек

Кедейді бай ету — сауап. Осы соңғы жиырмада талай-талай түсініксіз нәрселер, яғни жоқтан бар болып, кедейліктен бір-ақ секіріп бай болғандар көбейді.

Ал бірақ байлығына сай иман көбейді ме? Өте сирек. Ілуде біреу. Олар ертегідегі бақа сияқты. Бастарына бақ қонады. Құс патшасы бүркіттің өзі барып оларға сәлем береді. Сөйтсе де, кедей бай

болсам дейді. Бай Құдай болсам дейді. Кесір-кесапаттың түбірі осы жерде жатыр.

Бізде дәл қазір осындайлар көп. Имансылар аз.

Ал енді азды көп қылу... Біз, қазактар, әлі азбыз. Көбейетін ретіміз бар ма? Патша айтты, таяу жылдары жиырма миллионға жетеміз деп. Әлі сегіз миллионбыз. Шетелдегілерді қосқанда он екі миллион сияқтымыз.

Өсіп-өнудің бал-булағы ауыл еді... Ауыл да ақырзаман амалын үйреніп алды. Баланы құрсағында жатқанда құртады.

Абортқа тыйым салатын заң керек. Ол да адам өлтірумен бірдей. Жазасын алсын!

Ертеректе бойдақ салық деген болушы еді... Қазір жоқ білем. Бірақ бойдақтың да бойдағы бар. Әуелі себебін анықта.

Азды көп қылудың амалы: әуелі халыққа жағдай жаса. Көп жастар үйсіз-күйсіз.

Көп баланы барынша көтермелे. Он бала, одан да көп табатындар бұрын көп еді. Заман өзгереді, өмір өзгереді. Халықтың басынан неше алуан зұлматтар өтті. Көп қырғыншық, ашаршылық, геноцидтер болды.

Дәл қазір бейбітшілік, біршама түзік заманда, дана халық болсаң, көбеюге тырыс.

Кім біледі, алдымызда әлдекандай заман бар.

Алладан рахым тіле!

Әйтсе де, Жасаған Ием жақсыларға иман мен данышпандық қасиет берсін.

Асыранды кірпі

Батыстың телехабарларына қарап отырсаң, не жоқ, бәрі бар. Соның ішінде жабайы аң-құстар, жан-жануарлар туралы арнайы бағдарлама, арналар да бар.

Біз үйренер бір қасиеті — үйсіз, күйсіз қалған ит, мысық сияқты макұлықтарды қорғайтын қоғамдық үйымдар жұмыс істейді.

Ал енді біздің жақта тәртіп сақшылары көшеде бұралқы ит көрсе, атып тастайтынын көргенбіз.

Ертеректе, Мәскеуде оқып жүргенде, Виктор деген курсас жолдастың үйінде асыранды кірпіні көріп, таң қалғаным бар.

Сөйтсе, кірпі қандала, тарақанға қырғидай тиеді екен. Қабырғасы қарағайдан соғылған ескі үйлерде қандала, тарақан көп болады. Кірпісі бар үйге ондай қансорғыштар жоламайды екен.

Тікенектері тікірейген кірпінің сол Виктордың үйінде тәрелкеден сүт ішіп жатқанын көріп едім.

Кірпіні киелі деуші еді, рас шығар. Қандала, тарақандар тасыраңдап кетсе, ол да зиян.

Бір кем дүние.

«Хассақ» дейді...

Бала кезімде естігенім есімде. Біздің Мыңбұлаққа көршілес Күркүреу су бойындағы қырғыздарға бара қалсақ:

— Иә, хассақ бала, — деп қарсы алар еді. Кейін-кейін, жол түсіп, Монголияға барғанымызда:

— Хассақтар келді! — деп құшақтасты.

Ал біздің тарихшылар, оқымыстылар әлі күнге дейін «қазак» деген сөздің төркінін дөп басып айта алмай, әр саққа жүгіртеді.

Ау, сонда бізді бір заманда «сактар», «сак» дегені рас қой. Ал енді «хас» деген мағынасы «нағыз», «анық», «шын» дегенге саяды. «Сак» сөзімен біріксе - хас+сақ!

Мына бізбен ежелден аралас-құралас қырғыздар, монғолдағы дүрбіт, ұрыңқай, халха, ойрат, бұйрат, маңғыттар бізді «хассақ» десе, солар өтірік айтпайтын шығар.

Ақиқатын бір Алла біледі. Әйтсе де, ежелгі көршілер бекер сөйлемес.

Сондықтан аузы түкті казактармен шатаса бермей, хассақ болған абзал шығар.

Бір кем дүние.

Тұңғыш тамшы

*Көп кешікпей көктем де келіп қалар,
Есінетін, есіртін, ерікті алар.*

*Азан-қазан аспанның қоңырауы
Жақсылықтан тұрса иғі беріп хабар.*

(Мұқағали)

Жаңбырдың тұңғыш тамшысынан жасыл жапырақ ді-i-ip-i ете қалды. Тығыншықтай томпак, періште кеудесіне бозбала жігіттің қолы тұңғыш рет тиген қыз сияқты. Ді-i-ip-r...

Содан балконның, жақтау теміріне тиген тамшыдан бір нәзік қоңырау зың-зың деп ызындалды да түрді.

Жұбанбас, жылауық жауын. Қайта қуанбай ма... Жаңбыр басылып, күн ашылып, дүн-дүние жарқырап-жайнап шыға келуші еді.. Зың-зың-зың...

Дүниеге адам баласы бір тамшыдан жараптып келген дейді. Тұңғыш тамшы. Бәріміз сол тұңғыш тамшыдан тарағанбыз. Қасиетті тамшы. Азбыз.

Бірі кем дүние.

Еш пен кеш

*Ұрылардың ұсағы түрмеде жүр,
Ұрылардың үлкені мінбеде жүр.*

(М.Тазабеков)

Аса ірі айтыс ақыны Мұхамеджан балам дұрыс айтады: ұрылардың ұсағы бар, үлкені бар. Мысалы, өрмекшінің торына ұдайы шыбыншіркей ілінеді, ал сона, ара сияқтылар торды үзіп шығып кете береді.

Қазіргі үлкен ұрылар түйені түгімен, кемені жүгімен кылғыта береді.

Осыдан он бір жыл бұрын, 1997 жылы, «Егемен Қазақстан» «Шерханға хат» айдарымен Камал Смайловтың «Өтпелі кезең өкіндірмесін» атты мақаласын жариялады. Оған мен жауап ретінде «Жемқорлық, ұрлық-қарлық, паракорлық,

қылмыстың бір түрі бар жалақорлық» деген хатты жарияладым («Егемен Қазақстан», 1.10.1997).

Содан бері де он бір жыл өтіп барады. Өкімет жемқорлық, ұрлық-қарлық, парақорлықпен күресті енді-енді бастап жатқан сияқты. «Койын алдырып, қорасын бекіткенсіп» жатқан сыңайы бар.

«Ештен кеш жақсы» деген-ау.

Бір кем дүние.

«Ов» пен «ев»

Осыдан он жеті жыл бұрын «Егемен Қазақстан» газетінде менің фамилиям «Мұртаза» болып жазылды, «ев» алынып тасталды.

Дәл осы амалды Парламент мәжілісі енді қолға алып, заң қабылдап жатыр (Қара: «Айқын», 8 қазан, 2008 жыл).

Бұған да шүкір.

Әлі де «ов» пен «ев», «ин», «ич» дегендер мандаларына түшпен жазылғандай, өмірі кетпейтін таңбалар көп. Арада ұрпақ өтер. Келер ұрпақ тазалана.

Баяғыда еврей халқы перғауынның құлдығына түсіп, одан әулие Мұса пайғамбар құтқарып, құлдықта болғандар өмірден өтіп таусылғанша,

еврейлерді қырық жыл бой шөлдің ішімен алғып жүрген.

Жаңа, жас ұрпақ дүниеге келгенде, Мұса пайғамбар оларды Палестина жеріне қоныстандырып, Израиль мемлекетін құрған ғой. Бәріне төзім мен ақыл керек.

Бір кем дүние.

Жарымжан жалған дүние

Міне, сарыала күз келіп, кәрі қудаң қыс та таяп қалды.

Әскери мекемелер күзгі маусымда жасы жеткендерді әскер қатарына шақырып жатыр. Біздің тұқымның таразыға тартылар шағы бұл. Оған дейін ірілі-уақты аралас дүниеде сезіле бермейтін кем-кетік осы жерде әшкереленеді.

Әскерге шақырылған жастардың 80 пайзы жарамсыз. Көбісі жарымжан, бойы аласа, ергежайлі ұрпақ өсіп келе жатыр. Салмағы бір тоқтының салмағына да жетпейді.

Кешегі өткен Махамбет батыр ақын:

— Өтемістен туған он едік,

Онымыз атқа қонғанда,

Жер қайысқан қол едік... —

демеп пе еді?!. Қайда қазір «адырнасын ала өгіздей мөніреткен, атқан оғы Еділ-Жайық тең тең өткен» ерен ерлер?!

Біздің Айша бибі ауылында кешегі ер Байзак датқаның ұрпағы, ерен көкпаршы Нәби бауыр жергілікті көкпаршылар командасын құрып, талай жерде жарыстар ұйымдастырып, сайдың тасындай батыр, балуан жастарды тәрбиелеп жүр. Дүниежүзілік олимпиада ойындарының женімпазы Мұхтархан Ділдәбек батыр көкпаршылар жарысын бастап, жақсы үлгі көрсетіп, тағы бір ерлік жасап жүр.

Үміттің оты осыларда. Олар аз. Жақында баспасөз сонау Канададан таза тұқымды бұқалар жеткізілгенін хабарлады. Малдың тұқымын тазартқан жақсы.

Ал азыңқырап бара жатқан адам тұқымын, ұлт генофонын қалай жақсартуға болады? Денсаулық сақтау деген сала осыны ойлай ма? Ойлайтының білмеймін, айтады. Бірак дәрменсіз.

Қалай болғанда да, мемлекет тұғыры мызғымастай бекем болуы үшін, өкімет те, жалпы әлеумет те қазіргісін, болашағын ойлап, ұрпақ тазалығын ерекше қолға алғаны абзал болар еді.

Оны ойлап, отан сүйер әрекет қылатын қайраткелер қайда?!

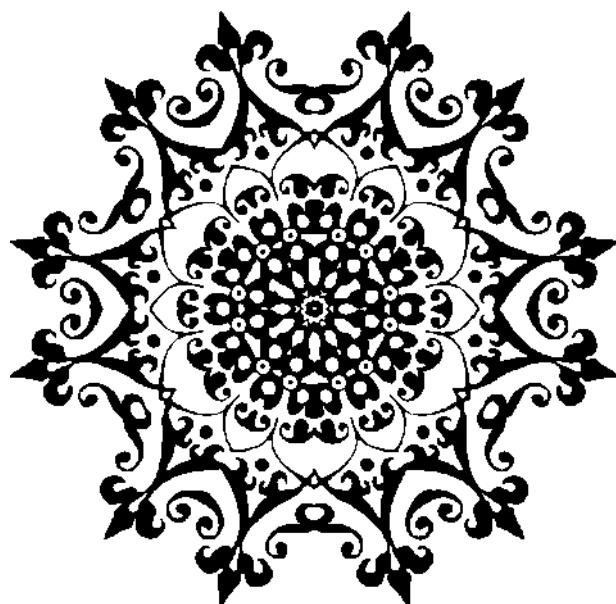
Бір кем дүние.

~ *Бір кем дүние*

БІР КЕМ ДҮНИЕ

(2-кітап)

Шындық туралы

Ертеректе мен «Шындық шірімейді», - деп жазған екенмін. Алтынбектің өлімі туралы. Шындық шірімейтін де шығар. Бірақ қараңғыда қалған, топыраққа көмілген алтын сияқты жасырынып жататын шығар. Шындық асықпайтын болар. Сонда да асыл кездік қап түбінде шірімес.

Сонымен бұрын айтқаным – айтқан: Шындық шірімейді. Қанішерлер қан толтырған торсыққа батып өледі.

Баяғы Тұмар ханым апамыздың әдісі - әділ.
Бір кем дүние.

Соғыстың соңғы солдаты

Біздің Мыңбұлақ – Маутан ауылынан соғысқа көп ер азamat аттанған. Көбі қайтпады. Сұлтан, Нұралы, Өскен, Қайып, Поштақұл, Жиренбай, Орха, Ноха,... Қайтқандардың ішінде Әбдікәрімнің Тұрары бар еді.

Қайтқандар Алланың елге берген сыйы. Тұрардан 10 ұл-қызы қалды. Егер соғысқа кеткендердің бәрі қайтқанда кәзіргі Маутан – Шектібай – Күштан аталардан жүздеген ұрпақ қалар еді. Не амал?

Қалғанына Алла береке берсін.

Бір кем дүние.

Шашылғанды жинау

Тұтас халық өмірінде кезең-кезенге байланысты халықтың шашырайтыншашылатын кезеңі бар. Бір кездерде түрлі себептермен қазақтар тоз-тоз болып шашырады.

Жаугершілік кезеңі.

Отаршылық кезеңі.

Ашаршылық кезеңі.

«Жоғарыда жау іздеген қазақтың басы да қайда қалмаған» дегендей қылышы-қылышын замандар бастан өтті.

Алланың мейірімі түссе, енді сол шашылғанды жинау кезеңі келер.

Қазаққа Алланың нұры жауар кезең келген шығар. Шашылғандардың алды Атамекенге жиналышп жатыр. Өзбектен, Ресейден, Түріктен, Монголдан, Қытайдан, т.б.

Бүйиртса, әлі жиналар.

Теніз тартылады. Теніз тасады

Тасимыз әлі, көбейеміз әлі. Кем дүние емес, мол дүние болсын.

Құйрық майлау

«Жазушы» баспасынан былтыр «Бір кем дүние» қалта форматпен 2000 дана болып шығып

еді. Кішкентай кітапшаның жолы болып, тез тарап кетті. Бұған сайыпқыран Қайрат мырзаның көп көмегі тиді.

Содан енді баспа бастығы Есенғали мырза «Бір кем дүниені» қосымша тиражben қайта бастырып жатқан сияқты.

Бұл хабарды Несілбек – «Кордайдың қоңыр құлжасы» айтты.

Әрине, жағымды хабар. Көп кітаптар өтпей, сіресіп тұрғанда, «Бір кем дүние» қосымша тиражben қайта басылып жатса – неге қуанбасқа. Ал, мұндай хабарды жеткізген Қоңыр құлжаның «құйрығын» неге майламасқа?!

Ата-баба жоралғысы ғой. Әттен, басқа жазғандарың да осылайша тез өтіп кетіп, қайта-қайта басылып жатса ғой... Әлдене жетпей тұрады.

Бір кем дүние.

Биіктен құлау

Баяғыда, бала кезімізде, сол көкшіл мұнара алыстан-алыстан көрініп тұруши еді.

Ол Жуалының аудан орталығы Борандының элеваторы болатын. Өзіміз бір уыс бидайға зар заманда осы оппа тәрізді элеваторға арбамен, ат арба, өгіз арбамен, есекпен астық тасушы едік.

Есекпен таситындардың біреуі мен едім. Астымдағы қарны жуан, салпаң құлақ, жұндес мәш есек еді. Соған бір қап бидай артып, оның үстіне мені шоқитып отырғызып қояды. Содан Мамыт

дейтін атамызды «Командир» қылыш, сол бастаған керуен Боранды элеваторына аттанамыз. Енді азап алда.

Есектен қапты түсіріп, сатымен қапты биікке – биікке көтеріп шығарамыз.

Қапшық емес, кәдімгі қап, өте ауыр, әлі қата қоймаған қабырғаң қайысады, майысады.

Бұраландап, теңселіп, қисаландап келе жатқан сондай бір сэтте, мен сатыдан ауыңқырап барып, қаппен бірге, төменге құлап түсейін.

Құдай жар болғанда, төменде төбедей болып үйіліп жатқан бидайдың үстіне құлап түсіппін. Белуарыма дейін бидайға батып кетіппін. Әлдекімдер келіп, мені бидайдың оппасынан суырып алыпты. Әйтпесе элеватордың астына тартып кетер екен.

Содан бері жетпіс жылға таяу уақыт өтіп кетіпті. Элеватордың алыстан-алыстан көрінетін зау биік мұнарасы да, жермен-жексен астық қоймалары да құлаған. Қабырғалары ырсып-

ырсиып, сонау Кайназой тас дәуіріндегі мамонттардың қаңқасы сияқты үрейлі көрінеді.

Елу жылда – ел жана. Жұз жылда элеватор өлген. Соны көрген мен әзірше тірі жүрмін.

Биіктен құласам – қара тастың үсті емес, таудай нанның үсті... Қалғанын Алла біледі.

Бір кем дүние.

Таңғы тұс

Сірескен темірлер. Солардың арасымен бір жоғарылап, бір төмен түсіп жүріп, бір бөлмеге тап болу. Дастанхан. Сірә, Құнікей-Ана, әлде Домалақ-ана басында аппақ күндік дастанханға дәм қойып жатыр. Екі-үш ер кісі, ересектер, піскен ет. Біреуі ұзын қабырғаны алдыма қойып жатыр.

Ояндым. Ойландым.

Бұл қай дүние? Ұлы әруақтар қаумалағаны қалай.

Не болғанда да жақсылыққа жорыған жақсы. Әсіресе ұлы ананың мейірімді дидары, жылы қабақ, жұмсақ мінезі...

Не Құнікей-Ана, не Домалақ (Нұрила) Ана екен деп жорыдым.

Анық танымасам, Алла тағала кешіргей... Бір кем дүние.

Жақсылыққа жабылу

Жақсылық - Мәді Омардың шөбересі, Сұрапалдының немересі.

Сірә, бірінші, не екінші класта. Ол жалғыз. Ал, көршінің бес қасқасы бар.

Бесеуі жабылып Жақсылықты ұрып тастайды. Аяғы жаңа шыққан кішісіне дейін тас лақтырады. Жақсылық – жалғыз.

Маған келіп әңгімесін айтады. Бабасы Мәді-Омардан талай қорлық көргенмін. Жақсылық екеуміз доспыз. Мен оны бес қасқадан қорғап жүремін.

Бабасының қылышы үшін шөбере жауап бермесе керек. Ал, Жақсылықтың бабасы мені «халық жауының баласы» деп қорлап, абақтыға қамады ғой.

Замандар мен адамдар.

Әр нәрсе келбетіне қарай.

Бір кем дүние.

Жалғыз қасық

Қыстың күні балалардың қарны тез ашады. Әлде сұық сорып қояды. Әлде тамақ нәрсіз.

Кешкі тамаққа дейін әрең шыдаймыз.

Бірақ, Айша асықпайды. Қол диірменге бір уыс қуырылған арпа тартып, соның талқанынан быламық пісіріп жатыр. Қара суға қайнатып.

Жалғыз сиыр суалған. Бірақ соның сүтінен айран ұйытып, сол айраннан сүзбе алып, сол сүзбеден кептіріп алған бір қалта құрты бар.

Енді сол құрттың бірер түйірін алып, ыстық суға салып, қолымен езіп отыр.

Қазандағы қара суға салған быламық пісті-ау дегенде, Айша қазанның қақпағын алып тастайды. Қазаннан бу көтеріледі. Бұл быламық піскеннен алғашқы хабар.

Ағаш ұста Найын деген кісі аршадан қашап істеген жалғыз қасық бар. Сол қасықпен жалғыз ағаш табақты Жакан, Батан, екеуі кезек-кезек ұрғылайды. Айшаны асықтырғаны. Бірақ Айша асыға қоймайды. Әлгі қатқан құрттарды әлі езіп отыр. Мына буы

бұрқыраған қара көжені сол құрт қатықпен сөл де болса ағартпақшы. Ол үшін әлгі қақпағы ашылған қара қазан демін әбден шығарып, буы басылса болар еді. Әйтпесе, ыстыққа езілген құрты қатса, іріп кетуі мүмкін бе...

Әйтеуір Айша асықпайды.

Ана екеуі ағаш қасықпен жайпак табақты сабалайды...

Қасық ұстағандардың аш ішектерін шұрылдатып барып, тайпак қара табақ та алдарына қойылды-ау.

Екеу-ара жалғыз қасық. Алдымен кім ұрттау керек? Бұл кәдімгідей мәселе. Соны шешіп алу керек.

- Алфавит бойынша, - деді Батан.
- Фамилия бойынша, - деді Жақан. Өйткені ол Қадыров. Ал анау Мұртазаев.
- Жоқ, өз аттарымыз бойынша, - дейді Ботан. Өйткені «Б» «Ж»-дан бұрын.
- Жоқ, -дейді Жақан, біз әкелерімізден үлкен емеспіз. Әкелердің аттары бойынша «М» - дан «Қ» үлкен.

Сөйткенше бұл айтысты тыып тастап, Айша:

- Әй, көжелерің сұып қалды ғой, - деді.

А, мейлі, сен-ақ бастай ғой деп, Батан кеңпейіл бола қалды.

- Сол-сол еken, Жақан қара қасықты қара табақтағы қара көжеге салып кеп жіберді ғой, азамат ердің баласы. Табақтың түбіне дейін сұңгіп кеткен қасықтағы быламық әлі ыстық еken, аузы күйген Жақан қасықты табаққа қайта сала бергенде, Батан оның қолынан ұстай алды.

- Болды! Бір қасықтан артық ұрттауға болмайды. Бір кезекте - бір қасық! О бастағы келісім солай! Тәртіп бұзбайық!
- Ой, мен өлі бір де ұрттаған жоқпын ғой.
- Жок, ұрттадың!
- Істық екен, аузым күйіп, ұрттай алмадым ғой.
- Жок, ұрттадың. Болды!

Сол-ақ екен, Жақан орнынан тұрып, ішкі есікті жүлкүп ашып, сыртқы есіктің аязын азынатып, қалың қарды асау айғырдай тізеден кешіп, Шанышқылы жақты бетке алып, кете барды. Артынан қуалай шыққан Айшаның:

- Ай, Жақаш, қайта ғой, айналайын, - дегенін де елемей, қара қарғадай бойы көрінер-көрінбес, бозарыңқы тартты. Айша оны соңынан қумақ болып еді, тізеден келген қарды омбылап, жүре алмай қалды. Әрі де кебісті қоңылтаяқ кие салып еді. Үйге асығыс қайта кіріп, өз баласы Батанға шүйлікті.

- Жолда қатып өлетін болды. Тұн қараңғы, адасып-ақ өледі. Шын масқара енді болды. Бәле көрген жүгірмек, нең бар еді, тентектен тұған тентекке тиісіп?!

- Е, өзі ғой... – деп Батан жаман бәтіңкесін кие бастады. Дәл осы кезде тыстан:

- Айша! Оу, Айша! - деген дауыс шықты. Сөйтсе, Байжұман деген кісі екен:

- Оу, мына жиенді неге өкпелеттіңдер, ана сайдың арғы қабағында қарға батып қалыпты. Құдай жарылқап, үстінен түспесем – қатып қалатын екен. Астымдағы атым үрікпесе, байқамай өтіп кете берер ме едім, ажалы жоқ екен, байғұс баланың...

Айша Байжұманға бар алғысын жаудырып жатыр.

- Ай, айналайын қосбас қайнаға-ау, Мұртаза мен Қадыр «халық жауы» атанып, айдалып атылып кетті. Сенің аман келгеніңе шүкір. Әйтпесе сені де итжеккенге қолыңа кісен салып әкетіп еді-ау...

Айшаның «қосбас» дегені Байжұман атаның басына шүйдесінен қосақталған тағы бір бітеу басы бар еді. Жарықтық содан үлкен тұмак киіп жүретін.

Әуелі Мұртаза мен Қадыр сияқты «халық жауы» ретінде сотталып, каторгадан қашып шыққан. Қалай құтылғаны белгісіз. Әйтеуір ажалы жоқ екен, жарықтық.

Жақантайының жағдайын «ұзынқұлақтан» лезде есітіп, Әдия әкпеміз Шанышқылы ауылданан ұшып жеткен ғой.

Келе сала айқайға басып, Айшаны алқымнан алады. Артынша арыны басылып, екеуді Күнікей-анадан қалған самаурынға шәй қайнатып, соны сораптап ішіп, өткен-кеткен алма-кезек дүниені әңгімелеп, аһылап-ұхілеп алған екен.

Күнікей-Ана – Мұртаза мен Әдияның анасы.
Бір кем дүние.

Каусар бұлак

Кеудеме қайғы толған соң.

Каусар жырмен жуынам...

(Дулат)

- Инна ағытайынакал, Каусар,
Фассали лиробика уанхар
Инна шанияка хуали автор
(Құран)

Каусар – Мекке түбіндегі аса қасиетті бұлак.
Дулат ақын Абай заманындағы заңғардарындылардың бірі. Қайғы қасіреттің өзін каусар жырмен жуып кетіру – тексті ақындардың ғана қолынан келеді.

Бірақ «мен ақынмын» деп кеуде қағып жүргендердің көбі – жұн-жұрқы. Каусар өлеңдер жазатындар – туған жердің құрсағынан ғана шығатын інжу-маржан, бірләндар – миллионнан біреу.

Жазмыш солай.

Бір кем дүние.

Құлақ неге екеу?

Адамда бір ауыз, екі құлақ бар. Демек аз сөйлеп, көп тыңда деген ишарасы ғой Алланың.

Сөйлеген адам – асыл тұқым сепкен адам. Тыңдаған адам жемісті жинаған адам.

Өкініштің сол, бұл заманда мылжындар көп, сөздерінің нәрі жоқ. Жиналыскорлар асыл уақытты жалмағыштар.

Нәрлі сөйлеудің үлгісін баяғыда Үбырай Жақаев есімді күрішші ақсақал көрсетіп еді. Жазушылар жиналысында:

- Диқан кетпеніне,
Шопан таяғына,

Жазушы қаламына ықтият болсын, - деп үш-ақ сөз айтып еді әне, сол данышпан.

Өкінішті. Үбырай Жақаевтар мындан біреу-ақ қой.

Бір кем дүние.

Көшедегі қателер

Көшеде небір ақыл сөздер, нақыл сөздер жазулы тұрады. Дұрыс-ақ.

Кейде бір-ақ ақыл сөз дегендері - ақымақ сөз тәрізді болып кетеді. Мысалы:

«Ақыл азбайды,

Білім тозбайды!» - бүкіл көше бойына ұзыннан ұзак жазулы тұр.

Шын ақыл болса игі.

Ал, мас адамның ақылы ше?

Алжыған адамның ақылы ше?

Білімнің де озығы бар, тозығы бар.

Мысалы: Дарвиннің адам маймылдан жаралған дегені, Құдаймен ісі жок.

Бір кем дүние.

Арзы мен бозторғай

Арзы апам екеуміз Көксайдағы қырғыз ата Нұралының үйінен келе жатырмыз. Қырғыздардан алған дәсері қап жүгеріміз есектердің үстінде.

Тамылжыған көктем. Көк өзек. Арзы апам жас жусанның үстінде құбылаға қарап намаз оқып отыр.

Төбесінде бір бозторғай үзбей шырылдайды.
Апамның арызын Аллаға жеткізгісі келгендей
үзіліп-үзіліп шырылдайды. Бозторғай деп
жүргеніміз періште шығар. Адамдардың арызын
Аллаға жеткізу үшін шырылдайтын болар.

Табиғатта біз білмейтін құпия көп.

Бір кем дүние.

Ағаның алақаны

Мұстай Кәрім – ұлты башқұрт. Ал башқұрт дегеніміз Бас қасқыр деген ұғымды білдіреді. Көне түріктер қасқырды «құрт» деп атаған. Қасқырдың ұрғашысын «құртқа» деген. Мысалы: Қобыландының Құртқасы.

Сол Бас қасқырдан шыққан ақын, Социалистік еңбек ері, ерен жазушы, сақа солдат – Мұстай Кәрім еді. Баяғы студент күнімде мен оның «Радость нашего дома» деген кітабының орысшасын башқұртшасымен салыстырып отырып, қазақшаға аударып едім. Содан Мұстай аға:

- Мен қазақтың болашақ бір жазушысын аштықтан аман алғып қалып едім, - деп мақтанатын.

Құдай иманыңды берсін!

Ашқұрсақ студентке азық болғаны рас.

Бір кем дүние.

Аш бала тоқ баламен ойнамайды...

Жер бетінде бір миллиардқа жуық адам ашқұрсақ. Оның көбі жас балалар.

Ал, енді бір миллиардқа жуық адам тоқшылық тобына жатады. Жартысынан көбі аса семіздер.

Өзің аш отырып, басқа жоқ-жітікпен бір үзім нанды бөлісіп жесең – имандысың. Аштардың жанында отырып, тоя тамак жеп, бөліспесең – имансызысың.

Өз басымыздан өткен сондай бір аштықты мен «Бір кем дүниенің» бірінші бөлімінде жазған сияқтымын.

Аштықтың бетін Алла аулак қылсын. Қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заман болсын.

Бір кем дүниеден адамдар азат бола ала ма?

Аш бала тоқ баламен ойнамайды,
Тоқ бала аш болам деп ойламайды.

«Аппақ гүлдер»

Таң ағарып атқанда ұйқымнан оянып, бас жағымдағы радионың құлағын бұрап едім, әдемі дауыс «Аппақ гүлдер, аппақ гүлдер» деп ән салып тұр.

Кенет көз алдыма Қуаныш Төлемет бейнесі келе қалды. Бұдан оншақты жыл бұрын о дүниелік болып кеткен қайран Қуаныш...

Өнер өлмейді деген осы шығар. Ол ақын еді. Басқа өлеңдері көп қой. Бірақ осы «аппақ гүлдер» есімде ерекше сақталыпты. Ол осы өлеңді емханада жатып жазып еді. Сонда көңілін сұрап барып едім.

Сәтті шыққан бір өлеңмен де тірілердің арасында ұзак өмір сүре беруге болады.

Мәселе сол өнердің өлмеуінде ғой.

Бір кем дүние.

Арпалыс

«Қазақ елі» атты ерен ескерткіш ашылуына облыс делегациясымен бірге Тараздан Астанаға мен де бардым.

Барып қана қоймай, сол салтанатқа жиналған сан мыңдаған адамдардың алдында «шпаргалкасыз» сөз сөйледім. Құдай аузыма салған адал сөзді айттым.

Сол сөзімді біреулер дұрыс деді; Біреулер бұрыс деді.

Ал өзім құлағыма Құдай сыбырлаған сөздің «бұрысы» жоқ деп сенемін.

Ақиқатын ахирет айтады. Ал, тірілер не десе о десін. Кінәлілерді тозақ тоса тұрады.

Тіршілік деген – Абыл мен Қабылдың арпалысы.

Бір кем дүние.

Тасбауыр көкек

Көкекке не көрінді? Басқа құстардың ұясына жұмыртқалап, оны қараусыз тастап кете береді. Жұмыртқам қалды-ау деп қайғырмайды.

Әсіресе тауықтың ұясына жұмыртқалап кеткені обал! Тауық байғұс өзінің анқаулығы ма, әлде санасыздығы ма – бөтен жұмыртқаны ығыстырып, ұядан шығарып тастамай өз тұқымдарына қысып, бауырына басып, шайқап-шайқап, балапан қылышп шығарады-ау... және жем, құрт-құмырсқа тауып беріп, асырайтынын қайтерсін.

Күндердің күні болғанда қанаты қатып, қалықтауға жарағанда, көкектігіне тартып, биікке көтеріліп, ұша бастаған балапанына күркे тауықтың қақылықтап, зар жылағанын көрсөң! Қанаты қысқа тауық байғұс ұшуға жаралмаған.

Сөйткен көкек балапан өз анасын таба ала ма? Әлде панасыз жетім қала ма белгісіз...

Бір кем дүние.

Бұл енді оқымаған, тоқымаған, маклұқат әлемі ғой.

Мұндай көкектер адамдар арасында жоқ деп айта аламыз ба?

Ай, білмеймін. Кейін қыл көпірден өте алмай, тозақ отына құлап, күйетін адам-көкектер, сірә, аз емес-ау.

Міне, бұл шын кем дүние.

Көкпаршы Нәби

Жаңабай руынан шыққан датқа Байзақ ұрпағы Нәби Момын Жуалының, кейін күллі Жамбыл облысының көкпаршыларын басқарды. Ол бастаған көкпаршылар ұдайы бәйге алып жүрді.

Сол Нәби бір аяғынан айырылып, мүгедек бол қалды: бір башпайы ауырып, бара-бара соны кестірді. Келе-келе бір аяқтың басы кетті. Бірте-бірте тізеге дейін өршіді.

Келесі жолы тізеден жоғары, қара санға дейін кесілді.

Жақсы ат аяғынан қалады деуші еді. Атағы алысқа кеткен көкпаршыға тіл-көз тиді ме, кесел үдеді.

Асыл азамат аман болсын. Қатерлі кеселін тия гөр, Алла!

Бір кем дүние.

Ақын Фариза

Қазақта ақын көп.

Фариза жалғыз.

Жаңа туған айдың жанында жалғыз жұлдыз ерекше жарқырап тұрады.

Періште жұлдыз сияқты.

Ақындығы да, жаратылысы да ешкімге ұксамайды.

Ақын жалғыз. Перзенттері сансыз. Олар миллиондардың жүрегін жылжытады, жандарын жадыратады.

Перзенттері сонысымен құдыретті.
Жұлдыздарың сөнбесін!

Сенсіз дүние - бір кем дүние.

Үш таған

Асыл анамыз, күн дидарлы Күнікей бәйбішенің жасауымен бірге келген үш аяқты ошақ туған бауырым Батырханың үйінде әлі бар.

Қара маймен жақсылап майлап қораның сыртына іліп қойыпты.

Онысы өте бір ақылды іс болды.

Қайран көненің көзі.

Ұлы Күнікей анамыз - кәзіргі Түркібас ауданына қаасты Төле би ауданының Жолан Жанысының қызы.

Үш таған ошақ. Сірә, қасиетті Түркістан шаһарының түбіндегі Шорнакта ұстаханада

шойыннан құйылған болар. Бірақ неге үш аяқты?
Неге төртеу емес.

Кім біледі, үш аяқ – үш жүздің үлесі шығар.
Үстіндегі тай қазан төрелер мен қожалар емес пе
екен?

Қалай десе де қасиетті ашаршылықта да,
жоқшылықта да адамдарды асырап келе жатыр.

Шет елдің алмасы

Бір түрлі айтуға ыңғайсыз. Алматылықтар
шет елдің дәмсіз алмасын сатып алып жеп отыр.

Әсіресе Қытайдың, қырғыздың алмасы
базарды басып алған.

Қазақ байғұс о да алма жегісі келеді. Кезінде
Алматының апортын ғана жейтін қазақ енді
Қытайдың дәмсіз, нәрсіз алмасын қажақтап
қалған.

Ең алдымен Алматының айналасын
тоздырдық. Адамға да, алмаға да аса қажет ауа
бұзылды. Табиғаттан құнар кетті. Құнармен
тал-дарақ, өсімдік кетті. Таулардың белуарына
дейін үй салғыш алпауыттар Аспатаудың өзін
жұтып жатыр.

Хош бол, апорт!

Арам қатсын алпауыттар!

Бір кем дүние.

Ұрпақсыз жетімдер

Жетім дегеннің не екенін, кім екенін бір білсек – біз білерміз.

Әдетте жетім деп әкесіз жетімді айтады, шешесіз жетім-шерлі жетім. Ал енді ұрпақсыз жетім – сорлы жетім сол.

Төле биге жала тақпа!

Тараздың қақ төрінде, Атшабардан еңіске түсе берерде, қасқа жолдың үстінде, керілген матаға:

- Көктен тілеме,

Көптен тіле!

(Төле би) – деп аспандата жазып қойыпты.

Билердің биі, тәбе биі дана Төле би өйтіп айта қоймас. Ол әулие «көк» пен «көптің» мағынасын түсінбейтін кісі емес қой.

«Көк» деген – Көк Тәңірі құдырет соның қолында! Көптің аты – қара халық. Көвшілік. Көктен Құдай бермесе, жұт, құрғақшылық болмаса, көктен тамбаса – ашаршылық! Сондай кезде «көп» қырылады. Сондай сұмдықтар болған. «Көп» аз болып қалған.

Дана Төле би айтпағанды оған жапсыра берме. Обал болады.

Зауалы – басыңа.

Бір кем дүние.

Кітап жазғыштар

Төкен деген біреу телефонмен тыныштық бермейді.

- Кітап жазып бітіріп ем, соған алғысөз жазып бере қойсаңыз...
- Кітабыңды оқымай жатып, қалай жазамын?
- Теңіздің дәмін тамшыдан тануға болады емес пе, ағатай?!...
- Не дейін? Мүмкін рас та шығар. Онда оған алғысөздің не қажеті бар?!

Бір кем дүние.

Бесік жыры

Баяғыда бір шаруа әйел Ясная Полянадағы Лев Толстойға келіп, арыз айтыпты.

- Балам тілімді алмайды, - депті.
- Толстой:
- Қаншада? – деп сұрайды.
 - Беске келді.
 - Онда бес жылға кешігіпсің.
- Толстой дұрыс айтпады. Баланы дұрыс тәрбиелеуге әлгі әйел бес жылға кешіккен.

Ал шындығында одан да көп кешіккен. Бала бесікте жатқанда бесік жырын құлағына құйып тәрбиелеген абзал.

Мүмкін, одан да ертерек: бала аナンың құрсағында жатқанда бөпеге арнап ән салып отырса, тәрбиенің басы содан басталар еді-ау.

Біздің педагогтар олай үйретпейді.

Бір кем дүние...

Он баланың әкесі

Оларды қақаған қыстың ортасында, ауыл шетіндегі үстахананың алдында шанаға отырғызып, Борандыға алып кетті. Он екі жастағы бала-шаға едік. Ағалар соғысқа, соғыс қасапханасына кетіп барады. Үлкендер айтады.

- Бұларды Сталинград майданына апарады, - деп.

Сол кеткендер: Рәсілхан, Кәмет, Сейсенбай, Тұрар, Күзенбай еді.

Солардан елге оралған Тұрар Әбдікерім баласы болатын. Бағы бар екен. Үйленді. Он баланың әкесі болды. Сексеннің белортасына келгенде, өз ажалынан дүниеден өтті.

Егер біздің ауылдан соғысқа аттанғандардың бәрі аман-сау оралғанда, бәрі болмаса да, көпшілігі он баладан тудырғанда, біз қалың ел болар едік.

Көбі соғыстан қайтпады.

Біз азбыз.

Бір кем дүние.

Ақылды қаздың ашуы

Бидай орылып біткен кез. Биыл шығымы жақсы еді. Оны комбайннан кейін төбе-төбе болып, қаз-қатар үйіліп қалған сабанынан байқауға болады.

Комбайн – жақсы қару. Жақсы болмағы комбайншыға байланысты. Кейбіреуі жоспарды асыра орындау үшін жылдамдықты жиілете береді де, дән көп төгіледі. Төгілген дәнді бір-бірлеп теріп ала алмайсың.

Бұл енді алыстан талықсып жеткен қаздардың ырысы. Жемсаулары тез толып тез семіреді. Тойынғаны – рахат. Семіргені – соры.

Бұл сонда аңшылардың мерекесі.

Аңшы шөмелे түбінен ор қазып, сонда жасырынып жатады.

Қаздар шөмеле үстін айнала ұшып, арандатқыш, алдамшы, жасанды қасына қонбақшы болғанда, мерген қаздар тізбегіне оқ атады. Тізбектен біреуі бөлініп, барып, мерген жасырынып жатқан ордың үстіне құлап түседі.

Біліп істесе де, білмей істесе де, әйтеуір, әлде кездейсоқ па – мергеннің он көзін өткір тырнағымен бүре құлайды.

Сөйтіп, әлгі мерген оқ көзінен айырылып, жаралы құсты құшақтап қалыпты деседі.

Алыстан-алыстан аңсап жеткен бейкүнә қазды атқан аңшының тапқан олжасы осындай болған екен дейді.

Бір кем дүние.

Құндыздардың қыз ұзатуы

Бердімбет сайдың күншығыс жағындағы аласа үйдің тау жақ беткейінде отырған мешел кемпірдің даусы әлсіреп шықты:

- Құрмаш! А, Құрмаш! Құрмаш-ай! Күнде осылай.

Мұнира келіні, мыңболғыр, күнде мешел енесін балаша көтеріп алып, үйдің күн жақ беткейіне, аласа бөстектің үстіне отырғызып, семіп қалған, қу сүйек, мешел аяқтарын көрпемен қымтап болып, өзі дорбаға салған айран шалабын алып:

- Ал енді Құдай жар болсын! Үйінде болса, Құрмашты шақырып ал. Өзінді бір Құдайға, одан кейін сол Құрмашқа тапсырдым. Енді кешікsem, Тасбеттен таяқ жеймін, - деп қызылша алқабына асығыс, алқын-жұлқын жүгіреді.

Сол-сол екен:

- Құрмаш! Құрмаш! – деген әлсіз даудың бұзылған үйдің үйіндісінде зарлап отырған байғыздың даудысындай болып, әлсін-әлсін әлсіреп шығады.

Бердімбет сайдың батыс қабағындағы Мұртаза үйіндегі Құрмаш қызы Қамқа апасының дауысын естімес те, мешел кемпір өзін зарыға күтіп отырғанын сезеді. Үйде мұның да мешел інісі бар. Оны жалғыз тастап кете алмайды. Бірақ Қамқаның зарлап отырғанын еске алып, тағы да шыдап отыра алмайды.

Заман сондай. Үйінде аяғы әлі шықпаған мешел баласы бар-ау деп Мұртазаны аяған жоқ бұл өкімет.

Үйінде мешел анасы бар-ау деп Мұсаны аяған жоқ бұл өкімет.

«Халық жаулары» деген дүшпандармен курес басталған залым заман.

Маутан ауылынан ұсталған алты «халық жауларының» біреуі осы Қамқаның жалыз ұлы Мұса еді.

Сиреп қалған аппақ қудай үлпілдек шашын мүйіз тарақпен таратып отырған Қамқа апаң енді күн сәскеден ауғанда маужырап үйықтай бастайды.

Құндыздар ауылы той тойлап, Қамқаны үлде мен бұлдеге орап, хан қызындай киіндіріп, құтты орнына қондырмақ болып, ұзатып жатқан кез екен.

Құндыздардың екі қызы Қамқаның екі жағынан шығып қолтықтап алыпты. Күміс шолпы тағылған сүмбіл шашын жерге тигізбей өзінің бәсіре қызындай болып кеткен (Құндыз) қыз Құрмаш ұстап келеді.

Қамқа сыңсып жылайды. Басқа құндыздар оған басу айтып, бәрі қосылып «Жар-жар» жырын жырлайды.

Қайын атаң өз әкендей болады.

Қайын енең өз анандай болады, - деп жүбатады.

Қамқа сонда:

- Қайын атаң бар дейді. Бұл құрбылар, жаржар-ау, қайран ғана әкемдей қайдан болсын, жаржар-ау – деп әкесін, өз анасын, өзі туып-өскен ауыл-аймағын, құрбы-құрдастарын қимайтынын айтып сыңсиды.

Бұл сыңсуды тындаған бұлбұлдар мен қара жағдайлар Қамқаға құтты болсын айтып жатқандай қосыла жырлап, қүйқылжытады.

Қалың орман, ақ қайындар мен аршашыршалар, ақ терек пен көк теректер, қайсар қарағай, мың жасаған шынар мен үйеңкілер, самал желмен тербетіліп, - бұлар да Қамқа сұлудың тілеуін тілеп, барған жерінде бақытты бол, жан-жағыңа нұрың шашырап, әлемді жарқырат! – деп тұрғандай.

Жерде осындай болғанда, оған аспан әлемі де қосылып, Қамқаға ақ жол тілеп, әуелетіп ән салып келе жатыпты.

Әсіресе адамға жақын, ешкімге зияны жоқ, бауырмал, ақ жарқын қарлығаштар мен бозторғайлардың құйқылжыта жырлағаны естен кетпес. Қарлығаштар әрі ән салып, әрі шалқыта билегендері әлем қызығарлық.

Ал, бозторғай болса, қалыңдықтың дәл төбесіне қонар-қонбас биіктікте қуана-қуана ән салып, Бердімбет сайы бойындағы осы бір таңғажайып салтанаттың мән-жайын Раббым Аллаға, оның періштегеріне тамсана хабарлап, әнмен айтылатын әңгімесін тауса алмай, дем алмай шырылдайтын шырын даусы бір тынбайды.

Мұндай ән-күйге бөлеген құрметке құндыздар түгел қуанғандай «Жар-жарды» жалықпай айтып келеді.

Сайдың бетіне дейін толықси акқан өзен тіршілігі өзгеше.

Су бетіне дейін жайылған тұңғиық жапырақтарға шығып алып қосақтап тұрған тостақ көз бақалар тыным таппай бақылайды.

Ақ қайындардың дінгегіне орала ирелендеген сұық көз жыландар да сұлу Қамқаны жатқа қимай, қызғанышын білдіргендей ысылдайды.

Қамқа сұлу шелегін көтеріп, мөлдір бұлакқа аппақ білегін жуғанда, сол білекке жабыса қалып, арман-тілегіне жеткендей солқылдата сора бастайтын сұліктер, сол білектен енді қайтып айырылғысы келмейді-ақ.

Жалбыз арасында жасырынып отырған шақшақай шымшықтар Қамқаның бұрымындағы шолпысына қызығып, әндете бастайды.

Зипа бойлы теректерге қонып отырған құлпырма қанат жаннат құстары Қамқаның нұр шашқан дидарына қызығып, өздері де сыңсыма әнге салғандай болады.

Ұзатылып бара жатқан қыз сыңсиды:

- Қайын енесі бар дейді күрбұларым, жар-жар-ау,

Қайран ғана анамдай қайдан болсын, жар-жар-ау...

Қаумалаған құндыздар қалыңдықты жұбатады. Қайын енен жақсы болса, өз анаңнан кем болмайды, дейді.

Жарқабакта қалың өскен нар қамыстың арасында жұмыртқа бастырып жатқан қырғауылдар шыдай алмай, парылдал ұшып, құндыздар тобына қосыла кетейін десе үяда жатқан жұмыртқаларын – болашақ

балапандарын қимай, қыз ұзатқан құндыздарды біраз жерге дейін шығарып салады.

Солтүстікten оңтүстікке ұшып бара жатқан ақ тырналар тізбегі Құндыздар тойбазарына құрмет көрсетіп, тойшылардың үстінен бір айналып өтеді. Тырау-тырау айтып қоштасады.

Алыстан келе жатқан ақ тырналар мынадай мерекелі, берекелі Бердімбет сайына қызығып, қонбақшы да болады.

Кенет салтанатты көштің алдынан ызгарлы леп соғып, ақ буылдыр тұман пайда бола кетеді.

Ақ тұман арасынан кілең қара киінген әлдекімдер көрінеді.

Олар сән-салтанаттың шырқын бұзып, қалыңдықтың басындағы сәукелесін жұлып алып, өзін дедектетіп жетектеп ала жөнеледі.

Азан-қазан, у-шу болған құндыздардың алдын бөгеп, мазак қылғандай, сақ-сақ күліп, қайтындар, кері қайтындар! – деп айырады.

Кенет Қамқа кемпір шошып оянғандай болып, Құрмашқа:

- Апыр-ай, Құрмантай, мен сірә, көп кешікпей кететін шығармын, - деді түсі қашып, дір-дір етіп.

- Қайда? Қайда? – деді Құрмаш түк түсінбей.

- Алысқа, қайтып келмейтін жаққа,
Құрмантай, сен бақытты бол!

Тұмар мен Кир

Қырғыздар ана бір жылы Манас батырдың 1000 жылдығын тойлады. Сол кездегі Жамбыл облысының әкімі Өмірбек Байгелди Манас тойына 170 киіз үй әкеліп тіктірді. Мен Өмекеңнен сұраймын ғой:

- Өмеке, қырғыздар Манастың 1000 жылдығын тойлады. Осы бізде Тұмар ана, европа Томирис деп атап кеткен батыр анамыз бар емес пе? Ол Манастан да үлкен емес пе? Ендеше неге сол ұлы әруаққа неге бір той арналмайды? – деймін ғой. Өмекем малдәрігерлік институт бітірген, білімі бола тұра, академик тарихшылардан көп біле ме деп қаламын. Өйткені былай деді:

- Әуелі Томирис емес, Тұмар-иіс. Бұлдіріп жүрген европалықтар. Екіншіден, Тұмар-иіс бұдан екі жарым жыл бұрын өмір сүрген. Персілер патшасы Кир біздің елді жаулап

алмақшы болғанда, Тұмар-иіс оны жеңіп, басын кесіп, қан толы торсыққа сол басты салып тұрып:

- Тілегенің қан еді, тойғаныңша іш! – деген ғой. Соғысқұмар патшаның ақыры солай болған.

Бір кем дүние.

Ал енді сондай аса ұлы Анамызға арнап, дұға оқытып, ас бергеніміз – үкіметімізге, зиялы деп жүрген ғалымдарымызға үлкен сын.

Бір кем дүние.

Шындық шірімейді

Айдың, Күннің аманында, Құдайдың бейбітшілік, берекелі заманында Алтынбекті атып тастады. Алматыдан алыста да емес.

Анау да емес, мынау да емес, алаштың арыстандай азаматы. Бұл заманың қай сықпыта? Қандай қын, азапты сұрақ болса да, қан төкпей-ақ шешуге болмас па еді?

Әрине, Алтекемнің досы бар ғой, құдайға шүкір, сірә жауы да аз болмаса керек. Тіпті Парламенттің өзінде бір заржақ депутат оны сыртынан ылғи да:

Лаврентий Павлович, Лаврентий Павлович деп кекете сөйлеп отырушы еді.

Мүмкін, оныңкі қу ауыз шығар, зілі жоқ шығар. Мүмкін, оның айтқаны Хрущев аттырып тастаған Берия да емес шығар. Шын күнәкар,

шын залым шындық шымылдығының тасасында шығар.

Қылмысты қанша жасырғанмен, шындық шірімейді. Эйтеуір бір ашылады.

Бірақ, одан Алтынбек тіріліп келмейді гой.

Әттен, бір кем дүние.

Ас берілсе...

Мыңбұлақтың Талаптысының Маутан,
Шектібай, Күшпан аталарының ұрпактары,
алапат соғыстың құрбандары:

Мешітте дұға оқылса

Сұлтан	Орха	Қайып
Кәмет	Ноха	Поштақұл
Сияқұл	Найынбек	Сайлаубек
Нұралы	Өскен	Оразгелді
Нәметқұл	Жиренбай	Болысбек
Сейсенбай	Рәсілхан	Өскенбай
Төреқұл	Махан	Кәрібай
	Тәшкен	Кенже

1941 – 1945 – «Ұлы Отан соғысы» деп аталатын топалаң соғыста окка үшқандар, елге сау қайтқандар, жараланып қайтқандар – бәрі кәзір бұл жалған дүниеде жоқ.

Осылардың әруағына арнап, ауылдағы мешіт
атынан Ас берілсе әруақтар риза болар Алладан
рахмет жауар. Осыны тірі жүргендер ойласа...
Бәрі бірігіп, макұл десе...

Осы ниет орындалса...
Орындалмаса – бір кем дүние...

Көшім хан

Шыққан тегі:

Шыңғыс хан

Жошы хан

Шейбани хан

Баһадур хан

Жошы Бұқа

Бадақұл

Мың Темірхан

Бекқонды оғлан

Али оғлан

Хажы Мұхамедхан

Махмудек хан

Мұртаза хан

Көшім хан

1569 – 1598 ж.ж.

↓ ↓ ↓
Әли Есім Шуақ

Осы үш ұлдан ары қарай, біраз немерелері болmas, тағдыр екен, шөбере-шөпшектері орыстанип, христиан дінін қабылдалап, шоқынып кеткен.

Көшім Сібір хандығын билеп, әлуетті мемлекет құрып, тәп-тәуір дәуірді басынан кешіп жатқанда, аты шұлы Ермак деген атаман шығып, орыс билеушілерінің он батасын алышп, Көшім хандығына қарсы басқыншылық зорақылық жасап, ақыры Ертістің бір саласы – Бағай өзеніне батып өледі. Сондай басқыншы Ермакқа патша талай жерден ескерткіш қойды.

Тіпті 1966 жылы Қазақстанда, Павлодар облысында, айдың-күннің аманында Ермак қаласында оған ескерткіш орнатылып, алғыс айтылды.

Санаы ояна бастаған қазақ жастары мен қалың жұртшылық ол ескерткішті жойып жіберіп, қаланың атын Ақсу деп өзгертуі.

Бұл жағдай осылай.

Ал, Көшім ханда қандай ілтипат бар?

Мың болғыр, Мұрат Әбдіров деген азамат Көшім хан туралы «Таныс та бейтаныс хан Көшім» атты әп-әдемі кітап жазып, көзімді ашты.

Бұйырса, Астана туралы энциклопедия шықпак. Астанадағы бір көшениң атын Көшімхан деп атау туралы ономастика отырысында ұсыныс айттым. Әруағы риза болсын.

Бір кем дүние.

Сардар Сайлаубек

Әдебиет әлемінде таразы басын тең ұстаған әділ сыншы кем де кем. Солардың бірегейі ойда жоқта, оқыста бұл жалған дүниеден өте шықты. Жарқ етіп жанды да, найзағайдай тез сөнді.

Сардар Сайлаубек! Жаның жаннатай болғай. Алла алдыңнан жарылқасын. Ботаң –

Санжарбекің екеуіңдің жұлдызының ғарышта мәңгі жарқырасын!

Сендерге осы бірауыз сөзден басқа не бұйырады?

Бір кем дүние.

Қамқа – Құндыздың қызы

Келіні Мінтай (Мұнира) обалы не керек, мүгедек енесін туған баласындай күтеді.

Құдай Мінтайға бала бермеді. Қүйеуі Мұсаны «халық жауларына» қосақтап, 1937 жылы Сібірге айдал жіберген.

Соғыс заманы келді. Аяқ-қолы семіп, қаңқасы ғана қалған Қамқа кемпірді Мінтай күн шуаққа көтеріп шығарып, үйдің іргесіне орындық қойып, соған отырғызып, жансыз аяқтарын көрпеге орап, жалғыз қалдырып, өзі колхоздың жұмысына, қызылша тазалауға кетеді.

Құдай Мінтайға бала бермеді. Бірақ Қамқа енесі – бала орнына бала болғандай, құндақтаулы нәрестеден де әлпеуаз еді.

Бірақ, соны күншуаққа шығарып, жалғыз тастап кетеді. Кетпеске амал жоқ. Тасбет бригадир «халық жауының қатыны» деп қамшының астына алады.

Қамқаның егде тартып қалған баласы Мұсаны «халық жауларының» қатарына қосып, каторгаға айдап жіберді.

«Халық жаулары» - біздің әкеміз Мұртаза, Мелдехан, Пешен, Әліпбай, Байжұман деген кісілер еді.

Қамқа өз баласы Мұсаны не үшін каторгаға айдап жібергеніне түсінбейді.

- «Халық жауы» дейді ғой, - дейді келіні Мінтай.

- Қай халықтың жауы? – деп қайта сұрайды енесі Қамқа.

- Білмеймін, - дейді келіні Мінтай. Бұл ауылда ешкімге тиіскен жоқ, ешкімді ұрған жоқ. Қайдағы жау?

Терең сайдың батыс жақ беткейінде – біздің үй. Сайдағы қайнар бұлақтан су алғалы келе жатқан Құрмашты көріп қалған Қамқа әлсіз ыңырсып, Құр-маш – деп айқайлаған болады.

Жеті жасар Құрмаш сайдың бергі бетіндегі Қамқаға барады. Содан әлгі мешел кемпірдің сиреп қалған аппақ қудай шашын сипалап, битін қараған болады. Соның өзіне-ақ рахаттанған Қамқа қалғып, мұлғіп ұйықтап кетеді.

Қамқа бой жетіп қалған екен дейді. Бердімбет сайы суға толып, асau өзенге айналған екен дейді. Өзеннің арғы беті, бергі беті ну орман,

сықсыған сәмбітал, мәжнұntал. Қалың қамыс арасы – ары-бері парылдап ұшқан қызыл-жасыл қанатты қырғауылдар.

Өзенде бойлаған жалғыз аяқ жол. Сол жолмен құндыздар қаздай тізіліп, Қамқа қызды ұзатып, сыңсып, ән салып бара жатады.

Бұл қыз ұзату көшіне өзендеғі Камшат сусар, жанат, шамшат біткен бастарын судан шығарып, қош-қош айтысып қалғандай. Тіпті көк қасқа бақаларға дейін бар даусымен бақылдап, қошамет көрсетіп жатыр.

Қамқаны ұзату көші... Таң ғажайып салтанат. Құндыздардың көрісі бар, жасы бар – бәрі сыңсып, қоштасу әніне салғанда Тәңіртау өзі мұлгіп, мұз қатқан кеудесі елжіреп, еріп бара жатқандай.

Көк аспандағы тырналар да құндыздарға ұксап, тізіліп, Қамқаның ұзатылу көшіне тілекшідей тыраулайды.

Су түбінен басы адам, құйрығы балық – су перілері таң қалып, құндыздардың қыз ұзату салтанатына қызыға қарап қалған.

Енді бір сэтте уап-шуап, шығарып салып келе жатқан құндыздар да жок; арқырап асып-тасып алқынған өзен де жок;

Қамқа жалғыз қалыпты. Қолында құндақтаулы нәресте. Пердесін ашыпқараса! –

Ой, сұмдық-ай: өз баласы – Мұса! Айдалып, «халық жауы» болып кеткен Мұса! Сақал-шашы өскен, көкірегі сыр-сыр еткен көксау...

Сол-сол екен, Қамқа оянып кетіп, Құрмашқа қарап:

- О, тоба! – деді. – Жаратқан Ием, құлдық!
Құлдық!
- Апа, не болды? – дейді Құрмаш.
- Мені Мұса шақырады...

Менің талқаным таусылған шығар.

- Қойшы, апа, қорқамын, - дейді Құрмаш.

Мүгедек, мешел, жетім кемпір «халық жауы» болған Мұсамен осылай кездескен. Тек түсінде.

Бір кем дүние.

Смағұлдың мысалы

Смағұл Садуақасов былай деп жазады:

- Мысал үшін мынандай бір сөз айтайын: қазақ базарға сатуға сирын алғып келді. Расписка қазақша жазылған. Оны қазақша білмейтін милиция дұрыс деп таппады. Анаған расписканы орысша жазып әкел деді. Жай қарағанда бұл әрине ұсак нәрсе. Ұлттық психология жағынан тексерсек, бұл үлкен жұмыс. Қазақша жазылған расписка жарамағаннан кейін ана қазақтың жүрегінде өз ұлттының кім екендігі сезіледі. Оның көзінде

қазақтың жұмысының бәрі орынсыз, осал секілді болп көрінетін болады. Ол өзінің күшіне өзі сенбеуге айналады. Оған басқа ұлттың алдында жасқаншақтық пайда болады, ол басқа жерде қеудесі көтеріліп, аяғын алшаң басып жүре алмайды. (Қ.Ә. 12.05.89.).

Осы психология қазақта әлі күнге дейін бар емес пе? Ғасырлар бойында отарлық күн кешкен қазақтың «кеудесі тік көтеріліп, алшаң басып жүре ала ма?»

Ай, білмеймін. Батпандап кірген кесел, мысқылдан шығушы еді-ау.

Бір кем дүние.

Аз халық – тілсіз балық

Отарлаушылар озбыр келеді. Бұдан бес жұз жыл бұрын Американы Еуропадан барып басып алған алпауыттар ежелгі «қызыл терілі» жергілікті халық қырып салды.

Мысалы, колонизаторлар Annazzu тайпасының ер-азаматын өлтіріп, бас терісін (скальп) сыптырып алған жауызға 100 доллар, әйелін өлтіргенге 50 доллар, баласын өлтіргенге – 25 доллар сыйақы төледі. Дәлел үшін құрбан болғандардың бас терісін (скальп) сыптырып алып отырған.

Сөйткен Америкада енді ежелгі индеецтердің тамтығы ғана қалды.

Ал, кешегі СССР деген империяда ше? Патша заманынан бастап, күні кешеге дейін әсіресе, азиялықтар, әсіресе Сібірді, Қыыр Шығысты мекендеген эвендер, явенкілер, нанайлар, чукчалар, удәгейлер, нганасандар, айндар, хақастар, тывар т.б. орыс басқыншылығынан көп зардал шекті. Азая-азая ұлттық, тайпалық болмысынан айырылды. Тіл сорлады...

Бір заманда қазақтар да солардың қосағында кете жаздады. Көп-көп құрбандықтың арқасында аман қалды.

Өз алдына ел болдық, егемен болдық дегеннің өзінде, кәзіргі Ресей президенті Путиннің айтуына қарағанда:

- «Орыс тілін ұлтаралық қарым-қатынас тілі ретінде қолдау - біздің жұмысымыздың басты бағыты. Бұл Қазақстан үшін тіпті өзекті. Қазақстанда халықтың 85 %-і орыс тілінде сөйлейді» (Путин).

Сөйте-сөйте Путин бір кездегі Сталин, Хрущев зорақылығынан да асып түспекші. Сөйтіп қазақ тілінің қауқарын чукча тіліне теңеп қоймақшы. Және бұл саясатты Қазақстан басшылығы қолдап отыр деп қояды Путин. («Түркістан», 23 қазан 2007 ж.).

Путиннің бұл қылышы Қазақстанда бұрыннан тілі қышып, анда-санда бой көрсетіп, қоқандап жүрген Бухаков сияқтылардың делебесін қоздырып кеткен сыңайлы. Енді олар Қазақстанда орыс тілі де мемлекеттік тіл болсын! – деп зіркілдей бастады.

Ал, біздің атқа мінгендер үндемейді.
«Молчание – знак согласия» деген бар.

Алла жар болсын!

Нұрлы жүрек көп болсын!

Әйтпесе бір кем дүние.

Сұрақ-жауап

Қайсыбір жылы Президент айдың-күннің аманында жайбаракат жұмыс істеп жатқан Парламентті табан астында таратып жіберді.

Сонда бір газеттен келген тілші менен:

Сізді таң қалдырған не? – деп сұрады.

Мен:

- Парламентте көзі ашық адам көп бола тұра, мүйіздері қарағайдай-қарағайдай юристер депутат болып отырғанда, Парламенттің «заңсыз» екенін білмеуі, - деп жауап бердім.

Сөйтсе, депутаттыққа сайланбай қалған бір жанжалшыл қатын:

- Сайлау «нелигитимный» болды деп арыз беріпті.

Сол арыз Президенттің есіне бір жылдан кейін тұсіпті де, Парламентті тарату жөнінде бүйрық шығарған ғой.

Соған қарағанда сол кездегі Парламент тікенегі зәрлі кірпідей болған болуы керек.

Бір кем дүние.

Қызғаныштың қызыл иті

Адам ата мен Хая Агадан екі ұл туды: Қабыл, Абыл. Адамзаттың тұңғыш ұрпактары шақырып, дидарласпақ болады.

Қабыл егіншілікпен айналысады екен.

Абыл мал бағады.

Екеуі өз еңбектерінің жемісін тарту, сый-сияпат ретінде алып барады.

Алла-тағала Абыл алып барған қозының етін сүйсініп жепті де, Қабыл алып барған жеміс-жидекке назар салмаса керек.

Қайтар жолда Қабыл Абылды таспен ұрып өлтірді.

Адамдардың бірін-бірі көре алмауы, қызғаныш деген қызыл ит, әне, содан басталған дейді.

Қабылдар мен Абылдар әлі бар.

Қабылдар – қорқау, Абылдар – адаптация.

Арамдар мен Адалдар арпалысы толассыз.

Көбінесе Қабылдар басымдау.

Әділетін тек Алла біледі.
Бір кем дүние.

Багира! Багира!

Тұнде тұсіме Багира кірді. Бізді ізден пойыздың құйрық вагонына мініп алып, пішен артқан ашық платформаның үстінде келе жатыр екен.

- Багира! Багира! – деп айқайласам, маған бұрылып бір қарады да, бұрылып кетті. Өкпелеген сыңайлыш. Қара қабылан тұқымының өкпесі қын.

Багира сегіз жыл жасады, үш рет балалады. Ақыры емшегі ісіп кетіп, асқынып, содан өлді.

Мұндай ақылды, сезімтал, төре мінезді мысық баласы енді кездесе қояр ма екен...

Бір кем дүние.

Кіндік

Жарықтық Жамбыл Жәкен:

- Жер жүзінің кіндігі – Мавзолейдің тасында, Жер жүзінің шырағы Кремльдің қасында, - деп те жырлап еді-ау.

Заман-ай десенші, мәжбүрледі ғой.

Кіндік деген – орталық. Кіндік қала. Астана. Белдік темір.

Не керек, адамда да, малда да, затта да – аса қасиетті мұше. Есті пенде қасиетті мұшени қорғаштап, жат көзден, жалаңаштан таса ұстап жүреді.

Кәзіргі кейбір жас қыздар, кейде кәрісі де бар, кіндігін жарқыратып ашып жүретін болды.

Кіндік – сені туған анаңмен жалғастырған аса қасиетті өзек

Кіндікті кесіп қинағанда,
Анамнан кеттім алыстал.

(Шәкәрім)

Кіндікті ашу –abyройды ашқанмен бірдей.
Ондай арудың қысыр сиырдан несі артық?!
Бір кем дүние.

Болашағымыз қандай?

Қай елдің баспасөзі мықты болса,
сол елдің болашағы зор.

(М.Дулатов).

Осыдан оншақты жыл бұрын
республикамызда шығатын қазақ тілді
газеттердің бәрінің жалпы тиражы жиылдып,
орыс тілінде шығатын «Караван» газетінің
тиражына жетпеуші еді.

Дәл кәзір де сол «Караванның» сандық
денгейіне қазақ тілінде шығатын басты-басты

газеттердің жалпы тиражы жиылып, әрең-әрең жететін көрінеді.

Солардың ішінде шоқтығы биіктеуі «Егемен Қазақстан» екендігі қуантады.

Ал, жалпы жағдай аянышты. Көркем әдебиеттің тиражы екі мыңнан аспайды. Республикадағы кітапханаларға бір-бір данадан да жетпейді. Кітап магазиндерінде қазақ тіліндегі кітаптар жетімсіреп босаға жақта тұрады. Қаптаған Мәскеу кітаптары.

Қасиетті Рамазан айында Астанада Кенесары, Бауыржан Момышұлы, Жамбыл, Әлия Молдағұлова ескерткіштерінің жанында Тіл туралы көпшілік пікір алысқан бәтуалы жиындар өтті. Басқарып, үйымдастырып, шырылдал жүрген Тіл Комитетінің бастығы аса ұлтжанды, ер-азаматқа бергісіз, оратор Оразгұл Асанқазы қызы.

Жетім көрсөң – жебей жүр

Жаның жаннатта болғыр, жарықтық Күнікей анамыз рулы елді бір өзі асырағанын көне көз қариялар тірісінде күні кешеге дейін аңыз қылып, айтып отырар еді.

Бірак ол аңыз емес, шындық болатын. Бабамыз Бердімбет бай ерте қайтыс болған соң,

Күнікей бәйбіше – Бай бәйбіше атанып, атқа қонған ғой.

Ол бір Байзак датқа мен оның болыс болған тұқымдарының заманы болса керек, Күнікей бәйбіше Байзак әuletімен құдандалыбылып, тұңғыш ұлына сол әuletтен қыз алып беріп, елін сақтап, іргесін бекіткен ғой.

Күнікей бәйбіше билеген елде жетім мен жесір елден кетпеген, жоқ-жітігін, кем кетігін тентіретпеген.

Әне, сөйткен ұлы анамыз Жаныс руынан шыққан атақты әулие Төле бидің төл баласы Жолан Жаныстың қызы еді ғой.

Жақсымен құда болсан жағаң жыртылмайды. Ал, кәзіргі жас ұрпақ осы тарихты біле бермейді. Көне көз қарттардан ешкім қалмады. Сол жас ұрпақтың көбі Күнікей бәйбіше – малы жоққа мал беріп, қатыны жоққа қалың малын төлеп, қатын алып беріп, үй-жай қылышп, тұтінін түзеткендерден тараған тұқым.

Бірақ оны біліп жатқан кім бар?! Ұмытшақ ұрпақ. Мешітке барып, бір мезгіл дұға да арнамайды.

Кім біледі, келер күндерде естияр ерлер туып, ұлы АナンЫ еске алышп, ауыл-аймак болышп, Күнікей атын атап, ас берер. Кім біледі...

Бір кем дүние.

Күнікейдегі ұлы Анасы жоқ, кәзіргі кәпірлеу капитализмде жетімдерге кім пана?

Көбісін шетелдіктер мұхиттың ар жағына алып кетіп жатыр. Жетімдерді сататын фирмалар бар көрінеді. Сол жетімдер ертең кім болады? Бұл бақ па, сор ма?

Бір кем дүние.

Құлдықтан құтылу жолы

Ерте-ерте, ертеде, ешкі құйрығы келтеде, еврей халқы Перғауынның құлдығында қалған екен. Перғауын дегеніңіз Жердегі Құдайдың өзі көрінеді. Құдай пендені пендеге тәуелдір ете көрмесін.

Пендеге пенде болудың қорлығын өз басына түсінгендер біле бермейді. Ал, құлдыққа бір түскеннен кейін одан құтылудың жолы қын. Қанша құтылдым десең де төбеннен азап қанжары төнеді де тұрады.

Сол азаптан құтылған дана халықтардың біреуі-бірегей еврейлер. Құтқарған – Мұса пайғамбар!

Мұса пайғамбар (інжілде – Мойсей) еврейлерді Перғауынның қол астынан алып шығып, қырық жыл бойы шөл дала, бетбақ

дүниенің ішінен әдейі адастырып алып жүріп алған ғой.

Ондағы мақсат: құлдықтың ноқтасын киген, сол құлдыққа көндіккен, еті өліп кеткен ұрпақ таусылып болғанша, өмірге құлдықтың не екенін білмейтін азат ұрпақ келіп жеткенше азап жолымен адастыра беру.

Азат ұрпақ келгенде Еркін Елге, Бостандық әлеміне жеткізу.

Мұса пайғамбар еврей халқын сол мақсатқа жеткізіп кетті.

Ал, біз ше, біз хассақ – қазақ деген халық төбеден төніп тұрған қанды қанжардан құтылып болдық па?!

Баяғы Ақтамберді жырау:

- Бетбақтың ең бір шөлінен,

Төтелеп жүріп жол салып,

Шөлең бір жерді көл қылсам... – деп армандаладі...

Бірак кезір сол Бетбақта баяғы мыңғырған, мың-мыңдаған киік қалмай бара жатыр. Бетбақтан Азғырға дейін созылған полигондар... Төбеден төнген ракеталар... Космодром... Мемлекет ішіндегі мемлекет. Біртүрлі ыңғайсыз. Үйінің бір іргесінен ызырық ұрып тұрғандай.

Бүйректен тиген сұық жаман.

Бір кем дүние.

32 санының құпиясы

«Ана тілі» газеті. 13 қараша 2008 ж.

«32 санының құпиясы».

Авторы Амантай Шеріп.

Біздің кәзіргі аспан түстес көкшіл туымызда 32 кірпікті Күн суреті бар.

Күннен тараған 32 кірпікте неше алуан кереметтер бар еken. Мағжан ақын күннен туғанмын десе, сол кірпіктердің бірі ме еken? Кім біледі. 32 құпиясы сан түрлі.

Ал, XX ғасырдың 32-жылышында сыры мен жыры басқаша. Қазақтардың жартысынан көбі қырылған жыл. Зобалаң зорлық жылы. Азынаған ашаршылық.

Мен туған жыл. Сол жылы менің мындаған құрдастарым аштан, қара шешектен өлді.

Біздің елде сондай зұлматтың құрбандарына ескерткіш те жоқ.

Бір кем дүние.

Аққудың көз жасы

Ақындар тамсана жырлаған Бурабай. Алыстан мұнарланып көрінген де-ақ жандуниеңді арбап, жүрегінді елжіретіп, еріксіз ән айтқысы келетін қайран қасиетті Бурабай.

Бірақ қасиетсіз, қатыгез екі аяқты сұмдар сенің де төріңе шығып алып, асыр салып, ойына

келгенін істер, аққуларыңды атады екен-ау!
Бұлғын, бұғыларыңды да оп-оңай аулай береді.

Бұл не деген тасыраңдаған бейбастық?!

Төрт аққуды атып алған айуандар небары 1,5
миллион теңге төлеп, құтылып кеткен.

Ондай оңбағандарды айыппұл төлетіп,
құтқара салған қорықшылар да оңып тұрмаса
керек.

Аққудың киесі атып кетеді. Ақыры азап пен
тозақ болады. Бірақ одан аққулар қайтып
тірілмейді ғой.

Бір кем дүние.

Сұлік сорғыш

«Ақ қайың» атты шипажайда Меліс есімді
емші тізeme дөңгелете жеті сұлік салды. Жай
жүргенде ештеңе емес, бірақ баспалдақпен
көтерілгенде немесе намазға жығылғанда оң
аяғымның жаны шығып кете жаздайды.

Содан сол Меліс тіземді жағалата ілмиген,
боп-боз жеті сұлікті тізіп қойды. Аш немелер
солқылдатып сора бастады. Сәл-пәл ашығаны
болмаса, сүйкімді болып, сүйсіндіріп барады.

Енді бір кезде әлгі ілмиген ап-арық сұліктер
барбыып, қарақошқылданып, ісіп-кеуіп бара
жатты. Енді бір кезде өздерінен өздері домалап-
домалап, жерге түсе бастады.

Әбден тойған екен.
Тойсаң тоба қыл деген.
Ал, адам-сұліктер ше? Олар түйені түгімен,
кемені жүгімен жұтса да тоймайды-ау,
тоймайды.
Бір кем дүние.

Қандай патша данышпан?

Шындықты бір жақты ғана тындаған патша –
патша емес. Ақиқаттың дариясынан маржан
терген патша данышпан.

Кедейді – бай, азды – көп қылған патша
данышпан.

Осы тұрғыдан алғанда бізде қалай?
Таудай сұрак.
Жауабы қын.
Бір кем дүние.

Тоқболат пен Зибагұл

Екеуі бір ауылдан еді. Ауыл занғар таулардың
қойнауында болатын.

Тоқболат суретші. Ұдайы таулар суретін
салатын. Ұдайы Зибагұлдің суретін салатын.
Сөйтіп жүріп екеуі бір бүтін болғанын байқамай
да қалған. Адам Ата мен Хая Ана сияқты ғой.

Құдай қосқанды адамдар ажыратты.

Қазақтар арада жеті ата өтпей қыз алыспайды. Тұқым тазалығы үшін өте әділ амал.

Тоқболат пен Зибагүл қыз алыспайтын аталардан екен. Періштедей буыршын мен бұлдіршін ата салтын бұзып қойған.

Сол үшін адамдар оларды тірідей ажыратты. Әйел заты емес пе, Зибагүл бұл күйікті көтере алмай, ерте дүние салды.

Араға жылдар салып Тоқболат суретші де дүниeden өтті.

Тірілер оны Зибагүлдің жанына апарып жерледі.

Тіршілікте екеуін бірге сиғыза алмаған Жер өлгенде екеуіне де жетті.

Бір кем дүние.

Борсықша сору

«Дағдарыс» деген кесел шықты. Десе де бағаны көтермейміз, бір қалыпты ұстаймыз деп сендіргісі келеді көсемдер, олигархтар.

Бірак «дағдарыс» деген кесел оған көне ме. Оның дәрісі бар ма? Дәрі-дәрмек, азық-түлік бағасы күрт көтерілмей, бірте-бірте қымбаттайтын көрінеді.

Бұл кәдімгі борсықтың тәсілі ғой. Тұнде жусап жатқан қорадағы қойға борсық үй сияқты көрініп, білдірмей келіп, бір семіз қойдың

жанына жата қалып, құйрығын әуелі жалап, үйретіп алып, жайлап сора бастайды екен. Сонда қой жарықтық сүйсініп жататын көрінеді. Сөйтесөйте шарадай құйрықтан шөмшіктей ғана қалатын көрінеді.

Кәзіргі «дағдарыс» деген аурудың емі борсықтың соруындей емес пе?

Жаратқан Құдырет жар болсын.

Бір кем дүние.

Бәйтерек пен балта

Алты қанат үйдің орнындей жерді алып жатқан, айналасына күн түсірмей, көлеңкелеп тұратын Бәйтерекке қыран Бұркіт көп жыл ұя салып, балапан өсіріп, құтты қоныс етіп, бір жолы басқа жаққа кететін болып, Бәйтерекпен қоштасыпты.

Байтерек:

- Жолың болсын. Маған айтарың бар ма? – депті дейді.

Бұркіт:

- айтарым: Сені Құдай қарақшының, орманшының балтасынан сактасын! – деген ғой.

Өте иманды тілек.

Сонау бір жылы Ертістің бергі бетіндегі Бесқарағай ауданына бардық. Орманның әулиесі сонда екен. Балқарағайдың отаны.

Әттең, сол қарағайды әдейі қолдан өртеп жіберіп, сау қалған діндерін кесіп алып, жанжакқа сатады екен. Ішінде қарақшылары да бар, орман қарауылышың өздері де бар – кілең ұрылар.

Ал, сол қарағайды көшетінен (тұқымынан) өсіру үшін жүз жыл керек.

Бір кем дүние.

Тағы да Има Сумак туралы

«Бір кем дүниенің» бірінші бөлімінде әлемге әйгілі атақты әнші Има Сумак туралы жазылған.

«Бір кем дүниені» оқыған министр Мұхтар Құл-Мұхаммед телефонға шақырды.

- Мен Има Сумак туралы деректі интернет арқылы таптырдым, - деді министр. - Отken 2008 жылы Лос-Анжелес қаласында қарттар үйінде қайтыс болыпты. 86 жасында.

Ал, 1961 жылы мен оны Алматыда көргенімде әп-әдемі, жап-жас кезі еді.

Кім біледі, тағдыры шығар, жетімдер үйінде қайтыс болған.

Бәрібір ол ешкім қайталай алмас талант еді.

Мүмкін, тірілер оның қадіріне жетпеген шығар, мүмкін «асау» мінезінен тапқан болар.

Әйтеуір менде бірақ Құл-Мұхаммед беріп жіберген «алтын дискіге» жазылған таңғажайып әндері қалды.

Тірісінде зор болды, өлерінде қор болды.

Бір кем дүние.

Құныс шал мен сұлу ңыған қызы

Француздарда нелер дүлдүл классик жазушылар әсіресе XIX ғасырда көп болған.

Бәрінен шоқтығы биік маған Гюго сияқты болып көрінеді. «Собор Парижской Богоматери» - шыңы. Сол собордың ең биігінде ерен сұлу ңыған қызы мен қоңырауышы құныс шалдың қаңқалары қатар жатыр.

Неткен қасіретті тағдыр.

Әдемілік пен құбыжықтың құшақтасуы.

Тірі кезінде құбыжық шал асқан сұлу Эсмералданы құшақтамақ тұрмақ жанына жолай алмас еді. Өліп еді, құбыжық шалмен құшақтасып жатыр.

Арманына, мақсатына жеткені ме?

Біреу өзінің әбден қартайған өгізін сойғалы жатыр. Кенет өгізге тіл бітіп, қожайынға:

- Саған өмір бойы жұмыс істедім ғой, соңғы тілегім: мені сойғаннан кейін, терімді бұлдірмей, анау жайылып жүрген құнажынның үстіне жып-жылы күйінде апарып жаба қойшы, - депті.

Соңғы тілек. Орындалса – қожайын дәuletті болар.

Бұл да бір кем дүние.

Қожанасырдың есегі

Жарықтық Қожекең әулие ғой. Бір күні жолаушылап, көк есегіне мініп алып, жорғалатып келе жатса, есегі түскір кенет қырсығып жүрмей қойыпты. Ары айландырады, бері айландырады – көнбейді. Мелшиіпті де қалыпты.

Сонда Қожекең дорбаға арпа салып, оны бір ұзын таяққа байлады, есектің дәл тұмсығының алдына, жетер-жетпес жерге тақап қояды.

Есек дорбаға жетпекші болып, мойнын созып, алдыға қарай ұмтыла береді. Әне-міне, жетемін-ау деп жүрісін жылдамдатып, мойнын соза түседі. Дәл тұмсығының алдындағы арпаның исі мұрнын қытықтап, енді жетемін-ау деп қос аяктап, жорта жөнеледі – жете алмайды.

Қарап тұрсаң, жан иелерінің бәрі сондай. Рас, адамды есекке теңеу дұрыс емес. Обал, әрине. Алайда өмір бойы алдынан әлденені дәметіп, жел буаз дүние елесіне жетпек болып, мойнын соза-соза баянсыз дүниеден өтіп бара жатқанын білмей қалады. Адамды арам есекке теңеді деп ренжімендер.

Бірақ бір кем дүние.

Қатал, бірақ шындық

Уақыты келгенде бастан жақ та айырылады.

Мұны айтқан ер мінезді, ерен қазақ Райымбек Сейтмет.

Өте қатал сөз. Бірақ шындық.

Тіршілікте Райымбек асыл тастай жарқылдады. Мықты артист, талантты режиссер болды.

«Сталинге хат», «Бесеудің хаты», «Домалақ Ана» пьесаларымды сахналады. Нәтиже жаман болған жоқ.

Ойда жоқта, асығыс кетіп қалды.

Алла алдынан жарылқасын. Жаны жаннатта болғай.

Өмірі қысқалау болды.

Бір кем дүние.

Кимешек хикаясы

Көрші ауылда той болады еken. Біздің ауылдың бір топ қыз-келіншектері сол тойға бармақшы ғой.

Той болған соң әркім тәуір киімдерін кимей ме еken.

Жалғыз Жармақтың келіншегі жаутаңдалап қалып барады. Жөнді киімі жоқ. Кимешегі де

жоқ. Сонда жамағайын Салмақбайдың тоқалы Жармақтың үйіндегі абысынына:

- Байғұс-ау, ауылда жалғыз қаласың ба, менің үйдегі естілеу кимешегімді ала ғой. Қатардан қалма, деп тәнір жарылқағыр жанашырлық танытты.

Сонымен, тойдың қызған кезі. Ойын-күлкі, шат-шадыман, Алланың нұры жауған шақ. Мұндайды сирек көретін Жармақтың келіншегі әсіресе қуанышты. Бақытқа кенелгендей күлкісі тым қатты. Сонда Салмақбайдың тоқалы шыдай алмай:

- Әй, тым қатты күлме. Кимешектің жиегін жыртасың! – деген ғой.

Жармақтың келіншегінің аспандаған қайран көнілі су сепкендей сап басылған-ай...

Бір кем дүние.

Ақиқатын айт

Ақиқат – қасиетті сөз.

Бірақ айтылуы қын. Ақиқатын айтсаң жоғарыға, тіпті жақыныңа да жақпайсың. Жеккөрінішті боласың. Оны бұл тіршілікте басымыздан талай өткердік.

Енді өзгеретін не бар? Жетпістен асып, сексенге жақындағанда ақиқаттан айнитын не жорық?

Әрзаман Ақиқатын айт!
Адамға жақпағанмен, Аллаға жағасың!
Айта алмасаң сол-сорың.
Бір кем дүние.

Алтын құрсақ аналар

Мына Наурыз мерекесі қарсаңында қасиетті Мәуліт күні мереіленеді. Қазіреті Пайғамбардың туған күні 8 наурызбен тұспа-тұс келді. Мешітте осы күнге арнап, бас имам уағыз айтып, мен де бірауыз тілек білдірдім.

Кейбір елдер қыстың қақаған қаңтарында Жаңа Жыл деп той тойлап, шоқ шашып жатады.

Алла-тағала құлпырған Көктемді жаратты. Күн мен Тұнді тең қылды. Наурызқөтер, қарлығаштар, ақ тырналар, үйрек-қаздар келе бастады.

Кой коздап, бота боздап, ауыл-аймақ ауыздарына ақ тиіп, уызға жарып қалды.

Кой егіз табар, шөптің басында айыры көп. Адамдар да табиғаттың түлегі. Аналар алтын құрсақты болып, батыр ұлдар, көрікті қыздар көбейер.

Жаратқан Құдырет, Жасаған Иемізден соны тілейік. Соны сағынайық. Құдайды шын сағынған қор болмайды.

Бірақ соны көбіміз біле бермейміз.
Бір кем дүние.

Жетім көрсөң жебей жүр

Бұрынырақ мен бір әңгіме жазып едім-ау.
Жетім лақтар туралы. Бір сиырдың сүтіндей сүт беретін ақ ешкіні мас завферма машинамен басып кетіп, лақтары жетім қалып еді.

Сол сорлылардың өрістен қой-ешкілер қайтқанда әр ешкінің соңынан зарлап жүріп жылағаны-ай.

Ал, өз басымнан өткен әкесіз жетімдікті айта беріп неғылайын...

Заманымыз тұзу деген көзіргі кездің өзінде жетімдердің көп болуы – кесапат.

Баяғыда қазақ жесірі мен жетімін қаңғыртпаушы еді-ау. Көзір жетімдердішетелдіктерге сататын делдалдар шықты. Шетелге кеткен қазақ жетімі өз ұлтын білмес, өз ана тілін де білмес.

Сан жағынан өзіміз аз халықпыз. Жетімдерін шет жүрттықтарға сатқызып қойған мемлекет – қандай мемлекет?!

Шүкір дейік. Әйтеуір таяуда Президент:
4-5 бала тапқан ананы қаржы жағынан қолдау туралы; 7 бала тапқан анаға «Алтын алқа», 6

бала тапқан анаға «Күміс алқа» атағын беру туралы Жарлық шығарып, иман ісін жасады.

Иншалла!

Үш патша мен бір байтал

Маленков берген байталды,
Хрущев келіп қайта алды.
Айналайын Брежнев,
Байталымды қайтарды.

Халық айтса, қалт айтпайды. Сондай бір заман болғаны рас. XX ғасырдың екінші жартысы.

Патшалар тағдыры әр қалай. Маленков Хрущевтің тепкінімен, Екібаста айдауда жүрді.

Хрущевтің өзі де орнынан түсіп, өз ажалынан өліп, қалалық зиратта жерленді. Кезінде Хрущевтен таяқ жеген Неизвестный деген суретші зираттағы Хрущев бетінің бір бетін ақ, бір бетін қара бояумен бояды.

Брежnev шаршаңқырап барып, о да дүниеден өтті. Бірақ халық есінде мейірімді адам ретінде қалды.

Бір Құдайдан басқаның бәрі өзгермек.
Мәңгілік Құдайдан басқа ешнэрсе жок.

Бір кем дүние.

Кімнің жақсы-жаманын бір Тағала Хақ білер.

Базар-Назар

Кенен-әмбебап: Әрі ақын, әрі композитор, әрі әнші, әрі домбырашы.

Осы күндері: Әнді біреу шығарады;
Сөзін біреу жазады;
Айтуын біреу айтады;
Көп жағдайда домбыраны да
біреу тартады.

Сонда Кенен кәзіргі төртеудің міндетін бір өзі атқарады.

Содан Кенекем – бірден екі Одақтың мүшесі:
Жазушылар Одағының, әрі Композиторлар одағының.

Оның 125 жылдығына орай қызы Төрткен мен ұлы Бақытжан әмбебап дарынның 6 том кітабын дайындалап, баспалардан шығарды. Оның ішінде жүздеген әндері, ондаған поэма, дастандары бар.

Не керек, ұланғайыр мұра. Мұндай мұрамен, сірә, Кененнен басқа ешкім мақтана алмас-ая.

Ел арасына көп тараған:
«Көк шолақ», «Бозторғай» т.б. – бәрі құнды.
Ал, бірақ «Базар-Назар» солардың ішіндегі ең биік шыңы деп ойлаймын.

Сол жылдары Сталиннің колективизациясы, Голощекиннің «асыра сілтеу болмасын, ашатұяқ қалмасын» деген геноциді әсіресе мал баққан қазақты қатты күйзелтіп кетті.

Қолдан жасалған ашаршылықта адамдар тек аштан қырылмайды екен, сол ашаршылықтың салдарынан туындайтын түрлі аурудан да қырылады екен ғой.

Базар мен Назардың жастай жер жастануы – сол жауыз саясаттың жендettік «жемісі».

Ку қара шешектен, қайырымсыз қатыгез кеселден екеуі бірдей ажал құшқанды Кенекем жарықтық жолаушылап алыста жүр екен.

Елге қайтып келгенде екі бірдей қошқардай-қошқардай ұл баланың жас топырағын құшақтап жылағанда осы «Базар-Назар» әні туып, бүкіл исі қазақ еліне тарап кетіп, күллі халықтық зарға айналып кеткен ғой.

Көрші қырғыз ақындары көніл айтқаны-ай, өлеңмен, ырмен қабырғалары қайыса жоктағанда қара тастың өзі ерігендей болған.

Ақын асыл маржандарының гауһар тәжі осы «Базар-Назар» шығар, сірә. А, бәлкім менікі кате де болар.

Бір кем дүние.

Сәуір тәуір болды ма?

Тұған ай – тураған ет деген. Міне, бүгін сәуірдің соңғы күні. Ертең Бірінші Мамыр. Мереке.

Сәуір жаңбырлы болып өтті, жарықтық.
Сәуірде Тәңіртаудың тастарына дейін гүлдеп,
төскей қызғалдақтан көрінбей қалар еді.

Кәзіргі қызғалдақтың «Отаны» Голландия
дейтін ел осы бір әсем гүлді дүниежүзіне
таратып сатады. Рас болса, соның тұқымы,
«төркіні» осы біздің Тәңіртаудан екен.

Ал, Тәңіртаудың баурайында биыл қызғалдақ
өспей қалды. Құннің көзі ашылмады. Жауын да
жауын. Көк көтерілмеді, тырбық. Қызғалдақ
жоқ.

Сәуірдің соңғы бір-екі күні ғана күн
жарқырап, аспан ашылды. Бірақ қызғалдақ
жауқазыны жарылмай қалды.

Алда – Мамыр. Жаппай мерекелер әлі де
болса көк көтерілер. Жердің ылғалы мол. Егін
бітік болар. Алыстан жеткен тырналар ауыл
үстін айналып, алыстап кетпей тыраулап жүр.
Жақсылықтың жаршысындай, тоқшылықтың
конырауындай мамыражай.

Торы атқа ер салып, Ақсай мен Көксайды
бетке алып қайтамын.

Қызғалдақ жоқ.

Бір кем дүние.

Бие бар, қымыз жок

Ертеден қалған әңгіме...

Жалғыз бие жоқтың қасы.

Екі бие үйдің асы.

Үш бие - өзен,

Төрт бие – теңіз.

Тенізден бермейтін неңіз?!

Төрт бие сауған үйге осылайша рұхсатсыз келіп, қымызын жұрт ішіп кете беретін болған, дейді.

Сонау бала кез әлі есімде. Колхоз бастық маған жұмыс аттарын баққызып қойған. Оншақты бие құлышында еді, оны басқа бала бағады. Ал, қымыз ашытатын Тазагүл деген кісі. Киіз үйді жағалап барсан, бір тостаған қымыз құйып береді, иманды болғыр. Сол ашаршылықта «жеген қүйқаның» дәмі аузыңдан кетпейді. Сол қыншылық, ашаршылық соғыс жылдарында адамдар мейірімділеу еді...

Енді міне, күдайға шүкір, бейбітшілік заман. Біздің Мыңбұлакта әр үйде дерлік ең кемі бір биеден бар. Алды – екі-үштен.

Бірақ саумайды. Құлышдары содан арда, бір жасқа толмай тайдай болып өседі. Келіндер – керенау. Бәйбішелер – жалқау. Ауылды аңсап келгенде қымыз тартпау не сұмдық!

Бір жұтым таза қымыз ішсөң, кірлеген жүрегің шайылып, ажарың шайдай ашылып, адам екенінді, сені Жаратушы Құдырет басқа жан-жануардың, өзге тіршілік иелерінен ерекше сомдағанын сезінесің. Мерейің ұstem болады. Пендешиліктен, құлдық сезімнен арылғандай боласың.

Әне, бір жұтым қымыздың күші.

Сондықтан да сонау сойқан соғыс жылдарында колхоздың арша күбісінен бір тостаған толар-толмас қымыз құйып беріп, таңдайымды жібіткен сол Тазагұл апама Алладан шын Иман тілеп, жаның жаннатта қыла гөр деп жүремін.

Ал, кәзіргілерді түсінбеймін.

Бір кем дүние.

Бір жұтым қымызды аңсағандар! Құдайдан Алматы облысының әкімі Серік Үмбетов пен Президент кеңесесінің бөлім менгерушісі Дархан Мыңбай сияқты азаматтар көп болсын деп тілендер.

Әне, халық үшін, халықтың денсаулығы үшін қымыз дариясын ағыза алатын солар!...

Бір кем дүние...

Жұн – жұрқа, тері терсек...

Ауылдағы бауырымның мал қорасына әлдекалай кіре қалып едім, бір бұрыш – жұн толтырған қаптар, қатар-қатар – иленбеген терілер.

– Мұның бәрін сары майдай сақтап отырғаның қалай?

– Ешкім алмайды, - дейді Батекем. – Сатайын десен су тегін. Лақтырып тастайын десен – обал.

Ой, заман-ай десенші. Бұл халық ғасырлар бойы осы жұннен киіз басып, киім тігіп; теріден тон, етік, мәсі киген, табиғаттың өзі берген өнімдер еді ғой.

Енді керек болмай қалыпты – мыс. Бекер сөз. Неге керек болмасын?!

Қолынан іс келетіндер, өнерлілер, замана талабына сай өнім шығара алатындар, біздің ауылдың тау-тау болып үйіліп жатқан жұн-жұрқасын, тері-терсегін тыын-сиынға сатып алып, өз еліне апарып, баптап, өндеп, осы заман үлгісіне сайма-сай киім тігіп әкеліп, қымбатқа өткізеді.

Ондай киім кигендерге атты адам жерге түсіп, жаяу адам жатып қарайды.

Эрине, салақтан олақ жаман. Осындай керемет ойлы сөздер тапқан халық, қолынан іс келмейді деп кім айтады?!

Бәрі - бастан ұйымдастыра алмаудан.
Бір кем дүние.

«Талисман» - Бойтұмар

Дүние жүзінің қазақтары жиналған құрылтай өтіп еді.

Енді сол Алматы маңындағы «Дегерес» деген елді мекеннің ат шабарына жиналып ат жарысын тамашалап отырған кез.

Жиырма бес шақырым қашықтықтағы жарысқа отыз жүйрік тобы жазылмай түйдектүйдек болып келе жатқан.

Ал, енді, міне, соңғы айналым! Түйдек енді түтілген жұндей созыла бастады. Соңғы айналымның орта шені дегенде Қаракөк ат ытырылып алға шықты. Түтілген құйрығы тік шаншылып кетті. Осыншама жанталаста құйрығын тік шанши көтерген жануардың әлі күш-қайраты мол деген сөз. Бұл әлі ұзаққа тағы айналымға ойнақтап жүріп шыдас беретін хас пырақтың нышаны.

Талисман – басқалардан оқ бойы озып, мәреден билегендей болып өтті! Міне, шын Тұлпар!

Талисман осылайша талай жарыстарда бәйгенің алдын бермей келе жатқан.

Жүйрік атқа құмарлар қашанда көп болады. Оны қалайда қолға түсірудің амалын іздейді. Ат иесімен өштеседі. Жамандық тілейді. Қастандық ойлайды. Ат иесіне тиісе алмаса, аттың өзіне...

Сонымен не керек, бір күні аттың иесі таң ертен тұрып, ат қораға кірсе, Талисман оған арыз айтқандай күнірене кісінеп, кісінеп жібереді. Қараса – алдыңғы оң аяғын көтеріп тұр екен. Оң аяғының тұяғына бойлата ұзын шеге қағып жіберіпті.

Осыдан кейін адам – адам ба?! Айуан ба?! Жануардың жазығы не? Ерен жүйрік болғаны үшін бе?

Мұндай иттік кей қазакта ежелден бар. Мысалы. Ақан серінің Құлагерін ал! Не үшін өлтірді? Ереймен таудан шыққан жарыста топтан қара үзіп, бірінші болып келе жатқаны үшін бе?

Сол шошқалығы үшін Батыраш – Қотыраштар әлі күнге дейін Тозақ отында шыжғырылып жатқан шығар.

Сондай-ақ, Талисманның тұяғына шеге қаққандардың жазасы болмақ. Алла сол шегені олардың мандайына бойлата қағады әлі.

Осында жағдай менің жазықсыз жапа шеккен әкем Мұртазаның Қозы – Қүрең деген

атына да байланысты болған. Бірақ, ол туралы әңгіме басқа...

Шіркін, бір кем дүние....

Қайран Козы – Қүрең

Козы - Қүрең баяғы Бердімбет бабадан «Бай бәйбіше» атанған ұлы Күнікей Анадан қалған зор дәулеттің соңғы сарқыншағы еді.

Бір кездегі қора-қора қойдан, табын-табын сиырдан, келе-келе түйеден, үйір-үйір жылқыдан қалған соңғы тамшы.

«Соңғы тамшы» болса да, мың жылқылық құны бар ерен жүйрік жануар.

Совет деген өкімет келді де ірі байларды кәмпескелеп, малдың бәрін сыпырып-сиырып, бірен – саран тұяқ пен мүйізді ғана қалдырды. Қозы – Қүреңнің иесі Мұртаза – бай құлақтың баласы ретінде абақтыға да отырып шығып, сол кездегі жаңадан жарқырап, жалындаш шыққан жас жеткіншек Бауыржан Момышұлының арқасында ұзаққа сотталып кетуден әупіріммен аман қалып жүрген.

Бұл сірә «НЭП» деген кезең болса керек. «НЭП» - дегеніміз – Новая экономическая политика» - Лениннің тірі кезі. Адамдар сәл-сәл кеңірек тыныс алып, біраз уақыт таза ауа жүтқан кез.

Борандының базары. Сол кездің «Рестораны» - Жылқабектің бозаханасы. Біздің Мұртаза, Сапа, Бейшен сияқтылар сол бозаның қызығында.

Аттары сыртта қаңтарулы. Боза деген де бір желігі бар ас. Әрі арак, әрі тамақ ретінде жүретін жындыға жақын нәрсе.

«Қозы – Күрең» қатты кісінеп, шыңғырғандай көрінген. Бозаның уытынан масаң болған Мұртаза әлде бір түйсік түрткісімен сыртқа шығып, атына, айтулы тұлпарына жақындай берсе... О Сұмдық! Оң көзінен қан саулап тұр. Оң көзін ойып әкетіпті. Шынғырғаны-ай сонда.

Баяғы Абыл мен Қабылдан қалған күншілдік. Ит қызғаныш. Содан бері Қозы – Күрең енді Соқыр Күрең аталатын болған.

Ақыры Мұртазаны «Халық жауы» ретінде Шығыс Сібірге, Зоя орманына айdap жіберіп, түбіне жетті. Дүние кімге опа берген. Бәрі де өткінші.

Бір кем дүние.

**Мазмұны
1-кітап**

Алғы сөз.....	3
Жеңешемнің жауабы.....	6
Дуананың жирен қасқасы.....	7
Нысап.....	8
Құдірет.....	8
Қайдан.....	8
Қалтай айтқан.....	8
Асқанға – тосқан.....	9
Құнықпа.....	9
Тым...тым.....	9
Маймыл құрлы жоқсың ба.....	9
Дәнек.....	10
Өгей шеше.....	10
Ойшыл қарға.....	10
Өлтіру оңай, тірілту қын.....	11
Әңгі есек.....	11
Ақымаққа – шапалақ.....	11
Дауыл.....	12
Аңсау.....	12
Сталинге не жетпеді.....	12
Хрущевтің екі беті.....	12
Сарыала қаз.....	13
Ұятсыз болма.....	13
Имансыз болма.....	13
Қисық заң.....	14
Жоғалған тіл.....	14
Ақсақ Темірдің аманаты.....	14
Құр алақан.....	15
Мұрагерсіз патша.....	15
Ай мен Құн туралы.....	16

~ *Bіr кем дүние*

Қанағат қарын тойдырады.....	17
Жекеннің орманы.....	17
Жарық астай.....	18
Шөлдеген жұлдыз.....	19
Жұзді азырқанған жазушы.....	19
Әттең, қанаттың келтесі-ай.....	20

~ *Bір кем дүние*

Шыңғыс ханның моласы қайда.....	21
Кенесарының басы қайда.....	22
Соғыс жетімі.....	24
Ауыл иттері.....	25
Баукең солақай емес.....	25
Тасбақаның көз жасы.....	26
Оспанханның «ңөңі».....	27
Жамбылдың жолбарысы.....	28
Итаяқтың кесірі.....	29
Бір тал шаш.....	30
Има Сумак.....	32
Нағыз Төлеген осы еді.....	34
Босқа қоразданба.....	36
Жалғыз.....	36
Неге алдайды.....	36
Сорлы.....	37
Құн-құдірет.....	37
Әулие құс.....	37
Көреген көсем.....	38
Алла жар.....	39
Бір уыс топырақ.....	40
Өз үйінді қорлама.....	40
Дүлей күш.....	41
Инкубатор балапаны.....	41
Матриархат деген не.....	42
Бұкір дүние.....	42
Баласағұн дауы.....	44
Намыс қайда.....	45
Ойлан, қазақ.....	46
Ұмытпа.....	46
Қанатты адам.....	47
Бір тамшы жас.....	48
Пәрұана.....	48

~ *Bір кем дүние*

Құмырсқа ғұмыр.....	50
Қылым пен қалам.....	50
Жекеше көне ме.....	50
Не істеу керек.....	51
Шұғыланың назы.....	51
Тарих қашан түзеледі.....	51
Туған жерің.....	52
Адасқан қаз.....	52
Шын шығарма.....	53
Обалы кімге.....	53
Кім сақ.....	54
Асату.....	55
Түйені түгімен.....	55
Майлы сүйек.....	56
Қисалаңдай береді.....	56
Аздың мандайы тар.....	57
Дар мен даңқ.....	57
Шымшық пен адам.....	58
Қылмыстан – қылмыс.....	59
Туысқан қандай.....	60
Ашу мен ақыл.....	60
Қылтанақ.....	60
Кім қарыздар.....	61
Кәусар жыр.....	61
Оқымайтын бастықтар.....	62
Бүлік неден.....	62
Жалғыздық жаман.....	63
Мәңгілік ешнәрсе жок.....	64
Кім ойлайды.....	64
Жалған дүние.....	66
Мектептің тұғыртасы.....	68
Абылайдың тұсіндей.....	69
Заманбектің 54 пәтері.....	69

~ *Bір кем дүние*

Айуан артық.....	70
Ешкінің тоңған майы.....	70
Опасыз алтын.....	71
Бас пен мұрын таласы.....	71
Шын сөз аспанда.....	72
Кімдікі дұрыс.....	72
Тұмар-иіс.....	73
ҮІқтият бол.....	75
«Ұлтшылдардың ұлтшылы»	75
Халық қалай көбейеді.....	76
Тозақтан құтылмайтындар.....	77
Кесапат неден.....	77
Адал мен арамның таразысы.....	77
Ғарыштағы ақыл-ой.....	78
Қайда.....	79
Салауаттың арманы.....	80
Кестелі қалта.....	82
«Қаламгерде».....	83
Талант сатылмайды.....	84
Жетпіс бес.....	85
Кітап касиеті.....	85
Бағындырғыштар.....	86
Кәрі шынар.....	87
Ас пен тас.....	88
Бір тостаған жасымық.....	89
Бастан сипау.....	90
«Жалғыз бала» уайымы.....	92
Генералды сөйлетпеді.....	93
Хұсни сәулө.....	94
Әбдездің әуіті.....	95
Тұнжыр тұман.....	96
Жайнамаз.....	96
Наполеон мақтаншақ па.....	97

~ *Bір кем дүние*

Ағару.....	99
Қазақ көп пе, аз ба.....	99
Арша бесік.....	100
Жаңғақтың қабығы қатты.....	102
Бәрі Бельгерше білсе.....	103
Қорқыттың қобызы.....	103
Пифагор біліп айтқан.....	104
Сәуле әкесін іздейді.....	105
Мұса пайғамбардың амалы.....	106
Гегель.....	107
Төсектегі намаз.....	107
Макұлбектің қара аты.....	108
Байзак датқа мен Өгізбай датқа.....	110
Қисайғанды түзету.....	112
Отарлау озбырлығы.....	113
Шошқа тікен.....	114
Жүген алып жүгірген бала.....	115
Үрей әфсанасы.....	116
Ақын мен ақбөкен.....	117
Тасекіре.....	119
«Сталинге хат» - Москвада.....	120
Тарлан Тахауи.....	121
Бауыржан мен Тахауи.....	121
Ақындардың пырағы.....	125
Тасмандай балықтар.....	126
Ұлттық рух.....	127
Елдібай - Либай - Ли Бо.....	129
Түгел мен тұтас.....	131
Жалғыз ұл.....	131
Жеті күлше күдайы.....	133
Кәрі құлжа жалғыз жайылады.....	134
Мектеп қартаймайды.....	135
Багира — қара қабылан.....	136

~ *Бір кем дүние*

Ауылды аңсау.....	138
Оспанханның жауабы.....	141
Тесіктен алақандай.....	143
Құран сөзін құрметте.....	146
Отқа оранған қырғауыл.....	147
«Алтын жүректің иегері».....	148
Әдебиет жас тандамайды.....	149
Мәңгі, мәңгі...	150
Алақандай аралда.....	151
Өгей жандар.....	152
Ұят-ай!.....	152
Ұзак жасаушылар.....	152
Қараөткел.....	154
Кенгуру мен күнкөру	156
Ақшадағы алақан.....	157
Полигон.....	158
Көгершіннен ұят болды.....	160
Иман Жүсіп.....	161
«Келі» дейді. Қай «келі»?.....	161
Көпір.....	162
Қымыз.....	165
Тасаттық.....	166
Әзәзіл.....	167
Ұстаз.....	168
Қираған мешіт, зарлаған байғыз.....	170
Қаралы Қарасу.....	171
Балақтан кірген аш биттер.....	173
Тамшы.....	174
Жан алқымда.....	175
Тікен басқан тіршілік.....	177
Сүмелектер.....	178
Қызығалдақсыз көктем.....	179
Шыңғыс шыңы.....	179

~ *Bір кем дүние*

Баға, қайда барасың.....	181
Жел.....	181
Қош, Сарығаш, нәрлі су.....	182
Ұрпак.....	183
Диоген.....	186
Кант пен қораз.....	187
Біздің ауылдың келіндері.....	188
Он екі айдың сұлтаны.....	190
Аш бала мен тоқ бала.....	191
Ақсұңқар қайда.....	192
Ұрпақсыздар ұмытылады.....	192
Күміс коңыраулы еліктер.....	193
Бостандықтың атына мін.....	195
Киелі кіндік.....	196
Иман байлығы керек.....	197
Асыранды кірпі.....	198
«Хассак» дейді.....	199
Тұңғыш тамшы.....	200
Еш пен кеш.....	201
«Ов» пен «ев»	202
Жарымжан жалған дүние.....	203

2-кітап

Шындық туралы.....	206
Соғыстың соңғы солдаты.....	206
Шашылғанды жинау.....	207
Құйрық майлау.....	207
Биіктен құлау.....	208
Таңғы тұс.....	210
Жақсылыққа жабылу.....	211
Жалғыз қасық.....	211
Каусар бұлақ.....	216

~ ***Bір кем дүние*** ~

Құлақ неге екеу?	217
Көшедегі қателер	218
Арзы мен бозторғай	218
Ағаның алақаны	219
Аш бала тоқ баламен ойнамайды	220
«Аппақ гүлдер»	220
Арпалыс	221
Тасбауыр көкек	222
Көкпаршы Нәби	223
Ақын Фариза	223
Үш таған	224
Шет елдің алмасы	225
Ұрпақсыз жетімдер	226
Төле биге жала тақпа!	226
Кітап жазғыштар	227
Бесік жыры	227
Он баланың әкесі	228
Ақылды қаздың ашуы	229
Құндыздардың қыз ұзатуы	230
Тұмар мен Кир	236
Шындық шірімейді	237
Ас берілсе	238
Көшім хан	239
Сардар Сайлаубек	241
Қамқа – Құндыздың қызы	242
Смағұлдың мысалы	245
Аз халық – тілсіз балық	246
Сұрақ-жауап	248
Қызғаныштың қызыл иті	249
Багира! Багира!	250
Кіндік	250
Болашағымыз қандай?	251
Жетім көрсөң – жебей жүр	252

~ *Bіr кем дүние*

Құлдықтан құтылу жолы.....	254
32 санының құпиясы.....	256
Аққудың көз жасы.....	256
Сүлік сорғыш.....	257
Қандай патша данышпан?.....	258
Тоқболат пен Зибагұл.....	258
Борсықша сору.....	259
Бәйтерек пен балта.....	260
Тағы да Има Сумак туралы.....	261
Құныс шал мен сұлу цыган қызы.....	262
Қожанасырдың есегі.....	263
Қатал, бірақ шындық.....	264
Кимешек хикаясы.....	264
Ақиқатын айт.....	265
Алтын құрсақ аналар.....	266
Жетім көрсөң жебей жур.....	267
Үш патша мен бір байтал.....	268
Базар-Назар.....	269
Сәуір тәуір болды ма?.....	270
Бие бар, қымыз жоқ.....	272
Жұн – жүрқа, тері терсек.....	274
«Талисман» - Бойтұмар.....	275
Қайран Козы – Күрен.....	277

БІР КЕМ ДҮНИЕ

Баспа директоры
Корректоры
Техникалық редактор

Ғани Байлыбеков
Жадыра Байсақалова
Қырықбаев Бауыржан
Жанбосынов Бағлан

Шартты б.т 18,2. Есепті б.т. 5,5
Қағазы офсеттік
Офсеттік басылым. Таралымы 300 дана
Тапсырыс №41

ХТИИ баспаханасы
080000 Тараз қ. Жамбыл даңғылы, 75 А.